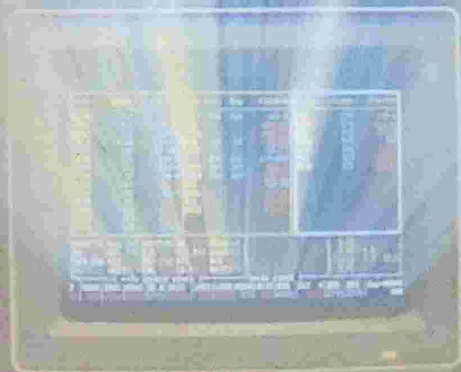

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ

6 2003

**«СОЛИҚЛАР ВА БОЖХОНА ХАБАРЛАРИ»
ГАЗЕТАСИ КУТУБХОНАСИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БУХГАЛТЕРЛАР
ВА АУДИТОРЛАР МИЛЛИЙ АССОЦИАЦИЯСИНING
САМАРҚАНД БЎЛИМИ**

**САМАРҚАНД КООПЕРАТИВ ИНСТИТУТИ ҚОШИДАГИ
«ЎҚУВ-МАСЛАХАТ БУХГАЛТЕРИЯСИ» КИЧИК КОРХОНАСИ**

К. Б. ЎРАЗОВ

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ

**«Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи
Тошкент — 2003**

Муаллиф — Ўразов К.Б.

Тақризчилар: и.ф.н., профессор Р.Абдуллаев,
и.ф.н., доцент Ф.Ф.Фуломова

Ў 80

Ўразов К.Б.

Инвестицияларнинг бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортилиши. — Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2003 й. — 168-бет («Солиқлар ва божхона хабарлари» газетаси кутубхонаси туркуми, 6-чиқарилиш).

Сарлавҳада: ЎзР бухгалтерлар ва аудиторлар миллий ассоциациясининг Самарқанд бўлими, Самарқанд кооператив институти қошидаги ўқув-маслаҳат бухгалтерияси, кичик корхонаси.

Ушбу монографиянинг биринчи бобида инвестицияларнинг моҳияти, таснифи ва тавсифи, турлари ва аҳамияти чуқур ўрганилган ва ёритиб берилган. Иккинчи бобда молиявий ва капитал инвестицияларни баҳолаш ва қайта баҳолаш масалаларига алоҳида эътибор берилган. Монографиянинг учинчи ва тўртинчи бобида молиявий ва капитал инвестицияларни бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари асосида ташкил этиш, жумладан ҳисобни янги сўтлар режаси асосида юритиш масалалари ёритилди. Бешинчи бобда корхоналарда инвестицияларни солиққа тортишнинг тамойиллари ва даромад (фойда), қўшилган қиймат солиғи ва бошқа солиқларни ҳисоблаш хусусиятлари очиқ берилган. Бу китоб ўқитувчилар, талабалар билан бир қаторда илмий ва амалий мутахассислар, яъни молиячилар, бухгалтерлар, аудиторлар, солиқчилар учун ҳам қўлланма сифатида фойдалидир.

ББК 65.052.21-56+65.261.4-56

© «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2003 й.

© Ўразов К.Б., 2003 й.

Библиотека

СамСХ 350532

ИД №

КИРИШ

Мулқдан самарали фойдаланишнинг йўллари, маълумки, хилма-хилдир. Шундай йўллардан бири бўлиб, жумладан, хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш турган пул маблағлари ва бошқа активларини инвестиция сифатида ишлатиш ҳисобланади.

Хўш, инвестиция нима? Унинг мазмуни, моҳияти, аҳамияти нимадан иборат? Инвестицияларни баҳолаш, ҳисобини юритиш, уларни солиққа тортилиши қандай амалга оширилиши керак?

Албатта, ушбу саволлар бугунги кунда ҳар бир тadbиркорни, хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларини, бухгалтерларни, аудиторларни, давлат молия назоратини олиб боровчи органлар ходимларини қизиқтирмасдан қолмайди.

Эътиборларингизга ҳавола этилаётган ушбу китобда юқоридаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилинган. У бешта боб, иловалар ва фойдаланишга тавсия этиладиган адабиётлар рўйхатидан иборат.

«Корхоналар инвестицияларининг моҳияти, таснифи ва тавсифи» номли 1-бобда «инвестиция», «инвестиция фаолияти», «молиявий инвестиция», «капитал инвестиция» атамаларининг моҳияти очиб берилган, шунингдек корхона инвестицияларини таснифлаш асослари ва тавсифи келтирилган.

«Корхоналарда инвестицияларни баҳолаш ва қайта баҳолаш» номли 2-бобда молиявий ва капитал инвестицияларни баҳолаш, қайта баҳолаш тартиблари ва усуллари, шунингдек уларни қўллаш йўллари кўрсатилган.

«Корхоналарда молиявий инвестициялар ҳисобини миллий стандартлар асосида ташкил қилиш» номли 3-бобда қимматли қоғозларга, шуъба ва қарам хўжалик жамиятларига, чет эл капиталига эга корхоналарга ва бошқа турдаги молиявий инвестицияларнинг ҳисобини қабул қилинган миллий стандартлар асосида ташкил қилиш тартиби очиб берилган. Ушбу бобда инвестициялар орқали бир-бири билан боғланган корхоналарда консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботни тузиш хусусиятлари кўрсатилган.

«Корхоналарда капитал инвестициялар ҳисобини миллий стандартлар асосида ташкил қилиш» номли 4-бобда капитал қурилиш, узоқ муддатли активларни сотиб олишга, асосий подани шакллантиришга йўналтирилган ва бошқа инвестицияларнинг ҳисобини юритиш тартиби миллий стандартларга асосланган ҳолда очиб берилган.

«Корхоналар инвестицияларининг солиққа тортилиши» номли 5-бобда корхоналар инвестицияларини солиққа тортиш тамойиллари, солиққа тортишда берилган имтиёзлар, инвестиция фаолияти натижаларини алоҳида солиқларга таъсири ва уларнинг ҳисоб-китоблари очиб берилган.

Китобда тушуниш осон бўлиш учун мисоллар тариқасида келтирилган маълумотлар шартли мазмунга эга, келтирилган расмий маълумотлар эса Ўзбекистон Республикасида 2004 йил 1 январь ҳолатигача ҳаракатда бўлган меъёрий ҳужжатларга асосланган.

Китобнинг 1- ва 2-бобларини ёзишда илмий тадқиқотчи З.А.Жабриева иштирок этди.

1-боб. КОРХОНАЛАР ИНВЕСТИЦИЯЛАРИНИНГ МОҲИАТИ, ТАСНИФИ ВА ТАВСИФИ

1.1. ИНВЕСТИЦИЯ ТУШУНЧАСИ, УНИНГ ТУРЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ

Бозор муносабатларига ўтиш мамлакатимиз иқтисодиётининг макро ва микро даражаларида хилма-хил янги фаолият турларини вужудга келишига ва уларни ривожланишига асос солди. Шундай фаолият турларидан бири бўлиб, жумладан, инвестиция фаолияти ҳисобланади.

«Инвестиция фаолияти» тушунчаси негизида, кўрииб турибдики, «инвестиция» атамаси ётади. Ушбу номдаги атама ўзбек тили луғатига чет тиллари лексиконидан ўзгаришсиз киритилган, лекин унинг асл моҳияти иқтисодий аҳамиятига қараб тавсифланган.

Иқтисодий атама ва тушунчага айланган «инвестиция» сўзи дунё мамлакатлари халқлари лексиконига лотин тилидан кириб келган. Лотинча «investio» сўзи рус тилига «одевать», «украшать» сўзлари сифатида ўтирилган*, бу рус сўзлари эса ўзбек тилига «кийинтирмоқ», «безамоқ» мазмун билан ўтирилади. Ўзбек тилидаги иқтисодий адабиётларда бу сўзнинг синоними сифатида «таъминламоқ», «ёрдам бермоқ» сўзлари ҳам ишлатилади**. Таъминлаш, ёрдам бериш негизида иқтисодий жиҳатдан маблағ ажратиш ётади. Демак, «инвестиция» сўзининг иқтисодий моҳияти маблағ киритишни англатади.

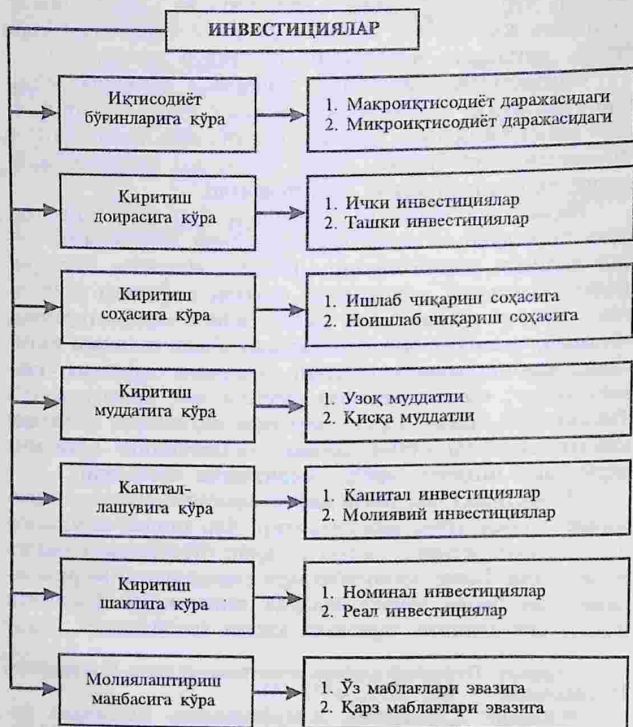
Инвестиция фаолияти давлат аҳамиятига молик иқтисодий муносабатлар мажмуасидир. Ҳар қандай мамлакатда у иқтисодиётнинг юқори ва қуйи бўғинларида амалга оширилади. Бозор муносабатлари ривожланган ва ривожланаётган барча мамлакатларда инвестиция фаолияти давлат сиёсатининг таркибий қисми ҳисобланади. Ушбу

* Каранг: Толковый словарь иностранных слов. Составитель Н.Николаева. — М., 1997, с.143-144.

** Каранг: Қ.Йўлдошев, К.Муфтайдинов. Иқтисодий билим асослари. — Тошкент: «Ўқитувчи», 1997, 97-98-бетлар; М.Расулов. Бозор иқтисодиёти асослари. — Тошкент: «Ўзбекистон», 1999, 299-300-бетлар.

сиёсат давлатларнинг ички ва ташқи инвестиция фаолиятининг моҳиятини, йўналишларини белгилаб беради. Мустақилликга эришган Ўзбекистон Республикаси ҳам ўзининг инвестиция фаолияти бўйича давлат дастурига эга бўлган, ушбу дастурни изчил, кетма-кет ҳаётга тадбиқ этаётган мамлакатлардан бири ҳисобланади.

Инвестицияни махсус фаолият, иқтисодий муносабатлар мажмуаси сифатида турлича таснифлаш мумкин (1-чизмага қаранг).

1-чизма. Инвестицияларни таснифлаш асослари

Иқтисодиётнинг бўғинларига кўра мамлакатда амалга оширилаётган инвестициялар макроиқтисодиёт ва микроиқтисодиёт даражаларидаги инвестицияларга бўлинади. Макроиқтисодиёт даражасидаги инвестициялар давлатнинг инвестиция сиёсатида мувофиқ амалга оширилади. Бундай инвестициялар давлат инвестицияси деб ҳам аталади. Микроиқтисодиёт даражасидаги инвестициялар халқ хўжалигининг қуйи бўғини бўлган корхоналар томонидан амалга оширилади. Бундай инвестициялар корхона инвестицияси деб ҳам аталади.

Киритилиш доирасига кўра давлат ва корхоналарнинг инвестициялари ички ва ташқи инвестицияларга бўлинади. Чунончи, макроиқтисодиёт даражасида ички инвестициялар давлат томонидан мамлакат иқтисодиёти-ни, унинг қувватини оширишга йўналтирган маблағларини, ташқи инвестициялар эса давлатнинг ўзга давлатлар иқтисодиётини ривожлантириш учун берилган ёрдамни ва бошқа ўзаро манфаатли мақсадларга йўналтирилган маблағларини ифода этади. Микроиқтисодиёт даражасида ички инвестициялар деганда корхона томонидан унинг моддий-техника базасини ривожлантиришга, кенгайтиришга, мавжуд ишлаб чиқариш воситаларини реконструкция ва модернизациясига йўналтирилган маблағлар мажмуаси тушунилади. Корхоналарнинг ташқи инвестициялари уларнинг бошқа хўжалик юритувчи субъектларга киритган молиявий ресурсларини ифодалайди.

Киритилиш соҳаларига кўра инвестициялар ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳаларига киритилган инвестицияларга бўлинади. Ишлаб чиқариш соҳасига киритилган инвестициялар деганда саноатга, қишлоқ хўжалигига, транспортга ва бошқа халқ хўжалигининг ишлаб чиқариш тармоқларига киритилган инвестициялар тушунилади. Ноишлаб чиқариш соҳасига киритилган инвестициялар ўз ичига таълим, соғлиқни сақлаш, маданият ва бошқа ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи ижтимоий инфратузилмаларга сарфланган маблағларни олади. Кадрларни тайёрлаш, маънавият, маърифат ва илм-фанни ривожланишига сарфланган маблағлар давлат ва корхоналарнинг интеллектуал инвестициялари ҳисобланади.

Киритилиш муддатига кўра инвестициялар узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларга бўлинади. Узоқ муддатли инвестициялар деганда бир йилдан кўп муддатларга киритилган барча турдаги инвестициялар тушунилади, бир йилдан кам муддатларга киритилган инвестициялар қисқа муддатли инвестициялар ҳисобланади.

Киритиш шаклига кўра инвестициялар номинал ва реал инвестицияларга бўлинади. Номинал инвестициялар деганда пул шаклида маблағлар мажмуаси тушунилади. Ушбу шаклдаги инвестициялар давлатнинг ва корхонанинг фақатгина мавжуд имкониятларини ифода этади, лекин уларнинг киритилиши инвестицияларни реал амалга оширилганлигини ифодаламайди. Реал инвестициялар деганда пул маблағларини моддийлашуви, яъни уларни ишлаб чиқариш омилларига айланиши тушунилади.

Капиталлашувига кўра инвестициялар капитал ва молиявий инвестицияларга бўлинади. Капитал инвестициялар деганда бевосита ҳўжалик юритувчи субъектларнинг моддий-техника базасини ташкил этувчи асосий воситалар ва номоддий активлари қийматига киритиладиган, яъни келгусида корхоналарнинг асосий капиталига айланадиган инвестициялар тушунилади. Молиявий инвестициялар деганда келгусида инвесторга қайтариладиган, характери бўйича капиталлашмайдиган, фақатгина қўшимча даромад олиш мақсадида бошқа юридик шахслар фаолиятига маълум муддатларга киритилган маблағлар тушунилади.

Молиялаштирилишига қараб инвестициялар хусусий маблағлар ва қарзга олинган маблағлар ҳисобидан молиялаштирилган инвестицияларга бўлинади. Макроиқтисодиёт даражасида хусусий маблағлар эвазига амалга оширилган инвестициялар деганда давлат бюджети томонидан молиялаштириладиган инвестициялар тушунилади. Бундай инвестицияларга, жумладан, давлат бюджети маблағларини ҳаракатдаги ёки янги ташкил этилаётган корхоналар капиталига киритилиши мисол бўла олади.

Давлатнинг инвестиция сиёсатида чет эл инвестицияларини мамлакат иқтисодиётига киритиш муҳим ўрин тутди. Хусусий маблағлар танқислиги мавжуд бўлган шароитда чет эл инвестицияларини киритиш иқтисоди-

ётни ривожлантиришда жуда катта аҳамият касб этади. Чунки улар давлатнинг ички инвестиция фаолиятини молиялаштириш бўйича амалга ошираётган тадбирларидан бири ҳисобланади. Киритилган чет эл инвестициялари мазмун жиҳатдан давлатнинг ички инвестицияси ҳисобланади. Молиялаштириш манбасига кўра чет эл инвестициялари эвазига амалга оширилаётган инвестициялар қарзга олинган маблағлар ҳисобидан қилинган инвестицияларга киради.

Микроиқтисодиёт даражасида хусусий маблағлар эвазига амалга оширилаётган инвестициялар деганда корхоналарнинг олган фойдаси ҳисобидан қилган инвестициялари тушунилади. Эришилган фойда эвазига янги ишлаб чиқариш воситаларини қуриш ёки сотиб олиш, олинган фойдани бир қисмини янги ташкил этилган корхоналарга таъсис бадали сифатида киритиш ва бошқа шунга ўхшаш активларга сарфлаш бевосита хусусий маблағлар эвазига амалга оширилган инвестицияларга мисол бўла олади. Корхоналарнинг банк кредитлари ёки бошқа манбалардан олинган қарзлар эвазига қилган янги қурилиши, узоқ муддатли активларни сотиб олиши четдан жалб қилинган капитал ҳисобидан қилинган инвестицияларига киради.

Макроиқтисодиёт ва микроиқтисодиёт даражаларида амалга оширилаётган инвестициялар яхлит бир инвестиция бозорини ташкил этади. Инвестиция бозорини ривожлантириш ва такомиллаштириш республикамизнинг бозор муносабатларига асосланган иқтисодини келгусида ривож топишининг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун инвестиция бозорини ривожлантириш ҳозирги даврдаги энг муҳим вазифалардан биридир. Ушбу вазифани бажаришда алоҳида ўрин иқтисодиётнинг куйи бўғинини ташкил этувчи корхоналарга тегишлидир. Айнан корхоналар томонидан олиб бориладиган инвестиция фаолиятини кучайтириш инвестициянинг ички бозорини ривожланишига олиб келиши, катта шартлар асосида ва қийинчиликлар билан киритиладиган чет эл инвестицияларининг ўрнини босиши мумкин. Шунинг учун китобнинг кейинги қисмида айнан корхоналар томонидан амалга оширилаётган инвестицияларга доир масалаларга чуқурроқ тўхталмоқчимиз.

1.2. КОРХОНАЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРИ

Бозор муносабатларига ўтиш корхоналарни нафақат товар ва меҳнат бозорида, балки молиявий бозорда ҳам актив иштирок этишларига имкон яратди. Бу ўз навбатида корхоналарда янги фаолият турларини, жумладан молиявий инвестицияларни вужудга келтирди.

Хўш, молиявий инвестиция нима? Корхоналар амалиётига жадал кириб келган ва келаётган ушбу фаолиятнинг моҳияти, аҳамияти, турлари, уларнинг характерли хусусиятлари нимада?

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, корхоналарнинг барча инвестициялари ташқи ва ички инвестицияларга бўлинади. Молиявий инвестициялар корхоналарнинг ташқи инвестицияси ҳисобланади.

Молиявий инвестициялар — бу корхоналарнинг бошқа корхоналарга уларнинг қувватини ошириш ва бунинг эвазига келгусида ўзлари ҳам моддий наф кўриш, қўшимча даромад олиш мақсадида киритган маблағлари мажмуаси.

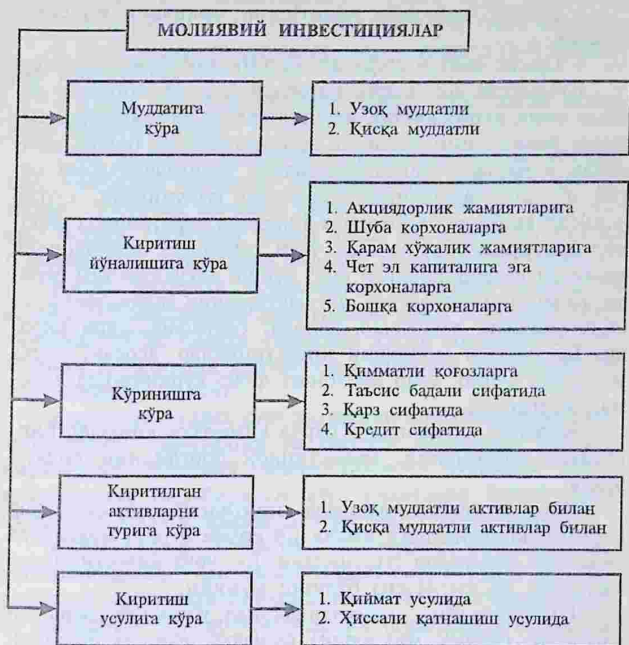
Молиявий инвестицияларни турли белгиларига қараб таснифлаш мумкин (2-чизмага қаранг).

Муддатига кўра молиявий инвестициялар узоқ муддатли ва қисқа муддатли инвестицияларга ажратилади. Узоқ муддатли молиявий инвестициялар деганда 12 ойдан кўп муддатга киритилган маблағлар тушунилади. Ушбу муддатдан кам вақтга киритилган маблағлар қисқа муддатли молиявий инвестициялар деб аталади*.

Киритилиш йўналишига кўра молиявий инвестициялар хўжалик юритувчи субъектларнинг турлари бўйича алоҳида гуруҳларга ажратилади. Жумладан, узоқ ва қисқа муддатли молиявий инвестицияларни ушбу белгиларига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Акциядорлик жамиятларига киритилган молиявий инвестициялар.

* Қаранг: Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Стандарти 12-сон «Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби». ЎЗР Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 16 январда рўйхатдан ўтказилган, 596-сон.

2-чизма. Молиявий инвестицияларни таснифлаш асослари

- Шуъба хўжалик жамиятларига киритилган молиявий инвестициялар.
- Чет эл капиталига эга корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар.
- Қарам хўжалик жамиятларига киритилган молиявий инвестициялар.
- Бошқа турдаги корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар.

Кўриниши бўйича барча молиявий инвестицияларни куйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар.
- Қарз сифатида киритилган инвестициялар.

• Кредит сифатида киритилган молиявий инвестициялар.

• Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар.

Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар деганда очиқ акциядорлик жамиятлари ва акциядорлик тижорат банкларини чиқарган акцияларини ва бошқа қимматли қоғозларга тенглаштирилган эквивалентларни сотиб олишга сарфланган маблағлар тушунилади. Сотиб олинган акциялар корхонага дивиденд кўринишида даромад келтиради, шунингдек улар корхонага акциядорлик жамияти йиғилишларида овоз бериш ҳуқуқини ҳам беради. Қимматли қоғозларга тенглаштирилган эквивалентларга облигациялар, векселлар, депозит сертификатлари киради. Бу турдаги молиявий инвестициялар, асосан, қисқа муддатли бўлиб, улар корхонага фоиз кўринишида даромад келтиради.

Корхона ихтиёридаги барча қимматли қоғозлар биргаликда корхонанинг инвестицион портфелини ташкил этади.

Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар деганда, корхоналарга молиявий ёрдам бериш мақсадида берилган маблағлар тушунилади. Бу гуруҳ инвестициялар имтиёзли ва имтиёзсиз бўлиши мумкин.

Имтиёзли инвестициялар деганда, устама фоизсиз ёки имтиёзли (кичик миқдорли) фоизлар асосида берилган қарз ва кредитлар тушунилади. Имтиёзсиз инвестициялар деганда маълум муддатга келишилган фоизлар асосида берилган қарз ва кредитлар тушунилади. Шундай қилиб, қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар корхоналарга фоизлар кўринишида даромад келтиради ёки даромад келтирмайди.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар деганда, корхонанинг янги ташкил этилган бошқа корхоналарнинг устав капиталига маблағ киритиши тушунилади. Корхоналар таъсис бадали сифатида маблағларни шуъба корхоналарга, қўшма корхоналарга, уюшган корхоналарга, қарам хўжалик жамиятларига ва бошқа турдаги корхоналарга киритишлари мумкин. Бу гуруҳ инвестициялар корхоналарга таъсис этилган бошқа корхоналар фойдасидан улуш олиш кўринишида даромад келтиради.

Киририлган маблағларнинг турига кўра молиявий инвестицияларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Узоқ муддатли активлар билан киририлган молиявий инвестициялар.
- Қисқа муддатли активлар билан киририлган молиявий инвестициялар.

Узоқ муддатли активлар ҳисобланган асосий воситалар, номоддий активлар, тугалланмаган капитал қўйилмалар, қимматли қоғозлар қарз ва кредит сифатида, таъсис бадали сифатида турли мулк ва шаклдаги бошқа корхоналарга инвестиция тарзида киририлиши мумкин.

Қисқа муддатли активлардан қимматли қоғозларга асосан пул маблағлари киририлади. Қарз ва кредит, шунингдек таъсис бадали сифатида қисқа муддатли активларнинг дебиторлик қарзларидан ташқари барча турлари киририлиши мумкин.

Киририш усулига кўра молиявий инвестициялар қиймат усулида киририлган ва ҳиссали қатнашиш усулида киририлган молиявий инвестицияларга бўлинади. Ушбу иккита усул бир-биридан кўп жиҳатлари билан фарқ қилади. Қуйида уларнинг асосийларига тўхталамиз.

Қиймат усули. Ушбу усул киририлган молиявий инвестицияларнинг дастлабки жорий сотиб олиш ёки киририлиш қийматига олинандиган дивиденд кўринишидаги фойданинг таъсир ўтказмаслик тамойилига асосланади. Киририлган инвестициялар учун ҳисобланган дивидендлар инвесторнинг даромади сифатида алоҳида тан олинади ва корхона фойдасига киририлади. Бир вақтнинг ўзида инвесторда дивидендларни келиб тушганига қадар улар бўйича дебиторлик қарзи вужудга келади. Дивидендларни нақд ва нақд пулсиз ёки бошқа активлар кўринишида келиб тушиши билан мавжуд бўлган дебиторлик қарзи ёпилади.

Демак, қиймат усулининг характерли хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

биринчидан, киририлган инвестициянинг жорий қиймати келгуси йиллар учун ҳам ўзгаришсиз қолади;

иккинчидан, жорий қиймати ўзгаришсиз қолган инвестициялар келгусида ҳам дивиденд кўринишида фойдани олиш манбаи бўлиб қолади;

учинчидан, инвестор киритган инвестицияси сабабли инвестицияни қабул қилган корхонага аҳамиятли таъсир ўтказа олади, лекин ҳеч қачон унинг устидан назоратчи ҳисобланмайди.

Қиймат усулини қўллашнинг чегараси йўқ. Уни чет эл капиталига эга бўлган корхоналарга, қарам хўжалик жамиятларига, давлат ва жамоатчилик ташкилотларига инвестицияларни киритишда кенг ишлатиш мумкин.

Ҳиссали қатнашиш усули. Ушбу усул киритилган молиявий инвестицияларнинг дастлабки жорий сотиб олиш ёки киритилиш қийматига дивиденд кўринишидаги фойданинг таъсир ўтказиш тамойилига асосланади. Бунда олинанинг фойда суммаси уни келиб тушиш вақтидан олдин киритилган инвестициянинг жами капиталдаги ҳиссасига қатъий пропорционал ҳисобланади. Ҳисобланган фойда суммаси бир вақтнинг ўзида киритилган инвестициянинг жорий қийматини кўпайтиришга олиб борилади. Кейинчалик ҳисобланган фойданинг ҳақиқатда келиб тушган суммаси ҳисобот даври учун киритилган инвестицияга доир дивиденд сифатида тан олинмайди, балки инвестициянинг ҳисобланган фойда суммаси эвазига оширилган қийматини қайтарилиши деб талқин этилади. Ҳисобланган фойда суммасини олдиндан инвестиция қийматига киритилиб капиталлаштирилиши инвестициядан олинган фойда бўйича дебиторлик қарзини вужудга келтирмайди.

Демак, юқоридагилар хулоса қилганда, ҳиссали қатнашиш усулининг характерли хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

биринчидан, инвесторнинг киритган инвестициясининг жорий қиймати инвестицияни қабул қилган корхонанинг эришган соф фойдасидаги қатъий ҳисса суммасига доимо ошиб боради, яъни ҳисобланган фойда суммаси бирданига капиталлаштирилади;

иккинчидан, ҳақиқатда келиб тушган фойда дивиденд сифатида тан олинмайди, балки инвестициянинг қийматини камайитиришга олиб борилади;

учинчидан, жорий қиймати ўзгарган инвестициялар келгусида ҳам қўшимча фойда олиш манбаи ва бунинг эвазига киритилган инвестицияларнинг қийматини ошириш воситаси бўлиб қолади;

тўртинчидан, инвестор киритган инвестицияси сабабли инвестицияни қабул қилган корхонага аҳамиятли таъсир ўтказа олади, лекин ҳеч қачон унинг устидан назоратчи ҳисобланмайди.

Ҳиссали қатнашиш усулини қўллашда ҳам маълум чегаралашлар белгиланмаган. Уни чет эл капиталига эга бўлган корхоналарга, қарам хўжалик жамиятларига, давлат ва жамоатчилик ташкилотларига инвестицияларни киритишда кенг ишлатиш мумкин.

Инвестицияларни киритишнинг юқорида тавсифланган икки усулини бир-биридан фарқли жиҳатлари тўғрисида тўлиқ тасаввур олиш учун қуйидаги мисолни кўриб чиқайлик.

Мисол: «А» корхона «Б» корхонанинг 1000 дона акциясини 5 000 000 сўмга сотиб олди дейлик, бу «Б» корхонасининг жами акцияларининг 20%ни ташкил қилади. Ҳисобот йилида «Б» корхона 3 000 000 сўм соф фойда олди. Фойдани тақсимлаш қарорига мувофиқ «Б» корхона «А» корхонага 300 000 сўм дивиденд тўлашни эълон қилди ва уни «А» корхона счётига ўтказиб берди.

«А» корхона томонидан инвестицияларнинг киритилиши, олинган фойда ва дивидендларнинг суммалари, уларнинг инвестицияларнинг жорий қийматига таъсири, инвестиция фаолиятидан олинган даромадлар бўйича вужудга келадиган дебиторлик қарзларининг ҳолати юқорида келтирилган усулларда қандай мазмунга эга?

Ушбу саволларга жавоб топиш учун, шунингдек қиймат ва ҳиссали қатнашиш усулларини ўхшаш ва фарқ қиладиган жиҳатларини аниқ сонлар билан ифодалаш учун қуйидаги жадвални тузамиз:

Инвестицияларни киритишнинг қиймат ва ҳиссали қатнашиш усулларининг ўхшаш томонлари ва бир-биридан фарқлари

Ўхшаш ва фарқлаш белгилари	Қиймат усули		Ҳиссали қатнашиш усули	
	Белги мазмуни	Сумма	Белги мазмуни	Сумма
1. Инвестицияни киритишда қўлланиладиган қиймат	Жорий қиймат	5000000	Жорий қиймат	5000000

Ўхшаш ва фарқлаш белгилари	Қиймат усули		Ҳиссали қатнашиш усули	
	Белги мазмуни	Сумма	Белги мазмуни	Сумма
2. Дивиденднинг даромадга киритилиши ҳисобланиши	Даромадга киритилади	300000	Даромадга олиб борилмайди	0
3. Фойданинг улушга қараб ҳисобланиши	Ҳисобга олинмайди	0	Ҳисобга олинади	600000
4. Фойданинг инвестиция қийматига киритилиши	Киритилмайди	5000000+ 0= 5000000	Киритилади	5000000+ 600000= 5600000
5. Дивиденд бўйича дебиторлик қарзининг вужудга келиши	Вужудга келади	300000	Вужудга келди	300000
6. Дивиденднинг келиб тушиши	Келиб тушади	300000	Келиб тушади	300000
7. Келиб тушган дивиденд суммасига инвестиция қийматининг камайтирилиши	Камаймайди	0	Камаяди	300000
8. Инвестициянинг ҳисобот даври охиридаги қиймати	Ўзгармайди	5000000	Ўзгаради	5300000 (5600000 -300000)

Жадвалдан кўриниб турибдики, инвестицияларни киритиш вақтида ҳар иккала усулда бир хил қиймат асос қилиб олинади. Бу қиймат бўлиб инвестицияларни киритишнинг жорий қиймати ҳисобланади. Ҳар иккала усулда ҳам дивидендларнинг келиб тушиш эҳтимоли бир. Қолган барча таққослаш белгилари бўйича қиймат ва ҳиссали қатнашиш усуллари бир-биридан фарқ қилади. Жумладан, қиймат усули дивиденд ҳисоблашни кўзда тутса, ҳиссали улуш унинг ўрнига фойдани акциялар сонидagi ҳиссага қараб ҳисоблашни кўзда тутади. Ҳиссали улуш усули ҳисобланган фойдани инвестициянинг жорий қийматига киритишни, яъни уни капиталлаштиришни кўзда тутса, қиймат усули ҳисобланган дивидендни капиталлаштиришни кўзда тутмайди. Қиймат усули ҳисобланган дивиденд бўйича дебиторлик қарзининг вужудга келишини ҳисобда акс эттиришни талаб этса, ҳиссали улуш усулида ҳисобланган фойда бирданига капиталлаштирил-

ганлиги учун дебиторлик қарзи вужудга келмайди. Ҳиссали улуш усули ҳисобланган дивиденд ҳақиқатда келиб тушгандан кейин унинг суммасини инвестициянинг капиталлаштирилган қийматидан камайтиришга олиб боришни тақозо этса, қиймат усулида бундай камайтириш умуман кўзда тутилмайди. Қиймат усулида инвестицияларнинг дастлабки жорий қиймати умуман ўзгармайди, чунки ҳисобланган дивидендлар даромад сифатида алоҳида тавсифланади. Ҳиссали улуш усулида эса инвестициянинг дастлабки жорий қиймати ҳисобланган фойда ва ҳақиқатда келиб тушган дивидендларнинг суммалари ўртасидаги фарқга (бизнинг мисолимизда $300\,000\text{ сўм} = 600\,000 - 300\,000$) ошади.

Молиявий инвестицияларнинг барчасига тааллуқли бошқа умумий хусусиятлар ва тамойиллар ҳам мавжуд. Уларнинг асосийларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

1. Мақсадлилиқ. Ушбу тамойил барча молиявий инвестицияларни аниқ мақсад билан киритилишини ифодалайди. Жумладан, молиявий инвестицияларнинг алоҳида турларини киритишдан асосий мақсад бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Қимматли қоғозларга инвестициялар бўйича — қимматли қоғозларга эгалик қилиш, шунингдек бунинг эвазига дивиденд ва фоизлар кўринишида даромад олиш.

- Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар бўйича — бошқа корхоналарга ўзаро манфаатли шартларда молиявий ёрдам кўрсатиш ва бунинг эвазига фоизлар кўринишида даромад олиш.

- Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар бўйича — янги корхоналарни ташкил этиш ва бунинг эвазига ушбу корхона олган фойдадан улуш олиш.

2. Қайтаришлиқ. Ушбу тамойил барча молиявий инвестицияларни шартнома муддати тугагач корхонага қайтарилишини ифодалайди.

3. Тўловлилиқ. Ушбу тамойил барча молиявий инвестициялар учун шартномага мувофиқ уларни олган ҳўжалиқ субъекти тўлов мажбуриятини олишини ифодалайди. Тўлов мажбурияти фақат айрим ҳолларда шартнома асосида бўлмаслиги мумкин ва бу, одатда, ночор корхонага молиявий ёрдам бергандагина вужудга келади.

4. Самарали фойдаланиш. Ушбу тамойил инвестор томонидан берилган маблағлардан самарали фойдаланилаётганлигини шартнома асосида назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлиш мумкинлигини ифодалайди.

1.3. КОРХОНАЛАРНИНГ КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРИ

Бозор муносабатлари шароитида корхоналар фаолиятини ривожлантиришнинг муҳим омилларидан бири бўлиб уларнинг моддий-техника базасини яхшилаш ҳисобланади. Бу ўз навбатида моддий-техника базаси учун қўшимча маблағларни киритишни тақозо этади.

Корхоналарнинг моддий-техника базасини ривожлантиришга киритган инвестициялари ички инвестиция ҳисобланади. Ушбу инвестицияларнинг характерли хусусияти уларнинг капиталлашувидадир. Шунинг учун ички инвестицияларни капитал инвестиция деб ҳам атайдилар. Ўзбек тилидаги махсус адабиётларда бу сўзнинг «капитал қўйилмалар» номи синоними ҳам мавжуд*.

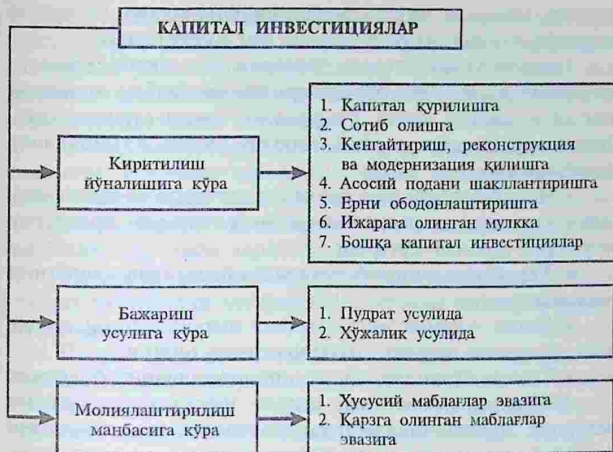
Корхоналарнинг капитал инвестицияларини турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин (3-чизмага қаранг).

Киритилиш йўналишига кўра капитал инвестицияларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Капитал қурилишга инвестициялар.
- Сотиб олишга инвестициялар.
- Кенгайтириш, реконструкция ва модернизацияга қилинган инвестициялар.
- Ерни ободонлаштиришга инвестициялар.
- Асосий подани шакллантиришга инвестициялар.
- Ижарага олинган мулкка доир инвестициялар.
- Бошқа капитал инвестициялар.

Капитал қурилишга инвестициялар деганда янги бино ва иншоотларни қуришга сарфланган маблағлар мажмуаси тушунилади. Ушбу сарфланган маблағлар янги бино ва иншоотларнинг бошланғич қийматига киритилади ва шу йўл билан капиталлашади.

* Қаранг: Абдуллаев А., Қаюмов И. Бухгалтерия ҳисоби. — Тошкент: «Минхож» нашриёти, 2002, 130-бет; Бобожонов О. Молиявий ҳисоб. — Тошкент, 2001 й.

3-чизма. Капитал инвестицияларни таснифлаш асослари

Сотиб олишга инвестициялар деганда янги асосий воситаларни ва номоддий активларни сотиб олишга сарфланган маблағлар мажмуаси тушунилади. Сотиб олишга сарфланган маблағлар корхонага кириш қилинган асосий воситалар ва номоддий активларнинг бошланғич қиймати-га киритилади ва шу йўл билан капитализация қилинади.

Кенгайтириш, реконструкция ва модернизацияга инвестициялар деганда ҳаракатдаги мавжуд асосий воситалар ва номоддий активларнинг фойдали хизмат муддати-ни узайтиришга олиб келувчи, келгусида иқтисодий наф келтирувчи харажатлар тушунилади. Бундай харажатлар-нинг суммаси махсус кенгайтириш, реконструкция қилиш, модернизация қилиш далолатномалари асосида топилади.

Кенгайтириш деганда ҳаракатдаги бино ва иншоотлар-га қўшимча ишлаб чиқариш объектларини қуриш, асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи цехларнинг майдончалари-ни ишлаб чиқариш қувватини ошириш мақсадида кенгай-тириш тушунилади. Ҳаракатдаги корхоналарни кенгай-тиришга шунингдек уларнинг таркибига киритиладиган ва

алоҳида балансга ажратилмайдиган филиаллар ва ишлаб чиқариш бўлинмаларини қуриш ҳам киритилади.

Реконструкция деганда ҳаракатдаги асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи объектларнинг дастлабки ҳолатини кенгайтирмасдан қайта ўзгартириб чиқиш тушунилади. Реконструкциядан асосий мақсад бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Ишлаб чиқаришни такомиллаштириш ва унинг техник-иқтисодий даражасини илмий-техника прогресси ютуқлари асосида кўтариш.

- Ҳаракатдаги ишлаб чиқариш объектлари қувватини ошириш.

- Ишчи ходимларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш, уларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш.

- Техник бўғинлардаги диспропорцияларни йўқотиш.

Модернизация деганда ишлаб чиқариш қувватини ошириш, ишлаб чиқараётган маҳсулотларини сифатини яхшилаш мақсадида ҳаракатдаги машина ва жиҳозларнинг, транспорт ва компьютерларнинг ички конструкцияларини янгилаш ва ўзгартириш тушунилади.

Ерни ободонлаштиришга инвестициялар деганда корхонада фойдаланишда бўлган ер майдончаларининг кўринишини яхшилашга сарфланган маблағлар тушунилади. Бундай инвестицияларга ер ости қурилмаларини қуриш, транспорт воситаларининг тўхтаб туриш жойларини ташкил қилиш, ер майдончаларини темир панжаралар билан ўраш, юриш йўлчаларини қуриш харажатлари киритилади.

Асосий подани шакллантиришга инвестициялар деганда хўжаликларда келгусида асосий подага ўтказиладиган наслдор ва ишчи ҳайвонларнинг ёш болаларини ўстириш ва боқишга сарфланган маблағлар, асосий подага бевосита киритиладиган ишчи ва наслдор ҳайвонларни сотиб олишга кетган инвестициялар, шунингдек бепул олинган ишчи ва наслдор ҳайвонларни ташиб келтиришга сарфланган харажатлар мажмуаси тушунилади.

Ижарага олинган мулкка доир инвестициялар деганда узоқ муддатга (бир йилдан кўп вақтга) ижарага олинган асосий воситаларни олиб келиш, ўрнатиш, кенгайтириш, реконструкция қилиш, модернизация харажатлари мажмуаси тушунилади. Узоқ муддатга ижарага олинган

асосий воситалар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси, уларни жорий ва капитал таъмирлашга сарфланган маблағлар капитал инвестициялар ҳисобланмайди, улар корхоналарнинг жорий харажатларига (таннарх ёки давр харажатлари) олиб борилади.

Бошқа капитал инвестициялар деганда юқорида келтирилган уларнинг турларига кирмай қолган инвестициялар тушунилади, масалан текинга берилган асосий восита ва номоддий активларни ташиб келтириш, ўрнатиш ва бошқа шу каби харажатлар.

Бажариш усулларига кўра капитал инвестициялар пудрат ва ҳўжалик усулларида қилинган инвестицияларга бўлинади.

Пудрат усулидаги капитал инвестициялар деганда корхоналарнинг пудратчи, яъни қуриб берувчи ташкилотлар билан тузган пудрат шартномаси асосида амалга оширган капитал инвестициялари тушунилади. Пудратчи шартномага мувофиқ янги объектни қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш, реконструкция ёки модернизация қилиш каби ишларни бажаради. Буюртмачи эса шартномада кўрсатилган бажарилган ишлар учун пудратчига ҳақ тўлайди. Бажарилган ишлар босқичма-босқич ёки тўлиғича комиссия томонидан қабул қилиниши мумкин. Босқичма-босқич усулда пудратчи ишнинг тугатилган қисмини қабул қилиш-топшириш далолатномаларига асосан буюртмачига топширади. Тўлиғича усулда шартномада кўрсатилган иш тўлиғича бажарилгандан сўнг қабул қилиш-топшириш далолатномаси билан расмийлаштирилади. Биринчи усулда буюртмачи учун ишнинг қабул қилинган босқичи қиймати, иккинчи усулда эса тўлиғича қабул қилинган иш қиймати капитал инвестиция суммасини ташкил этади.

Ҳўжалик усулидаги капитал инвестициялар деганда корхоналарнинг ўз кучлари билан амалга оширилган янги қурилиш, кенгайтириш, реконструкция ёки модернизация ишларига сарфланган маблағлари тушунилади. Бу усулда барча ишлар корхонанинг махсус балансга ажратилмаган қурилиш гуруҳи ёки бўлими томонидан тасдиқланган лойиҳа ва харажат сметаларига мувофиқ амалга оширилади. Бажарилган иш худди пудрат усулидагидек

босқичма-босқич ёки тўлиғича комиссия томонидан қабул қилинади ва тегишли далолатномалар билан расмийлаштирилади.

Молиялаштириш манбасига кўра капитал инвестициялар ўз маблағлари ва четдан жалб қилинган маблағлар эвазига қилинган инвестицияларга бўлинади.

Ўз маблағлари эвазига қилинган инвестицияларнинг асосий манбаи бўлиб корхоналарнинг хусусий капитали ҳисобланади. Бу капитал, маълумки, қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Корхонанинг ўтган йиллардаги тақсимланмаган фойдаси ва ҳисобот йилининг соф фойдаси.
- Капитал инвестициялар учун соф фойда эвазига шаклланган резерв капитали.
- Корхонада мулкни қайта баҳолаш эвазига шаклланган қўшимча капитал.
- Қайтариб бермаслик шарти билан тушган мақсадли маблағлар (дотация, субсидия, грантлар).
- Турли манбалардан ташкил топган бошқа резерв капиталининг турлари.

Четдан жалб қилинган маблағларга узоқ ва қисқа муддатли банк кредитлари, шунингдек бошқа корхоналардан олинган узоқ ва қисқа муддатли қарзлар киради.

2-боб. КОРХОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА ҚАЙТА БАҲОЛАШ

2.1. МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА ҚАЙТА БАҲОЛАШ

Молиявий инвестицияларнинг ҳар бир турини баҳолаш ва қайта баҳолаш ўзига хос хусусиятларга эга. Қуйида ушбу хусусиятларнинг айримларига тўхталамиз.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар. Ушбу турдаги инвестицияларни баҳолашда иккита сана муҳим рол ўйнайди:

- *Сотиб олиш санаси.*
- *Кейинги саналар.*

Сотиб олиш санаси деганда, қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни сотиб олиш, яъни уларни қабул қилиб олиш санаси тушунилади.

12-сон БҲМСга* мувофиқ сотиб олиш санасида қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар сотиб олиш қийматида тан олинishi ва ҳисоботда акс эттирилиши лозим.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг сотиб олиш қиймати деганда, уларни сотиб олиш баҳоси сотиб олишга кетган харажатлар билан биргаликда олинган қиймати тушунилади. Сотиб олишга кетган харажатларга брокерлик идораларига тўланган ҳақлар, бож тўлови, банк хизмати ҳақлари ва бошқа сотиб олишга доир харажатлар киради. Сотиб олиш қиймати қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг бошланғич қийматини ёки баланс қийматини ташкил қилади.

Агар сотиб олиш санасида сотиб олиш қийматига маълум санагача бўлган давр учун ҳисобланган дивидендлар ва фоизлар ҳиссаси киритилган бўлса, қимматли қоғозларга йўналтирилган инвестициянинг баланс қий-

* Қаранг: Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Стандарти 12-сон «Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 16 январда рўйхатдан ўтказилган, 596-сон.

мати ўтказиб берилган суммадан сотувчи томонидан бўнак сифатида тўланган фоиз ва дивидендлар суммасини чегирилшдан кейин қолган қийматда акс эттирилиши лозим. Чунки сотиб олиш вақтида олинган сумма ва сотиб олиш қиймати ўртасидаги фарқ инвесторнинг инвестицияга киритган маблағлари учун аванс тариқасида олган даромади ҳисобланади. Бу аванс сумма инвестицияни сотиб олишдан то қайтарилгунича бўлган даврда инвестор томонидан доимий даромад сифатида бир маромда ҳисобдан чиқарилиб борилиши керак.

Кейинги саналар деганда, сотиб олингандан кейинги баланс саналари тушунилади. Ушбу саналарда қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар балансда турли қийматда баҳоланиши мумкин. Жумладан, 12-сон БХМСнинг 15-моддасига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган узоқ муддатли молиявий инвестициялар қуйидаги баҳолардан бири бўйича акс эттирилиши керак:

- Бозор қийматида.
- Сотиб олиш қийматида.
- Бозор ва сотиб олиш қийматларидан энг кичигида.
- Қайта баҳоланган қийматда.

12-сон БХМСнинг 13-моддасига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган қисқа муддатли молиявий инвестициялар балансда бозор қийматида ёки бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида акс эттирилиши керак. Агар улар бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида ҳисобга олинган бўлса, уларнинг баланс қиймати қимматли қоғозлар портфелининг жами инвестиция қиймати, ёки қимматли қоғозларнинг гуруҳлари бўйича қиймати, ёки қимматли қоғозларнинг алоҳида номлари бўйича топилган қийматига асосланиб топилади.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг бозор қиймати деганда уларнинг молия бозорида сотиш вақтида намоён бўлган сотиш қиймати тушунилади. Бозор қийматини, бошқачасига, ҳаққоний қиймат деб ҳам атайдилар. Бу қиймат кўп омилларга боғлиқ, жумладан, акциядорлик жамияти ёки тижорат банкининг фойдалилик даражасига, тўланаётган дивиденд-

ларнинг миқдорига, уларнинг келажақдаги обрў-этиборига ва бошқа омилларга.

Қиймат тамойилига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар бошқа активлар сингари кейинги саналарда юқорида келтирилган қийматларнинг энг кичик миқдорига балансда акс эттирилиши лозим. Ушбу қийматда узоқ муддатли қимматли қоғозлар балансда инвестиция портфели методига асосланиб акс эттирилади. Қисқа муддатли қимматли қоғозлар уларнинг бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида ҳисобга олинган бўлса, балансда қимматли қоғозлар портфелининг жами инвестиция қийматига, ёки қимматли қоғозлар гуруҳлари бўйича қийматига, ёки қимматли қоғозларнинг алоҳида номлари бўйича топилган қийматига асосланиб акс эттирилади.

Кейинги саналарда бозор қиймати сотиб олиш қийматидан паст бўлса қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг сотиб олиш қиймати бозор қиймати даражасигача етказилиши ва балансда шу қиймат билан акс эттирилиши керак. Агар сотиб олиш қиймати бозор қийматидан паст бўлса, у ҳолда қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг қиймати балансда ўзгаришсиз қолдирилиши лозим. Ҳозирги вақтда амалиётда бу тамойилга тўлиқ амал қилинмайпти. Корхоналар балансида сотиб олинган қимматли қоғозлар, жумладан акциялар, асосан сотиб олиш қийматида (номинал қийматда) акс эттирилмоқда. Бозор қийматининг ўзгариши, яъни уни сотиб олиш қийматидан паст ёки юқори бўлиши, уларнинг ичидан энг қуйи миқдорини ифодаловчи қиймати балансда акс эттирилмасдан қолмоқда. Бу ҳолнинг мавжудлигига сабаблардан бири бўлиб, корхоналарнинг ҳисоб сиёсатида қимматли қоғозларга йўналтирилган инвестицияларнинг кейинги саналарда қийматининг кўриб чиқилиши тартибини аниқ белгиланмаганлиги ҳисобланади.

1 ва 12-сон БҲМСларга* мувофиқ корхоналар ўзларининг ҳисоб сиёсатларида қимматли қоғозларга йўнал-

* Қаранг: Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Стандарти 1-сон «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 14 августда рўйхатдан ўтказилган, 474-сон.

тирилган молиявий инвестициялари бўйича қуйидагиларни аниқ белгилаб олишлари лозим:

1. Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни кейинги саналарда баҳолаш турини.

2. Қайта баҳолашга асос бўлган ҳисоб усулини.

3. Қайта баҳолашни қимматли қоғозларнинг номлари, гуруҳлари ёки инвестиция портфели бўйича даврийлигини.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни кейинги саналарда баҳолаш улар қийматининг ҳаққонийлигини таъминлаш учун зарур ҳисобланади, шунинг учун ҳам уларнинг қийматини қайта баҳолаш зарурияти туғилади.

12-сон БҲМС қимматли қоғозлар қийматини қайта баҳолашни қуйидаги учта усуллардан бири бўйича амалга оширишни тақозо этади:

- Қимматли қоғозларнинг номлари бўйича.
- Қимматли қоғозларнинг гуруҳлари бўйича.
- Тўлиқ инвестиция портфели бўйича.

Биринчи усулда қайта баҳолаш ҳар бир қимматли қоғоз бўйича индивидуал тарзда амалга оширилади, яъни унинг сотиб олиш ва бозор (ҳаққоний) қийматларидан қайси бири кичик бўлса, ўша қиймат қайта баҳолаш қиймати сифатида танлаб олинади ва шу қийматда у қайта баҳоланган санага тузилган балансда акс эттирилади. Қайта баҳолаш натижасида ҳар бир акция бўйича оширилган ёки камайтирилган қиймат суммаси топилади. Ўртадаги фарқ қимматли қоғозларнинг баланс қийматининг ошишига ёки камайишига олиб келади. Оширилган қиймат қайта баҳолашдан олинган даромад сифатида хусусий капиталнинг кўпайишига олиб борилади. Пасайтирилган қиймат эса корхонанинг харажати сифатида тан олинади ва у молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботта киритилади.

Иккинчи усулда қайта баҳолаш қимматли қоғозларнинг гуруҳлари бўйича амалга оширилади. Гуруҳ сифатида, одатда, маълум бир корхона (масалан, акциядорлик жамияти, акциядорлик тижорат банки) ҳисобланади. Ушбу усулда гуруҳга кирган қимматли қоғозларнинг сотиб олиш ва бозор қийматлари ичидан энг кичиги танлаб олиниб, шу қийматда гуруҳга кирган барча қимматли қоғозлар-

нинг қайта баҳоланган қийматдаги суммаси топилади. Қайта баҳолаш натижасида ҳар бир гуруҳ бўйича қимматли қоғозларнинг оширилган ва камайтирилган қиймат суммалари топилади. Барча гуруҳлар бўйича биргаликда топилган суммалар ўртасидаги фарқ жами қимматли қоғозларнинг баланс қийматининг ошишига ёки камайтишига олиб келади. Оширилган қиймат, худди биринчи усулдангидек, қайта баҳоландан олинган даромад сифатида хусусий капиталга киритилади, пасайтирилган қиймат эса — корхона харажати сифатида тан олинади ва ҳисоботда акс эттирилади.

Учинчи усулда қайта баҳолаш жами инвестиция портфели бўйича амалга оширилади. Ушбу усулда гуруҳлар бўйича қайта баҳолаш натижасида оширилган қиймат суммаси хусусий капитал суммасига киритилади, пасайтирилган қиймат суммаси харажатларга олиб борилади, ўртадаги фарқ, агар ижобий бўлса инвестицияларни кўпайтишига, агар салбий бўлса инвестицияларни камайтишига олиб борилади.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни қайта баҳолаш усуллариининг фарқини тўлароқ тушуниш мақсадида қуйидаги мисолни кўриб чиқамиз.

Айтайлик, «Чашма» акциядорлик жамияти қуйидаги қимматли қоғозларга эга:

Корхона	Акция сони	Акциянинг сотиб олиш қиймати	Акциянинг бозор қиймати	Сотиб олиш қиймати суммаси	Бозор қиймати суммаси	Бозор қийматининг ошиши ва пасайиши
Савдогарбанк	10	5000	5200	50000	52000	+2000
Умарбанк	20	6000	5200	120000	104000	-16000
«Тайлоқ» АЖ	100	1000	800	100000	80000	-20000
«Диёр» АЖ	50	1200	800	60000	40000	-20000
Жами				330000	276000	-54000

Ушбу шартли маълумотлар асосида қайта баҳоланган молиявий инвестицияларнинг баланс қиймати юқоридаги учта усулларда қуйидагича бўлади:

Усул	Сотиб олиш қиймати бўйича	Бозор қиймати бўйича	Сотиб олиш ва бозор қийматидан энг кичиги бўйича	Фарқ (+, -)
1-усул	330000	276000	274000	-56000
2-усул	330000	276000	270000	-60000
3-усул	330000	276000	276000	-54000

Кўриниб турибдики, 1-усулда акциядорлик жамиятининг қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларининг сотиб олиш ва бозор қийматларидан энг кичиги бўйича қайта баҳоланган қиймати 274 000 сўмни ташкил этади, яъни сотиб олиш қийматиغا нисбатан уларнинг қадри 56 000 сўмга тушиб кетган. Ҳисобот йили охирида ушбу усул бўйича қимматли қоғозлар қайта баҳоланганда, уларнинг қиймати балансда 274 000 сўм этиб белгиланади ва ўртадаги фарқ, яъни 56 000 сўмлик зарар резерв капитали ҳисобидан қопланади. Агар резерв капитали ушбу мақсад учун шаклланмаган бўлса, у ҳолда ушбу сумма корхона зарарига олиб борилади.

Агар корхона қимматли қоғозларни қайта баҳолашнинг иккинчи усулини танлаган бўлса, у ҳолда қимматли қоғозлар қадрининг пасайиши натижасида 60 000 сўмлик зарар кўрилган бўлади ва ҳисобот йили охирида уларнинг баланс қиймати 270 000 сўм миқдорида балансда акс эттирилади. Кўрилган зарар, худди 1-усулдагидек, резерв капитали ҳисобига қопланади ёки корхона зарарига олиб борилади.

Агар корхона қимматли қоғозларни қайта баҳолашнинг 3-усулини қўллаётган бўлса, у ҳолда ҳисобот йили охирига қимматли қоғозларнинг қиймати 330 000 сўмдан 276 000 сўмга туширилади, ўртадаги фарқ, яъни 54 000 сўм, резерв капитали ҳисобидан қопланади ёки бундай резерв капитали бўлмаган ҳолда, у корхона зарарига олиб борилади.

Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш. Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш уларнинг бериш санасидаги ҳисоб қиймати бўйича амалга оширилади. Ҳисоб қиймати инвестицияга киритилган активларнинг турига боғлиқ бўлади. Жумладан, қисқа ва узоқ муддатли инвестицияга киритилган асосий воситалар ва номоддий активлар балансда

уларнинг бошланғич қиймати бўйича баҳоланади. Бу активларнинг бошланғич қийматдан юқори баҳоланиб инвестицияга киритилиши корхонага қўшимча даромад келтириши мумкин ва аксинча, паст қилиб киритилиши корхонага зарар келтириши мумкин. Лекин ҳар иккала ҳолда ҳам инвестициянинг баланс қиймати ушбу активлар бўйича бошланғич қийматга тенг бўлиши зарур. Инвестиция муддати тугагач бу турдаги активлар бошланғич қийматида мос счётлар таркибига тикланади.

Қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилган товар-моддий захиралар уларнинг баланс қийматида, яъни таннархи бўйича балансда акс этиши лозим. Ушбу қийматдан четланиш (паст ёки юқори) корхонага, худди узоқ муддатли активлар сингари, мос равишда зарар ёки қўшимча даромад келтиради. Моддий захираларнинг қайтарилиши ҳам мос счётларга баланс қийматида, яъни таннархи бўйича тикланади.

Пул маблағларини қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилиши уларнинг берилган суммадаги миқдорда баҳоланади ва ўша миқдорда қайтарилгач мос счётларга тикланади.

Қарз ва кредит шартномасига мувофиқ қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар қайта баҳоланиши ҳам мумкин. Қайта баҳолаш инвестицияга киритилган асосий воситалар ва моддий активларнинг бошланғич қийматлари ҳукумат қарорлари ёки корхонанинг мулкни бошқа мулк шаклига айланиши муносабати билан мутасадди ташкилот қарори билан ўзгартирилганда амалга оширилади. Бундай ҳолда инвестор инвестицияга киритган узоқ муддатли активларининг баланс қийматини ўзгартиради ва ўша қийматда кейинги саналарда уларни балансда акс эттиради. Қайта баҳолаш товар-моддий захираларга ҳам тааллуқли бўлиб, уларнинг баланс қийматининг ўзгариши инвестиция қийматининг ҳам ўзгаришига олиб келади. Қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилган активларнинг қайта баҳоланиши шартнома шартларига мувофиқ инвесторнинг оладиган даромадига таъсир қилиши ҳам, таъсир қилмаслиги ҳам мумкин.

Активларни қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритувчи корхоналар ўзларининг ҳисоб сиёсатларида ба-

ҳолаш ва қайта баҳолаш тартибларини, уларнинг корхона даромад ва харажатларига таъсирини, шунингдек қайта баҳолаш натижаларини счётларда акс эттириш усулларини очиб беришлари лозим.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш. Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларнинг юқорида келтирилган тартибига тўлиқ ўхшашдир.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларнинг қайта баҳоланиши, маълумки таъсис бадали суммасининг ошишига ва бу ўз навбатида ундан олинадиган таъсисчиларнинг фойдаси ҳиссасини ўзгаришига олиб келиши мумкин. Шунинг учун таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларнинг қайта баҳоланган қиймати давлат регистрациясидан қайта ўтиши лозим ва фақат шу асосда тан олиниши, шунингдек балансда акс эттирилиши лозим.

2.2. КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ БАҲОЛАШ ВА ҚАЙТА БАҲОЛАШ

Қиймат тамойилига мувофиқ капитал инвестициялар ҳам қатъий баҳоланиши лозим. Қуйида капитал инвестицияларнинг алоҳида турларини баҳолаш тартибига тўхталамиз.

Тугалланмаган қурилишни баҳолаш. Тугалланмаган қурилиш деганда, одатда, лойиҳа ҳужжатларига асосан белгиланган муддатларда тўлиқ қурилмаган ва ишлатишга топширилмаган қурилиш объектларининг қиймати тушунилади. Қурилишнинг белгиланган муддати бўлиб объект қурилиши учун белгиланган меъёрий муддат ҳисобланади. Ушбу меъёрий муддат, одатда, лойиҳалаш ташкилоти томонидан тасдиқланган ва ҳаракатдаги меъёрий ҳужжатлар* асосида тузиладиган «Қурилишни ташкил этишнинг лойиҳаси»да кўрсатилади. Агар қурилиш лойиҳа-смета ҳужжатларисиз олиб борилаётган бўлса, у ҳолда корхона қурилаётган объектлар бўйича қуриш муддатининг меъёри бўйича махсус лойиҳа ташкилотининг ҳулосасини олиши лозим.

* Қаранг: СНИП 1.04.03-85 «Нормы продолжительности строительства предприятий, зданий и сооружений».

Белгиланган муддатларда тугалланмаган қурилишнинг қиймати унга сарфланган моддий ресурслар, меҳнатга ҳақ тўлаш, ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация ва бошқа харажатлардан ташкил топади. Ушбу харажатлар қурилишга инвестиция қилаётган корхона томонидан тузиладиган махсус 3-шаклдаги «Бажарилган ишлар ҳажми ва харажатлар тўғрисида маълумотнома» статистик ҳисоботда кўрсатилади.

Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларни баҳолаш. Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар деганда янги капитал қурилиш объектлари учун, шунингдек ҳаракатдаги асосий воситаларни кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилиш учун сотиб олинган ва қуриш лойиҳасига кўра ўзининг монтаж муддатини кутаётган технологик, энергетик ва бошқа мақсадлардаги ишлаб чиқариш жиҳозлари тушунилади. Монтаж талаб қиладиган жиҳозларга махсус фундаментга ўрнатиладиган, деворлар ва биноларнинг қаватлари ўртасига қўйиладиган жиҳозлар, шунингдек ушбу жиҳозларнинг эҳтиёт қисмлари киради. Махсус монтажни талаб этмайдиган жиҳозлар, масалан, транспорт воситалари, ўлчаш приборлари, компьютерлар, алоҳида қўйиладиган дастгоҳлар ва бошқа шу каби асосий воситалар, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар синфига киритилмайди.

Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларга инвестициялар ҳақиқий сотиб олиш нархларида, уларни ташиб келтириш ва расмийлаштириш харажатлари билан биргаликда баҳоланади. Агар ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ўз кучи билан ишлаб чиқилса, у ҳолда ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларга сарфланган инвестицияларни баҳолаш ҳақиқий ишлаб чиқариш таннарихи бўйича амалга оширилади.

Асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олишга кетган инвестицияларни баҳолаш. Асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олишга кетган инвестициялар уларнинг бошланғич қиймати бўйича баҳоланади.

5 ва 7-сон БҲМСларга* асосан сотиб олинган асосий воситалар ва номоддий активларнинг бошланғич қийматига

* БҲМС 5-сон «Асосий воситалар». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 23 августда рўйхатдан ўтказилган, 491-сон; БҲМС 7-сон «Номоддий активлар». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 20 сентябрда рўйхатдан ўтказилган, 506-сон.

(Бк) уларни сотиб олиш баҳоси (Сб), ташиб келтириш харажатлари (Тх), ўрнатиш харажатлари (Ўх), монтаж харажатлари (Мх), синов харажатлари (Сх), ходимларни ўқитиш харажатлари (Ох), сифат сертификатини олиш харажатлари (ССх) божхона божлари (Бб), қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС), олинган кредит учун тўланган фоизларни капиталлаштириладиган қисми (Фх) киритилади, яъни:

$$Бк = Сб + Тх + Ўх + Мх + Сх + Ох + ССх + Бб + ҚҚС + Фх.$$

Сотиб олиш баҳоси деганда таъминотчи ва сотиб олувчи ўртасида тузилган шартномада кўрсатилган келишув баҳоси тушунилади.

Ташиб келтириш харажатлари деганда асосий воситалар ва номоддий активларни таъминотчидан олиб келишгача сарфланган транспорт ва сафар харажатлари тушунилади. Бундай харажатлар счёт-шартномалар, йўл варақаси, бўнак ҳисоботлари асосида аниқланади.

Ўрнатиш харажатлари деганда асосий восита ва номоддий активларни ўрнатишга кетган харажатлар (масалан, жой тайёрлаш, материаллар сарфи ва бошқалар) тушунилади. Бундай харажатлар суммаси махсус ўрнатиш далолатномаси асосида белгиланади.

Монтаж харажатлари суммаси бажарилган монтаж ишларини топшириш-қабул қилиш далолатномаси асосида топилади.

Синов харажатлари суммаси олинган асосий восита ва номоддий активларни синовдан ўтказиш бўйича тузилган далолатнома асосида белгиланади.

Корхона ходимларини олинган асосий восита ва номоддий активларни эксплуатация қилиш бўйича ўқитиш харажатлари суммаси счёт-фактура, далолатнома, шартнома асосида белгиланади.

Сифат сертификатини олиш харажатлари суммаси ушбу сертификатни берган орган ёки ташкилотнинг счёт-фактураси асосида белгиланади.

Божхона божлари суммаси чет элдан келтирилган асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича «Давлат божхона декларацияси» ҳужжати асосида белгиланади.

Қўшилган қиймат солиғи суммаси сотиб олинган асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича тузилган счёт-

фактуралар, давлат божхона декларацияси асосида аниқланади.

Кредит ва қарзлар эвазига капитал инвестициялар амалга оширилганда кредит ёки қарзлар учун тўланган фоизларнинг маълум бир қисми ҳам махсус ҳисоб-китобларга кўра капиталлаштирилиши мумкин.

Фоизлар бўйича харажатларни капиталлаштириш қуйидаги шартларга амал қилинганда амалга оширилади:

- асосий воситаларни қуришда ҳақиқатдан ҳам кредит ва қарзлардан фойдаланилган бўлса;
- кредит ёки қарзлар бўйича қўшимча харажатлар ҳақиқатдан ҳам мавжуд бўлса;
- қилинган харажатларни келгусида иқтисодий самара келтириш эҳтимоли мавжуд бўлса;
- қилинган харажатларни аниқ ҳисоблаш имкониятлари мавжуд бўлса;
- кредит ёки қарз эвазига бунёд этилаётган объектнинг қурилиши давом этаётган бўлса.

Олинган кредит ёки қарзлар учун тўланган фоизларни капиталлаштириш сабабсиз тўхтатилмайди, шу жумладан капитал қурилишга доир техник ва маъмурий ишларнинг аҳамиятли қисми тугатилган ҳолларда, шунингдек қуриш даврида вужудга келган зарурий тўхтовлар бевосита унинг технологик жараёнининг тегишли қисми ҳисобланганда. Қурилишнинг асосий қисми тугатилиб, объект фойдаланишга тайёр ҳолга келганда, фоизлар бўйича харажатларни капиталлаштириш тугатилади. Фоизлар бўйича харажатлар объектни қуриш маълум объектив сабабларга кўра узоқ муддатларга кечиктирилган ҳолларда тўхтатилиши мумкин.

Кредит ёки қарзлар бўйича харажатларни капиталлаштириш ҳисоб-китоби қуйидагича амалга оширилади.

1. Капитал қурилиш объектига қилинган инвестицияларнинг ҳақиқий суммаси қурилиш даврлари бўйича аниқланади. Мисол учун цех биносини қуриш 1 июлда бошланган дейлик. Унга кетган капитал сарфлар ҳисоб маълумоти бўйича қуйидагича бўлган дейлик:

- 31 июл ҳолатига — 1 545 000 сўм
- 31 август ҳолатига — 1 525 000 сўм
- 30 сентябрь ҳолатига — 1 730 000 сўм
- 31 октябрь ҳолатига — 1 500 000 сўм

- 30 ноябрь ҳолатига — 1 000 000 сўм
 - 31 декабрь ҳолатига — 1 000 000 сўм
-
- Жами харажатлар — 8 300 000 сўм

2. Кредит ёки қарз шартномасига асосан олинган кредит ёки қарзнинг суммаси, шунингдек унга тўланадиган фоиз суммаси топилади. Мисол учун цехни қуриш учун 1 июлда 10 000 000 сўмлик кредит йилига 10% тўлаш шarti билан банкдан, шунингдек бошқа мақсадлар учун 1 сентябрда 3 000 000 сўмлик қарз йилига 5% тўлаш шarti билан бошқа бир корхонадан бир йил муддатда қайтариш шarti билан олинган дейлик. У ҳолда корхонанинг ҳисобот йилида ҳисобланган фоиз суммаси қуйидагича бўлади:

- Банк кредити бўйича — $10\,000\,000 \times 10\% \times 6 : 12$
= 500 000 сўм
- Корхона қарзи бўйича — $3\,000\,000 \times 5\% \times 4 : 12$
= 50 000 сўм

Жами харажат суммаси 550 000 сўм

3. Ҳисобланган фоизларнинг ҳисобот йилида олинган жами кредит ва қарзларга нисбатан ўртача фоизи топилади. Бизнинг мисолимизда у 4,23%ни ташкил этади.

$$550\,000 : 13\,000\,000 \times 100\%.$$

4. Ушбу ўртача фоизлар миқдори асосида ҳисобот йилида қилинган инвестиция суммасига нисбатан фоизларни капиталлаштириш мумкин бўлган максимал суммаси топилади. Бунинг учун олдин ҳисобот йилида қурилишга сарфланган харажатларнинг йиллик жамланган ўртача миқдори топилади. Бизнинг мисолимизда инвестициянинг жамланган ўртача миқдори ҳисобот йили учун қуйидагича топилади.

Ҳисобот йилида капитал қурилишга сарфланган инвестицияларнинг жамланган ўртача миқдори

Сана	Сарфланган маблағлар миқдори	Капиталлаштириш даври	Ўртача жамланган инвестициялар суммаси
31 июл	1545000	5/12	643750
31 август	1525000	4/12	508333
30 сентябрь	1730000	3/12	432500

Сана	Сарфланган маблағлар миқдори	Капиталлаш- тириш даври	Ўртача жамлан- ган инвестиция- лар суммаси
31 октябрь	1500000	2/12	250000
30 ноябрь	1000000	1/12	83333
31 декабрь	1000000	0/12	0
Жами	8300000		1917916

Ўртача жамланган инвестициялар суммасига нисбатан фоизларни капиталлаштиришнинг мумкин бўлган максимал суммаси ҳисобот йилида 81 128 сўмни ташкил этади ($1\,917\,916 \times 4,23\%$). Ҳисобланган фоизларнинг ҳақиқий суммаси ҳисобот йилида бизнинг мисолимизда 550 000 сўмдан иборат. Демак, юқоридаги ҳисоб-китобларга кўра корхона ҳисобот йилида ҳисобланган 550 000 сўмлик фоиз харажатлардан фақатгина 81 128 сўмини тугалланмаган қурилиш қийматига киритиши, яъни ушбу харажатлар капиталлаштириши, мумкин. Қолган 468 872 сўмлик фоиз харажатлари ҳисобот йилида молиявий фаолиятга доир харажатлар сифатида тан олинishi лозим.

Йиллик жамланган инвестициялар суммасига нисбатан фоизларни капиталлаштиришнинг мумкин бўлган максимал суммаси ҳақиқатда ҳисобланган фоизлар суммасидан кўп бўлган тақдирда ҳисобланган фоиз харажатларини тўлиқ капиталлаштириш мумкин. Мисол учун фоизларни капиталлаштиришнинг мумкин бўлган максимал суммаси ҳисобот йилида 650 000 сўмни ташкил этганда эди, у ҳолда ҳисобланган 550 000 сўмлик фоиз харажатлари ҳисобот йилида тўлиқ капиталлаштирилган, яъни капитал қурилиш қийматига киритилган, бўлар эди.

Асосий подани шаклланишига қилинган инвестицияларни баҳолаш. Асосий поданинг шаклланишига қилинган инвестициялар турлича баҳоланади. Жумладан, асосий подага ўтказиладиган ёш моллар уларни ўстириш ва боқишга кетган харажатлар миқдорида, яъни ҳақиқий таннарни бўйича, баҳоланади. Сотиб олинган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар сотиб олиш баҳосида ташиб келтириш харажатлари билан биргаликда баҳоланади. Бепул келиб тушган наслдор ва ишчи ҳайвонларнинг қиймати эксперт йўли билан баҳоланади, лекин бу қиймат капитал инве-

стиция ҳисобланмайди. Шунинг билан бирга бепул олинган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларни ташиб келтиришга қилинган харажатлар асосий подани шакллантиришга қилинган инвестициялар бўлиб ҳисобланади ва улар қилинган харажатлар миқдорида баҳоланади.

Капитал инвестицияларни қайта баҳолаш. Корхоналар томонидан амалга оширилган капитал инвестициялар маълум сабабларга ва шартларга кўра қайта баҳоланиши ҳам мумкин.

Капитал инвестицияларни қайта баҳолаш деганда уларнинг қийматини реал бозор баҳоларига етказиш тушунилади. Реал бозор баҳолари капитал инвестицияларнинг ҳақиқатдаги қийматидан юқори ёки паст бўлиши мумкин. Шунинг учун қайта баҳолаш натижасида капитал инвестицияларнинг дастлабки қиймати оширилади ёки камайтирилади.

Капитал инвестицияларнинг дастлабки қийматининг ошишига олиб келувчи қайта баҳолаш фақат ҳукумат қарорлари асосида амалга оширилади. Капитал инвестицияларнинг дастлабки қийматининг камайишига олиб келувчи қайта баҳолаш корхонанинг ўзи томонидан консерватизм (эҳтиёткорлик) тамойилига мувофиқ амалга оширилиши мумкин, бундай қайта баҳолаш негизида асосан корхона активларини балансда реал бозор баҳоларида акс эттириш мақсади ётади.

Капитал инвестицияларни қайта баҳолаш махсус Низомга* мувофиқ ҳар йилнинг 1 январь ҳолатига қуйидаги иккита усуллардан бири бўйича амалга оширилади:

1. Тўғридан-тўғри қайта баҳолаш усули. Ушбу усулда 1 январь ҳолатига мавжуд бўлган тугалланмаган капитал инвестицияларнинг қиймати уларнинг ҳужжатлар билан тасдиқланган реал бозор баҳолари асосида қайта ҳисоб-китоб қилинади. Капитал инвестицияларнинг ҳужжатлар билан тасдиқланган реал бозор баҳоларини аниқлашда Низомга асосан (6-модда) қуйидаги манбалар асос қилиб олинishi мумкин:

* Қаранг: «1 январь ҳолатига асосий фондларни қайта баҳолаш тартиби тўғрисида Низом». ЎзР Макроиктисодиёт ва статистика вазирлиги, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси томонидан 2002 йил 29 октябрда тасдиқланган, Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 4 декабрда рўйхатдан ўтказилган, 1192-сон.

- Тайёрловчи ташкилотлардан ва уларнинг расмий дилерларидан, товар хом ашё биржалари, кўчмас мулк биржаларидан ёзма шаклда олинган ўхшаш активларга доир нархлар тўғрисидаги маълумотлар.

- Қайта баҳолашни ўтказиш ва асосий фондларни сотиб олиш саналаридаги Марказий банк эълон қилган курслар нисбати сифатида аниқланган ҳисоб коэффициентларини қўлаган ҳолда сотиб олиш санасида асосий фондларни эркин айирбошладиган валютадаги (ЭАВ) қиймати тўғрисидаги маълумотлар (тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлган тақдирда).

- Тегишли давлат органларида мавжуд бўлган нархлар даражаси тўғрисидаги маълумотлар.

- Қайта баҳолашни ўтказиш даврида оммавий ахборот воситалари ва махсус адабиётларда эълон қилинган нархлар даражаси тўғрисидаги маълумотлар.

- Баҳоловчи ташкилотнинг инвестицияларнинг қиймати тўғрисидаги ҳисоботи.

Ушбу усулда капитал инвестицияларнинг эски қиймати бозор қийматигача етказилади. Янги ва эски қийматлар ўртасидаги фарқ қайта баҳолаш қийматини ташкил этади. Ушбу сумма мусбат сон билан чиқса, у капитал инвестициялар қийматининг оширилганлигини, манфий сон билан чиқса, у капитал инвестициялар қийматининг пасайтирилганлигини билдиради.

2. Индекс усули. Ушбу усулда капитал инвестицияларнинг эски қиймати Ўзбекистон Республикаси Макроиктисодиёт ва статистика вазирлигининг Давлат статистика департаменти томонидан ҳар йилнинг 1 январь ҳолатига белгилаб берадиган коэффициентларига кўпайтирилади ва шу йўл билан уларнинг янги қиймати аниқланади. Жумладан, ушбу департамент томонидан 2003 йил 1 январь ҳолатига капитал инвестицияларни қайта баҳолаш учун белгиланган коэффициентлар тугалланмаган капитал инвестицияларнинг қайси вақтдан бошлаб мавжудлигига қараб қуйидагича табақалаштирилган (1-иловага қаранг). Ушбу усулда ҳам янги ва эски қийматлар ўртасидаги фарқ қайта баҳолаш қийматини ташкил этади. Ушбу сумма мусбат сон билан чиқса, у капитал инвестициялар қийматининг оширилганлигини, манфий сон билан чиқса, у капитал инвестициялар қийматининг пасайтирилганлигини билдиради.

Капитал инвестицияларнинг қийматини қайта баҳолаш натижасида вужудга келадиган ижобий фарқлар корхоналарнинг резерв капиталини қўпайтиришга, салбий фарқлар эса резерв капиталини камайитиришга олиб борилади.

Капитал инвестицияларни қайта баҳолаш корхона томонидан мустақил равишда ёки махсус мулкни баҳолаш ҳуқуқига эга бўлган ташкилотларни шартнома асосида жалб этиш йўллари билан амалга оширилади.

Мустақил равишда қайта баҳолаш учун корхона бўйича махсус комиссия тузилади. Ушбу комиссия томонидан капитал инвестициялар юқорида айтиб ўтилган усуллардан бирида қайта баҳоланади. Қайта баҳолаш натижалари комиссия томонидан тузиладиган ва корхона раҳбари томонидан тасдиқланадиган далолатнома билан расмийлаштирилади (2-иловага қаранг). Қайта баҳолашни тўғри амалга оширилганлигига ушбу ҳолда корхона раҳбари масъул ҳисобланади.

Капитал инвестицияларни қайта баҳолаш мулкни баҳолаш бўйича лицензиясига эга бўлган махсус ташкилотларни шартнома асосида жалб этиш йўли билан ҳам амалга оширилганда, унинг натижалари баҳоловчи ташкилот томонидан тузилган ҳисоботда акс эттирилади ва расмий ҳулоса билан тасдиқланади (3-иловага қаранг). Қайта баҳолашнинг тўғри амалга оширилганлигига ушбу ҳолда баҳоловчи ташкилот жавоб беради.

2.3. ИНВЕСТИЦИЯЛАРГА ДОИР ПУЛ ОҚИМЛАРИ ВА УЛАРНИ ДИСКОНТЛАШТИРИШ

Корхоналар томонидан амалга оширилган инвестициялар уларнинг инвестиция фаолиятини ташкил қилади. Ушбу фаолият асосий ва молиявий фаолият сингари маълум пул оқимларини вужудга келтиради.

Пул оқимлари деганда 9-сон БҲМСга* мувофиқ пул маблағларининг кирими ва чиқими тушунилади. Инвестицияларга доир пул оқимларига ушбу стандартга асосан, жумладан, қуйидагилар киради:

* Қаранг: БҲМС 9-сон «Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 4 ноябрда рўйхатдан ўтказилган, 519-сон.

Пул оқимининг тури	Пул оқимининг тавсифи
Пул кирими	1. Асосий фондларни, номоддий активларни сотишдан олинган тушумлар 2. Бошқа корхоналарнинг сотиб олинган акциялари ва бошқа қимматли қоғозларини сотишдан олинган тушумлар 3. Бошқа корхонага берилган қарз ва кредитларнинг қайтарилиши 4. Таъсис бадали сифатида киритилган маблағларнинг корхонага қайтарилиши 5. Муддатли депозит счётлардан келиб тушган пул маблағлари
Пул чиқими	1. Асосий воситаларни қуриш ва сотиб олишга сарфланган пул маблағлари 2. Номоддий активларни сотиб олишга, яратишга доир тўловлар 3. Бошқа корхоналарга қарз ва кредитлар сифатида берилган пул маблағлари 4. Таъсис бадали сифатида янги ташкил этилган корхоналарга ўтказилган пул маблағлари 5. Бошқа корхоналарнинг акциялари ва бошқа қимматли қоғозларини сотиб олишга сарфланган пул маблағлари 6. Муддатли депозит счётларга қўйилган пул маблағлари

Инвестицияга доир пул маблағлари кирим ва чиқими таққослаш инвестиция фаолияти бўйича пул оқимларининг ҳолатини ифодалашга имкон беради. Киримнинг чиқимдан кўп бўлишлиги корхонага олдинги даврларда қилинган инвестицияларнинг қайтарилганлигини, шунингдек инвестиция фаолиятидан фойда олинганлигини кўрсатади. Чиқимнинг киримдан кўп бўлишлиги корхонанинг янги инвестицияларни амалга оширганлигини, шунингдек олдинги даврларда амалга оширилган инвестициялар бўйича етарли фойдани олишга эришилмаганлигини ифодалайди.

Инвестицияларга доир пул чиқимлари, одатда, имобилизация қилинган, яъни четлаштирилган, маблағлар ҳисобланади. Иммобилизация миқдорини ошириш корхонанинг асосий фаолияти бўйича пул оқимларига катта таъсир ўтказиши мумкин. Жумладан, асосий фаолиятни ривожлантириш учун бошқа корхоналардан қарз олиш заруриятини туғдириши, бунинг эвазига эса катта миқдорда зарар кўришга олиб келиши мумкин.

Инвестиция фаолиятига доир пул оқимларидан зарар кўрмасликнинг муҳим омилларидан бири бўлиб ушбу пул оқимларини дисконтлаштириш ҳисобланади.

Дисконтлаштириш, деганда, умуман олганда жорий даврда киритилган пул маблағларининг қийматини келгусида белгиланган фоизларни эътиборга олиб қайта ҳисоблаганда қандай қийматга эга бўлишлигини аниқлаш жараёни тушунилади. Ушбу жараён натижасида олинган янги қиймат дисконтлаштирилган қиймат деб аталади*.

Инвестицияларга доир пул оқимларини дисконтлаштириш жараёнини тўғри тушуниш ва ундан тўғри фойдаланиш учун қуйидаги тушунчаларни билиш жуда катта аҳамиятга эга:

- Дисконт — бу пул маблағларининг жорий ва келгуси қийматлари ўртасидаги фарқ, ушбу фарқни аниқлаш жараёни эса дисконтлаштиришдир.

- Жорий қиймат — бу пул маблағларининг келгусидаги кими ва чиқимини ифодаладиган бугунги қиймати.

- Келгуси қиймат — бу пул маблағларининг бугун қўйилган қийматини келгусида тўплаган қиймати.

- Фоиз — бу инвестиция сифатида киритилган пул маблағларидан олинган янги қиймат (даромад).

- Асосий сумма — бу инвестиция сифатида киритилган пул маблағларининг фоиз ҳисоблашга асос бўладиган дастлабки суммаси.

- Оддий фоиз — бу инвестиция сифатида киритилган пул маблағларининг дастлабки доимий суммасига кўпайтириладиган фоиз миқдори.

- Мураккаб фоиз — бу инвестиция сифатида киритилган дастлабки пул маблағларининг олдинги даврларда келтирган фоиз кўринишидаги даромадлари билан биргаликда бўлган суммасига кўпайтириладиган фоиз миқдори.

- Аннуитет — бу ўзаро тенг вақтлар мобайнида ўзаро тенг миқдорда амалга ошадиган пул оқимлари (кирим ва чиқим) бўлагининг суммаси.

Инвестицияларга доир пул оқимларининг келгуси қиймати. Ушбу қиймат, юқорида айтиб ўтилганидек, ҳозирги кунда инвестиция қилинган пул маблағларининг жорий қийматини (ЖҚ) маълум бир вақт мобайнидан

* Қаранг: Тулаходжаева М.М. и др. Финансовый учет. Учебное пособие. — Ташкент, 2001 г. стр.132.

кейин (а) келишилган фоизлар (Ф) бўйича қайта ҳисоблаганда вужудга келади келгуси қиймати (Кқ) ҳисобланади. Демак, пул оқимларининг келгуси қийматини (Кқ) математик қурилма (формула) сифатида қуйидагича ифода-
далаш мумкин:

$$K_k = J_k \times (1 + \Phi)^a \text{ ёки } K_k = J_k \times K.$$

К — коэффициент [(1+Ф)^анинг жадвалда келтирилган нисбий миқдори].

Инвестицияларга доир пул оқимларининг келгуси қийматини оддий ва мураккаб фоизлар бўйича ҳисоблаш мумкин.

Оддий фоизлар асосидаги ҳисоб-китобларда келгуси қиймат ўзгармас жорий қиймат суммасини инвестиция киритилган вақт мобайнида бир хил фоиз суммасига кўпайиб боришига тенг бўлади. Мисол учун, банкдаги депозит сўтга 3 йил муддатга 8%лик тўлов билан 100 000 сўмлик инвестициялар оддий фоизларни қўллаш шартига кўра қўйилган бўлса, у ҳар йили 8 000 сўмлик (100 000×8%) даромад келтиради. Уч йил ичида қўйилган инвестициянинг келгуси қиймати оддий фоизлар асосида ҳисоб-китоб қилинганда қуйидагича бўлади:

Йиллар	Инвестициянинг жорий қиймати	Фоизлар ҳисоб-китоби	Инвестициянинг келгуси қиймати
1	100000	100000×8%=8000	108000
2	100000	100000×8%=8000	116000
3	100000	100000×8%=8000	124000

Инвестицияларнинг келгуси қиймати мураккаб фоизларда ҳисоб-китоб қилинганда, унинг ҳар йиллик суммаси олдинги йилларда олинган фоиз кўринишидаги даромадлар билан биргаликда топилган суммага нисбатан топилади. Юқоридаги мисолни мураккаб фоизларни қўллаб ечганда, инвестицияларнинг келгуси қиймати 3 йил мобайнида қуйидагича бўлади.

Йиллар	Инвестициянинг жорий қиймати	Фоизлар ҳисоб-китоби	Инвестициянинг келгуси қиймати
1	100000	100000×8%=8000	108000
2	108000	108000×8%=8640	116640
3	116640	116640×8%=9330	125970

Инвестицияларнинг келгуси қиймати мураккаб фоизлар асосида юқорида келтирилган математик қурилмага (формулага) мувофиқ қуйидагича ҳисоб-китоб қилинади:

$$K_q = 100\,000 (1 + 1,08)^3 = 100\,000 (1,08 \times 1,08 \times 1,08) = 100\,000 \times 1,2597 = 125\,970 \text{ сўм.}$$

Кўриниб турибдики, мураккаб фоизлар асосида келгуси қийматни ҳисоблашда жорий қиймат маълум бир коэффициентга (К) кўпайтирилади, ушбу коэффициент эса ҳар йиллик доимий ўсиш даражаларини ифодаловчи кўрсаткични инвестиция неча йилга киритилган бўлса, ўшанча марта ўзаро кўпайтмасига тенг бўлади. Албатта, бундай ҳисоб-китоблар кўп вақтни талаб қилади. Шунинг учун коэффициентларнинг ҳисоб-китобларини осонлаштириш учун инвестицияларга доир пул оқимларининг келгуси қийматини мураккаб фоизлар асосида аниқлашда қўлланиладиган коэффициентларнинг олдиндан тайёрланган жадвалидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу жадвал 4-иловада келтирилган. Ундан катта қийинчиликларсиз фойдаланиш мумкин, жумладан, вертикалига инвестициянинг киритилган муддати (йиллар) топилади, горизонталига эса — инвестицияни йиллик даромадлик даражаси (фоизлар) топилади. Ушбу иккала кўрсаткичларни бирлаштирувчи катакчада турган сон инвестицияга доир пул оқимларининг келгуси қийматини топишда қўлланиладиган коэффициентни билдиради. Мисол учун, юқорида кўрсатилган 100 000 сўмлик инвестициялар 8 фоизлик шарт билан 5 йилга киритилса келгуси қийматни топиш коэффициенти — 1,4693, агар у 10 йилга киритилса келгуси қийматни топиш коэффициенти — 2,1589 бўлади. Мос равишда инвестициянинг келгуси қиймати 5 йилдан сўнг — 146 930 сўмни ($100\,000 \times 1,4693$), 8 йилдан сўнг эса — 215 890 сўмни ($100\,000 \times 2,1589$) ташкил этади.

Инвестицияларга доир пул оқимларининг жорий қиймати. Ушбу қиймат келгуси қийматга тескари бўлган қиймат. Уни топиш учун пул оқимларининг келгуси қийматини ҳисоблашнинг математик қурилмаси (формуласи) ишлатилади, яъни:

$$Жқ = \frac{Бқ}{(1 + \Phi)^a} \text{ ёки } Жқ = Бқ \times К.$$

Демак, инвестицияларга доир пул оқимларининг жорий қийматини топиш учун уларнинг келгуси қиймати даромадлик даражаси ва инвестицияларни киритиш йилларига мос равишда топилган коэффициентга (K) кўпайтирилади. Жорий қийматни топишда қўлланиладиган коэффициентлар жадвали 5-иловада келтирилган. Мисол учун, 3 йилдан кейин 500 000 сўм миқдорида пул маблағига эга бўлиш учун банкка йиллик 10 фоизлик даромадлик даражаси бўйича қўйилиши лозим бўлган пул маблағларининг жорий қиймати 375 650 сўмни ташкил этади ($ЖҚ = 500\,000 \times 0,7513$). Бу дегани, уч йилдан кейин 500 000 сўмга эга бўлиш учун бугунги кунда банкка 375 650 сўмлик инвестицияни 10 фоиз тўлов шарти билан киритиш керак.

Инвестицияларга доир пул оқимлари, яъни уларнинг кирим ва чиқимлари, турли шартларда юз бериши мумкин. Жумладан, улар бир хил вақт мобайнида, бир хил миқдорда олиниши ҳам, тўланиши ҳам мумкин. Бундай тартибда амалга ошириладиган пул оқимлари, юқорида айтиб ўтганимиздек, аннуитет деб аталади.

Аннуитетлар оддий (постнумерандо) ва қопланган (пренумерандо) аннуитетларга бўлинади.

Оддий (постнумерандо) аннуитетлар деганда ҳар даврнинг охирида бир хил миқдорда киритилган инвестициялар учун олинадиган ёки тўланадиган пул маблағлари тушунилади.

Қопланадиган (пренумерандо) аннуитетлар деганда ҳар даврнинг бошида бир хил миқдорда киритилган инвестициялар учун олинадиган ёки тўланадиган пул маблағлари тушунилади.

Инвестицияларга доир оддий ва қопланадиган аннуитетлар келгуси ва жорий қийматларга эга бўлади.

Инвестицияларга доир оддий аннуитетнинг келгуси қиймати. Оддий аннуитетнинг келгуси қиймати (AK_q) ҳар даврнинг охирида бир хил миқдорда киритиладиган инвестициянинг (I) маълум вақтдан кейинги санага (a) белгиланган фоизлар (f) асосида жамланган келгуси қийматини кўрсатади. Ушбу қийматнинг математик қурилмасини (формуласини) қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$AK_k = I \times K \text{ бу ерда}$$

$$K = [(1 + \phi)^{a-1} + (1 + \phi)^{a-2} + (1 + \phi)^1 + (1 + \phi)^0]$$

Оддий аннуитетнинг келгуси қийматини ҳисоблашга асос бўлувчи коэффициентларнинг миқдори 6-иловада келтирилган.

Мисол: Банкка беш йил мобайнида ҳар йилнинг охирида 50 000 сўмлик бир хилдаги инвестиция 5 фоизлик шарт билан қўйилди. Ушбу инвестиция бўйича оддий аннуитетнинг келгуси қиймати бешинчи йилнинг охирида 305 255 сўм бўлади ($AK_k = 50\,000 \times 6,1051$). Демак, ҳар йилнинг охирида бир хил 50 000 сўм миқдорида беш йил ичида қилинган 250 000 сўмлик инвестиция бешинчи йилнинг охирида 55 255 сўмлик даромад келтиради ($305\,255 - 250\,000$).

Инвестицияларга доир оддий аннуитетларнинг келгуси қийматини юқорида келтирилган тартибда аниқлаш депозит счётларга қўйилган, кредит ва қарз сифатида берилган пул маблағларига тааллуқлидир.

Инвестицияларга доир қопланадиган аннуитетнинг келгуси қиймати. Ушбу қийматни топиш учун бир хил миқдорда киритиладиган инвестиция (И) суммаси оддий аннуитетнинг келгуси қийматини топиш коэффициенти-га (К), шунингдек инвестициянинг бир йиллик ўсиш даражасига (Ўд) кўпайтирилади, яъни:

$$AK_{ks} = I \times K \times \text{Ўд}.$$

Юқорида келтирилган мисол бўйича қопланадиган аннуитетнинг келгуси қиймати 320 518 сўмни ташкил этади ($50\,000 \times 6,1051 \times 1,05$). Демак, қопланадиган аннуитетнинг келгуси қиймати оддий аннуитетнинг келгуси қийматидан катта бўлади. Бизнинг мисолимизда у 15 263 сўмга кўп ($320\,518 - 305\,255$). Бунга сабаб шуки, инвестиция ҳисобот даврининг охирида эмас, балки унинг бошида киритилган, шунинг учун давр боши ва охиригача бўлган муддат учун қўшимча 15 263 сўмлик қўшимча маблағга эришилган. Қопланадиган аннуитет бўйича ҳисоблаганда ҳар йилнинг бошида бир хил 50 000 сўм миқдорида беш йил ичида жами 250 000 сўмга киритилган инвестиция бешинчи йилнинг охирида 70 518 сўмлик даромад келтиради ($320\,518 - 250\,000$).

Инвестицияларга доир оддий аннуитетнинг жорий қиймати. Оддий аннуитетнинг жорий қиймати (АЖқ) деганда, келгусида бир хил миқдорларда амалга ошириладиган даврий тўловлар ёки тушумларнинг жорий қиймати тушунилади. Ушбу қийматнинг математик қурилмасини қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$АЖқ = И \times К \text{ бу ерда}$$

$$К = \left[\frac{1}{(1 + \Phi)^1} + \frac{1}{(1 + \Phi)^2} + \dots + \frac{1}{(1 + \Phi)^n} \right].$$

Оддий аннуитетнинг жорий қийматини ҳисоблашга асос бўлувчи коэффициентлар жадвали 7-иловада келтирилган.

Мисол: Корхона ижара бўйича тузган шартномасига кўра кейинги 4 йилнинг охирида 50 000 сўмдан бир хил тўловни талаб қилади. Қарзлар бўйича белгиланган ставка 10%. Ижара тўловлари бўйича оддий аннуитетнинг тўртинчи йил охиридаги жорий қиймати ушбу ҳолда 158 495 сўмни ($50\,000 \times 3,1699$) ташкил этади. Демак, ижара олувчи корхона ҳозир 158 495 сўмни инвестицияга киритса, у ҳолда ушбу корхона инвестициядан олинган қўшимча маблағлар эвазига ҳар йилда тўланадиган ижара ҳақини бемалол тўлай олади, чунки ҳозир киритилган 158 495 сўмнинг келгуси қиймати тўртинчи йилнинг охирида 232 053 сўмни ($158\,495 \times 1,4641$) ташкил этади. Бундай инвестиция корхонага харажатларни қоплашдан ташқари қўшимча 32 053 сўмлик ($232\,053 - 200\,000$) маблағ ҳам олиб келади.

Инвестицияларга доир қопланадиган аннуитетнинг жорий қиймати. Ушбу қийматни топиш учун бир хил миқдорда йил бошида киритиладиган инвестиция (И) суммаси оддий аннуитетнинг жорий қийматини топиш коэффициентига (К), шунингдек инвестициянинг бир йиллик ўсиш даражасига (Ўд) кўпайтирилади, яъни

$$АЖқс = И \times К \times \text{Ўд}.$$

Юқорида келтирилган мисол бўйича қопланадиган аннуитетнинг жорий қиймати 174 345 сўмни ташкил этади ($50\,000 \times 3,1699 \times 1,10$). Демак, қопланадиган аннуитетнинг жорий қиймати оддий аннуитетнинг жорий қийматидан катта бўлади. Бизнинг мисолимизда у 15 850 сўмга

кўп (174 345–158 495). Бунга сабаб шуки, инвестиция ҳисобот даврининг охирида эмас, балки унинг бошида киритилган, шунинг учун давр боши ва охиригача бўлган муддат учун қўшимча 15 850 сўмлик қўшимча маблағга эришилган. Қопланадиган аннуитет бўйича ҳисоблаганда ҳар йилнинг бошида бир хил 50 000 ўм миқдорида тўрт йил ичида жами 200 000 сўмга киритилган инвестиция тўртинчи йилнинг охирида 55 259 сўмлик даромад келтиради (255 259–200 000).

Шундай қилиб, инвестицияларга доир пул оқимларини дисконтлаштириш инвесторларга пул оқимларини кирим ва чиқимини тўғри ва манфаатли прогнозлаштиришда катта аҳамият касб этади. Чунончи, дисконтлаштиришни инвестициянинг барча турларига татбиқ этиш мумкин. Лекин, бизнинг мамлакатимизда корхоналар томонидан амалга оширилаётган инвестицияларнинг барча турларида дисконтлаштириш усулидан фойдаланилмайди. Жумладан, акцияларга қилинган инвестициялар бўйича уларнинг келгуси қийматини кафолатли олиш акцияларни сотувчи ва сотиб олувчилар ўртасида шартнома асосида белгиланмаган. Акциялар бўйича олинадиган дивидендларни корхона фаолиятини зарар билан якунлаган ҳолда кафолатли олиш имкони мавжуд эмас. Шунинг учун, инвесторлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва кафолатлаш мақсадида, бизнингча, инвесторлар сотиб олган акциялар бўйича дивидендлар олишнинг ўрнига инвестиция суммасини шартномалар асосида маълум фоизларга кўра дисконтлаш, шу асосда акцияларини сотган жамиятларга ўз фаолиятини қандай якунланишидан қатъи назар инвесторлар олдидаги мажбуриятини узишни қонунлаштириш мақсадга мувофиқ. Бу, бир томондан, корхоналарнинг инвестиция фаолиятини ривожлантиришга қизиқишини оширади, иккинчи томондан, акциядорлик жамиятларини инвесторлар олдидаги масъулиятларини оширади.

3-боб. КОРХОНАЛАРДА МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ МИЛЛИЙ СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ

3.1. МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИ ЯНГИ ТИЗИМИНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Молиявий инвестициялар корхоналарда вужудга келган янги ҳисоб тизимининг муҳим объектларидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳисоб тизими молиявий инвестицияларни корхоналарнинг бошқа активлари сингари сон жиҳатдан ўлчаш ва сифат жиҳатдан тавсифлаш воситаси ҳисобланади. Молиявий инвестициялар бўйича замонавий ҳисоб тизимининг асосий вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Молиявий инвестицияларни уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш.
- Молиявий инвестицияларни тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш.
- Молиявий инвестицияларни баҳолаш ва қайта баҳолаш натижаларини счётларда тўғри акс эттириш.
- Молиявий инвестициялар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисоб регистрларида акс эттириш.
- Молиявий инвестициялар бўйича даромадларни ҳисоблаш таомйилига мувофиқ счётларда акс эттириш.
- Молиявий инвестицияларни ва улардан олинган даромадларни Солиқ кодексига мувофиқ солиққа тортилишини таъминлаш.

Юқорида санаб ўтилган вазифаларни муваффақиятли бажаришнинг муҳим омили бўлиб молиявий инвестициялар ҳисобини юритишга мўлжалланган счётлар тизимининг мавжудлиги, ушбу тизим ёрдамида молиявий инвестицияларнинг синтетик ва аналитик ҳисобини ахборот фойдаланувчилар талабларидан келиб чиққан ҳолда ташкил этиш ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 9 сентябрдаги 103-қарори билан тасдиқланган ва

Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда 1181-сонли қарор билан рўйхатдан ўтган 21-сон БҲМС* хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини акс эттиришга мўлжалланган янги счётлар тизимига асос солди. Ушбу стандарт, жумладан, корхоналарнинг молиявий инвестициялари ҳисобини юритиш тартибига бир қанча ўзгартиришлар киритди. Чунончи, унда корхоналарнинг узоқ ва қисқа муддатли инвестициялари ҳисобини юритиш учун қуйидаги счётлар тизими кўзда тутилди:

Счёт	Счётнинг номи
<i>1. Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари</i>	
0610	Қимматли қоғозлар
0620	Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар
0630	Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар
0650	Хорижий сармоя қатнашган корхоналарга инвестициялар
0690	Бошқа узоқ муддатли инвестициялар
<i>2. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари</i>	
5810	Қимматли қоғозлар
5830	Қисқа муддатли берилган қарзлар
5890	Бошқа жорий инвестициялар

Жадвалдан кўриниб турибдики, янги счётлар режасида, 1994 йилдан бери ҳаракатда бўлган счётлар режасидан ўлароқ, счётлар 1-даражали (счётлар) ва 2-даражали счётларга (субсчётлар) бўлинмаган, аксинча 2-даражали счётлар 1-даражали счётлар даражаси кўтаришган. Шунингдек, 1-даражали счётлар икки хонали сонлар ўрнига тўрт хонали сонларга ўтказилган. Ушбу тўрт хонали счётлар тизими инвестицияларнинг синтетик ҳисоби учун мўлжалланган. Корхоналар ўзларининг ишчи счётлар режасида молиявий инвестицияларнинг аналитик ҳисобини юритиш мақсадида 2-даражага кўтаришган алоҳида аналитик счётларни кўзда тутишлари мумкин.

* Қаранг: БҲМС 21-сон «Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатдан ўтказилган, 1181-сон.

Хўш, молиявий инвестициялар ҳисобини юритишга мўлжалланган янги счётларнинг иерархик тузилиши негизига қандай мезон ва белгилар олинган ва улар молиявий инвестицияларни қандай сифат жиҳатлари бўйича тавсифлайди? Янги счётлар режасида молиявий инвестициялар ҳисоби учун кўзда тутилган счётлар тизими қандай белгилари бўйича эски счётлар тизимидан фарқ қилади, уларнинг ўхшашлик ва фарқ қиладиган жиҳатлари, афзаллик ва камчилик томонлари нималардан иборат?

Молиявий инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган янги счётлар тизимида 1-даражали счётлар доирасида молиявий инвестицияларнинг муддати бўйича гуруҳлаш ва улар бўйича маълумотларни пул ифодасида жамлаш асосий мезон қилиб олинган. Бундай гуруҳлашдан асосий мақсад молиявий инвестицияларнинг узоқ ва қисқа муддатли қисмларини мос равишда корхона активларини балансда узоқ муддатлидан тартиб қисқа муддатлига қараб жойлаштириш тартибида мувофиқлаштириш ҳисобланади. Худди шундай мезон ва тартиблар эски счётлар режасида ҳам кўзда тутилган эди. Демак, активларни балансда жойлаштириш талабига ҳар иккала счётлар режаси бир хилда жавоб беради ва ушбу белгисига кўра улар бир-биридан фарқ қилмайди. Ҳар иккала тизимда ҳам кўзда тутилган 1-даражали счётлар ягона мақсадга эришиш учун, яъни молиявий инвестицияларни муддати бўйича тавсифлаш ва ҳисобга олиш учун мўлжаллангандир.

1994 йилдан ҳаракатда бўлган эски счётлар режасида молиявий инвестицияларни акс эттирувчи 2-даражали счётлар (субсчётлар)ни очишга инвестициянинг турлари ёки кўринишлари асос қилиб олинган эди. Жумладан, узоқ муддатли инвестицияларнинг муҳим турлари бўлган пай ва акциялар, облигациялар ва берилган қарзларни, шунингдек қисқа муддатли инвестицияларнинг муҳим турлари бўлган облигация ва бошқа қимматли қоғозлар, депозитлар ва берилган қарзларни акс эттириш учун мос равишда 06-сонли «Узоқ муддатли молиявий инвестициялар» ва 58-сонли «Қисқа муддатли молиявий инвестициялар» счётларига алоҳида субсчётлар кўзда тутилган эди.

Эски счётлар режасида ҳар бир 2-даражали счёт инвестициянинг у ёки бу тури тўғрисида, шунингдек улардан

келаётган иқтисодий манфаатдорлик, яъни даромад, тўғрисида маълумотларни пул ифодасида жамлаб берар эди, 3-даражали счётлар (аналитик счётлар) амалиётда инвестицияларни киритиш йўналишлари бўйича, яъни инвестициялар йўналтирилган корхоналарнинг турлари бўйича, олиб борилар эди. Бундай корхоналар бўлиб банклар, акциядорлик жамиятлари, қўшма корхоналар, шубба корхоналар, қарам корхоналар, уюшган корхоналар ва бошқа турдаги корхоналар ҳисобланар эди. Демак, 3-даражали счётлар молиявий инвестициялар тўғрисидаги маълумотларни киритиш йўналишлари бўйича, яъни корхоналарнинг турлари бўйича, пул ифодасида жамлаб берарди. Ушбу даражали счётлар киритилган инвестициялар эвазига олинаётган даромадларни ҳар бир корхона бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб-китоб қилиш имконини берар эди.

Шуни таъкидлаш жоизки, эски счётлар режасида кўзда тутилган 06-«Узоқ муддатли молиявий инвестициялар» счётига очилган 2 ва 3-даражали счётлар (субсчётлар ва аналитик счётлар) маълум камчиликлардан холи эмас эди. Жумладан, уларда жамланган маълумотлар мос равишдаги узоқ муддатли молиявий инвестицияларни акс эттирувчи баланс моддаларини қўшимча гуруҳлашларсиз бевосита шаклланишига имкон бермас эди. Жумладан, баланснинг узоқ муддатли молиявий инвестицияларни акс эттирувчи алоҳида моддалари 06-сонли «Узоқ муддатли молиявий инвестициялар» счётига очилган барча 2-даражали счётлар (субсчётлар), шунингдек улар бўйича юритилган 3-даражали счётлар (аналитик счётлар)дан териб олинар ва жамланар эди. Бу ўз навбатида, 1 ва 2-даражали счётларнинг баланс моддалари билан узвий ва бевосита алоқаларини сусайтирарди. Ушбу ҳол, айниқса, бухгалтерия ҳисобини компьютерларда юритишда балансни автоматик тарзда тузилишида катта қийинчиликларга олиб келарди, чунки баланс моддасини уч хил даражадаги счётлар билан боғлаш катта ва мураккаб ҳисоб-китобларни, саралаш, гуруҳлаш ва жамлаш операцияларини ўз ичига оладиган амалий дастурларни ёки режимларни ишлаб чиқиш ва улар бўйича ишлашни тақозо этарди. Ўз навбатида 1997 йил 1 январдан бери қўлланилган баланснинг ўзи ҳам молиявий инвестицияларни акс эттириш

бўйича камчиликлардан холи эмас. Жумладан, балансда умуман акциядорлик жамиятлари, тижорат банкларининг акциялари ва бошқа узоқ муддатли қимматли қоғозларига йўналтирилган инвестицияларни акс эттирувчи, шунингдек таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларни акс эттирувчи моддалар мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам амалиётда ушбу турдаги инвестицияларга эга бўлган корхоналар уларни баланснинг мос бўлмаган моддаларида кўрсатишга мажбур бўлардилар, масалан барча акцияларни 040-модда «Шуъба корхоналарга инвестициялар»да, ҳолбуки ушбу акциялар умуман бу турдаги корхоналарга тегишли бўлмасада. Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар 090-модда «Бошқа қарзлар»да ўз мазмунига мос бўлмаган ҳолда акс эттирилар эди. Худди шундай чалкамликлар кўшма ва бошқа турдаги (масалан, жамоа, масъулияти чекланган жамият ва бошқалар) корхоналарга киритилган молиявий инвестицияларга ҳам тааллуқли, чунки балансда ушбу турдаги корхоналарга киритилган узоқ муддатли молиявий инвестицияларни аниқ акс эттирувчи моддалар кўзда тутилмаган эди.

Тасдиқланган янги счётлар режаси узоқ муддатли молиявий инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 2 ва 3-даражали счётлар бўйича эски счётлар режасидан тубдан фарқ қилади. Жумладан, янги счётлар режасида эски счётлар режасида кўзда тутилган 2-даражали счётлар (субсчётлар) бекор этилиб, уларнинг функциялари 1-даражали янги тўрт хонали счётларга юклатилди. Демак, янги счётлар режасидаги 1-даражали счётлар инвестицияларни нафақат муддати бўйича, балки киритилиш йўналишлари бўйича ҳам тавсифлашга мўлжалланган. Ушбу тартиб фақатгина 0610 «Қимматли қоғозлар» ва 0690 «Бошқа узоқ муддатли молиявий инвестициялар» счётларигагина хос эмас. Бизнинг фикримизча, ушбу счётларнинг номларини ҳам инвестицияларни киритиш йўналишига мослаштириш лозим. Жумладан, 0610-счётни «Акциядорлик жамиятлари ва банкларга инвестициялар», шунингдек 0690-счётни эса «Бошқа турдаги корхоналарга инвестициялар» деб аташ мақсадга мувофиқ. Барча счётларнинг юқоридаги тартибда инвестицияларни киритиш йўналиши бўйича очилиши уларни тавсифлашнинг яхлит бир тизимини яратилишига асос солган бўлар эди.

Янги счётлар режасини айрим камчиликлардан холи деб бўлмайди. Жумладан, унда кўзда тутилган счётлар молиявий инвестицияларнинг алоҳида турлари, масалан кредит, қарз ва таъсис бадали сифатида киритилган инвестиция турлари тўғрисидаги маълумотларни тизимли жамлашга имкон бермайди. Бизнингча, ушбу камчиликни ишчи счётлар режасида махсус 2-даражали счётларни (аналитик счётларни) очиш йўли билан бартараф этиш лозим.

3.2. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАРГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Хўжалик юритувчи субъектларнинг акцияларга ва бошқа қимматли қоғозларга киритган молиявий инвестицияларининг ҳисоби янги счётлар режасига мувофиқ 0610 «Қимматли қоғозлар» счётида ҳисобга олинади. Ушбу актив счётнинг қолдиги сотиб олинган акцияларнинг ва бошқа қимматли қоғозларнинг номинал қийматидаги миқдорини кўрсатади. Счётнинг дебетида қимматли қоғозларнинг кўпайиши, кредитида эса камайиши кўрсатилади.

Қимматли қоғозларнинг номинал қиймати сотиб олиш, бепул олиш, таъсис бадали сифатида олиш, шунингдек қайта баҳолаш эвазига кўпайиши мумкин.

Сотиб олишда акциянинг сотиб олиш қиймати номинал қийматда, ундан паст қийматда ва номинал қийматдан юқори қийматда бўлиши мумкин.

Номинал қийматда сотиб олинган акция ва бошқа қимматли қоғозлар 0610-счётнинг дебетида ва бошқа счётларнинг кредитида акс эттирилади, жумладан:

- Қимматли қоғозлар нақд сотиб олинганда чиқим касса ордери ва счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 5000 «Кассадаги пул маблағлари ҳисоби счётлари»

(1)

- Қимматли қоғозлар нақдсиз пул кўчириш йўли билан сотиб олинганда тўлов топшириқномаси ва счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 5100 «Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари» (2)

• Қимматли қоғозлар таъсисчилардан таъсис бадали сифатида кирим қилинганда таъсис ҳужжатлари (устав, таъсис шартномаси), таъсисчилар йиғилиши баённомаси, кирим далолатномаси маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар» (3)

Кредит 4610 «Таъсисчиларнинг устав капиталига улуши бўйича қарзлари»

• Қимматли қоғозлар бошқа ташкилотлардан уларнинг ўрнига асосий воситаларни бериш шarti билан олинган бўлса, тузилган шартнома, кирим далолатномаси ёки счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» (4)

• Қимматли қоғозлар бошқа ташкилотлардан уларнинг ўрнига номоддий активлар, материаллар, тугалланмаган капитал қурилиш объектлари ва бошқа активларни бериш шarti билан олинган бўлса, тузилган шартнома, кирим далолатномаси ёки счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» (5)

• Қимматли қоғозлар бошқа ташкилотлардан уларнинг ўрнига тайёр маҳсулотлар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар, товарларни бериш шarti билан олинган бўлса, тузилган шартнома, кирим далолатномаси ёки счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар» (6)

Кредит 9000 «Асосий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счётлари»

• Қимматли қоғозлар бошқа ташкилотлардан бепул келиб тушган бўлса, тузилган шартнома, кирим далолатномаси ёки счёт-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 8530 «Бепул олинган мулк» (7)

• Қимматли қоғозлар бошқа ташкилотлардан уларнинг дебиторлик қарзлари ўрнига олинган бўлса, суд қарори, тузилган шартнома, кириш далолатномаси ёки счёта-фактура маълумотлари асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар» (8)

Кредит 4000, 4100, 4300, 4800 «Келиб тушадиган қарзлар ҳисоби счётлари».

Агар акция ва бошқа қимматли қоғозлар номинал қийматдан паст нархларда сотиб олинса, бундай ҳолларда сотиб олинган санадаги келишув баҳосида улар 0610 «Қимматли қоғозлар» счётининг дебетида акс эттирилади. Кейинги даврларда акция ва бошқа қимматли қоғозлар бўйича олинган дивиденд ва фоизлар эвазига олдин номинал ва сотиб олиш нархи ўртасидаги фарқ тўлдирилади, ундан қолган қисми эса даромадга олинади. Масалан, 100 дона номинал қиймати 1 000 сўмлик акциялар, айтишлик 90 000 сўмга сотиб олинди. У ҳолда сотиб олинган санада шу суммага юқоридаги бухгалтерия ёзувларидан (1-8) мос келадигани берилади. Келгуси йилда акциялар бўйича 30 000 сўмлик дивиденд олинди дейлик, у ҳолда номинал қийматга етишмаган 10 000 сўмга қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар» — 10 000 сўм

Кредит 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» — 10 000 сўм (9)

Дивиденднинг қолган 20 000 сўмига қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар» — 20 000 сўм

Кредит 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» — 20 000 сўм (10)

Агар акция ва бошқа қимматли қоғозлар номинал қийматдан юқори нархларда сотиб олинса, бундай ҳолларда улар сотиб олинган санадаги келишув баҳосида олдин 0610 «Қимматли қоғозлар» счётининг дебетида акс эттирилади. Кейинги даврларда акция ва бошқа қимматли қоғозлар бўйича олинган дивиденд ва фоизларни ҳисобга олишда олдин номинал ва сотиб олиш нархи ўртасидаги фарқ йўқотилади, ундан кейин эса ҳисобланган дивиденд ва фоизнинг қолган қисми даромадга олинади. Мисол

учун юқорида келтирилган 100 дона акция учун 150 000 сўм тўланди дейлик, унда сотиб олиш санасига шу суммага юқорида келтирилган (1-8) ёзувлардан мос келадигани бериледи.

Келгуси йилда акциялар бўйича 30 000 минг сўмлик дивиденд олинди дейлик, у ҳолда номинал қийматдан ортиқча бўлган 30 000 сўмга қуйидаги бухгалтерия ёзуви бериледи:

Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар» — 30 000 сўм

Кредит 0610 «Қимматли қоғозлар» — 30 000 сўм (11)

Келгуси йил, айтийлик, 50 000 сўм дивиденд олинса, у ҳолда, олдин номинал қийматдан ортиқча бўлган 20 000 сўмига (11) бухгалтерия ёзуви, қолган 30 000 сўмига эса (10) бухгалтерия ёзуви бериледи.

Акция ва бошқа қимматли қоғозларнинг кўпайиши уларнинг номинал қийматини ошириш эвазига ҳам юз бериши мумкин. Одатда бундай ўзгариш қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорида юз беради. Бундай ҳолда янги ва эски номинал қийматлар ўртасидаги фарқ 0610 «Қимматли қоғозлар» счётининг дебетида ва ўртадаги фарқ сумма корхонанинг молиявий фаолиятга доир даромадларига олиб борилади, яъни 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар» счётининг кредитида акс эттирилади.

Акция ва бошқа қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг камайиши уларни сотиш, бепул бериш, ҳисобдан чиқариш, валюта курсини тушиб кетиши натижасида қийматининг пасайиши эвазига юз бериши мумкин. Ҳар қандай ҳолда акция ва қимматли қоғозларнинг камайиши 0610 «Қимматли қоғозлар» счётининг кредитида ва 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» счётининг дебетида номинал қиймати бўйича акс эттирилади, номинал қийматдан юқори бўлган қисми асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларга олинади. Мисол учун, юқоридаги 100 дона акция 130 000 сўмга сотилганда, уларга доир операциялар қуйидаги сётларда акс эттирилади:

1. Сотилган баҳосидаги қийматга:

Дебет 4000 «Олинадиган сётлар» — 130 000 сўм

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 130 000 сўм (12)

2. Номинал қийматга:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 100 000 сўм

Кредит 0610 «Қимматли қоғозлар» — 100 000 сўм (13)

3. Сотишдан олинган фойдага:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 30 000 сўм

Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» — 30 000 сўм (14)

Агар юқоридаги акцияларимиз 60 000 сўмга сотилган бўлса, у ҳолда (12) ёзув 60 000 сўмга, (13) ёзув 100 000 сўмга берилади. Кўрилган 40 000 сўмлик зарарга қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» — 40 000 сўм

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 40 000 сўм (15)

Қимматли қоғозларни сотишдан кўрилган зарар суммаси даромад (фойда) солиғи базасига қайта қўшилади.

Акциялар бўйича олинган дивидендлар «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг алоҳида қаторида кўрсатилади, солиққача фойда суммасига киритилади, лекин даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда солиқ базасини аниқлашда чегириб ташланади. Чунки дивидендлар алоҳида 15%лик дивиденд солиғига тортилади. Агар бу солиқ тўловчида ушлаб қолинган бўлса, у солиққа қайта тортилмайди, агар солиқ ушланмаган бўлса, у ҳолда солиқ ҳисоб-китоби топширилиб, унга қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар»

Кредит 6400 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар ҳисоби счётлари» (15)

Қимматли қоғозлар бўйича ҳисобланган дивидендлар ўрнига янги қимматли қоғозлар олинганда қуйидаги бухгалтерия ёзуви қайд қилинади:

Дебет 0610 «Қимматли қоғозлар»

Кредит 4840 «Олинадиган дивидендлар» (16)

21-сон БХМСга мувофиқ қимматли қоғозларга инвестицияларнинг аналитик ҳисоби уларнинг сотувчилари бўйича олиб борилади.

3.3. ШУЪБА ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Шуъба хўжалик жамияти деб инвестор томонидан тўлиқ назорат қилинадиган корхона тушунилади. Инвестор бўлиб шуъба хўжалик жамиятини таъсис этган ёки унинг акцияларини тўлиқ сотиб олган корхона ҳисобланади. Бу корхона «бош корхона» деб ҳам аталади. Шуъба хўжалик жамияти ва бош корхона биргаликда гуруҳни ташкил этади.

Шуъба хўжалик жамияти ўз фаолиятини бош корхона назоратида юритади, шу билан бирга у бош корхона томонидан берилган ваколатларга кўра мустақил юридик шахс ҳисобланади, ўзининг балансига, ҳисоб рақамига, алоҳида солиқ тўловчи сифатида идентификацион рақамига эга бўлади. Шуъба хўжалик жамиятининг ҳисоб ва ҳисоботида бош корхонанинг киритган маблағи таъсис бадали сифатида, бош корхонанинг ҳисоб ва ҳисоботида эса шуъба хўжалик жамиятига киритилган маблағлар молиявий инвестиция сифатида ҳисобга олиниши лозим. Бу операциялар янги счётлар режасига мувофиқ шуъба хўжалик жамияти ва бош корхонада қуйидаги тартибда счётларда акс эттирилиши керак.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>1. Шуъба хўжалик жамиятида</i>					
1	Бош корхонанинг маблағи ҳисоби эвазига ташкил топадиган устав капитали суммасига	4610	8330	Устав, таъсис шартномаси	1000000
2	Устав капиталига киритилган маблағлар суммасига:				
	— Асосий воситалар	0120-0190	4610	Устав, таъсис шартномаси,	300000
	— Материаллар	1010-1090	4610	счёта-фактура	200000
	— Арзон баҳоли буюмлар	1080	4610		100000
	— Номоддий активлар	0410-0490	4610		50000
	— Пул маблағлари	5010-5110	4610		300000
	— Қимматли қоғозлар	0610	4610		50000
<i>2. Бош корхонада</i>					
1	Таъсис бадали сифатида киритилган молиявий инвестицияга:			Устав, таъсис шартнома-	

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
	— пул маблағлари	0610	5110	си, тўлов	300000
	— асосий воситалар	0610	9210	топшириқ-	300000
	— бошқа активлар	0610	9220	номаси	400000

Шуъба хўжалик жамиятининг барча солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлагандан кейин қолган соф фойдаси бош корхонанинг ихтиёрига ўтади. Шунинг учун ушбу фойда бош корхонанинг солиққа тортиладиган фойдасига эмас, балки унинг соф фойдасига қўшилади.

Акциядорлик жамиятларида уларнинг таркибида очилган шуъба хўжалик жамиятининг соф фойдаси умумий тақсимланадиган соф фойдага қўшилади ва акциядорларнинг умумий йиғилиши қарорига мувофиқ тақсимланади.

Шуъба хўжалик жамиятида бош корхона ҳисобланган акциядорлик жамиятига тегишли бўлган соф фойдага қуйидаги ёзувлар қилиниши мумкин:

1. Соф фойда бош корхона ҳисобига ҳисобланганда:

Дебет 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 6630 «Бош корхонага тегишли соф фойда бўйича қарзлар».

2. Қарз ўтказиб берилса:

Дебет 6630 «Бош корхонага тегишли соф фойда бўйича қарзлар»

Кредит 5110 «Ҳисоб-китоб счёти».

3. Бош корхонанинг қарори билан унга тегишли соф фойда суммаси умум акциядорлик жамияти акциядорлари ҳисобланган ходимларга дивиденд сифатида тақсимланса:

Дебет 6630 «Бош корхонага тегишли соф фойда бўйича қарзлар»

Кредит 6610 «Тўланадиган дивидендлар».

Бош корхона ҳисобланган акциядорлик жамиятида шуъба хўжалик жамиятининг соф фойдаси бўйича қуйидаги ёзувларни бериш мумкин:

1. Шуъба жамиятининг соф фойдаси умумий тақсимланадиган соф фойдага киритилганда:

Дебет 4130 «Алоҳида балансга ажратилган бўлинмалардан тушадиган соф фойда»

Кредит 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)».

2. Ушбу фойда келиб тушганда:

Дебет 5110 «Ҳисоб-китоб счёти»

Кредит 4130 «Алоҳида балансга ажратилган бўлинмалардан тушадиган соф фойда».

3. Соф фойда бош корхонанинг қарори билан дивиденд сифатида тарқатилса:

Дебет 6610 «Тўланадиган дивидендлар»

Кредит 4130 «Алоҳида балансга ажратилган бўлинмалардан тушадиган соф фойда».

8-сон БҲМСга* мувофиқ битта гуруҳни ташкил этувчи бош корхона ва шуъба ҳўжалик жамиятларининг алоҳида тузилган ҳисоботлари консолидациялаштирилади, яъни бирлаштирилади.

Гуруҳ бўйича молиявий ҳисоботларни консолидациялаштириш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1. Бош корхонада шуъба ҳўжалик жамиятига киририлган молиявий инвестициялар счётидаги сумма, шуъба ҳўжалик жамиятидаги устав капитали суммаси ўзаро қопланади ва шу йўл билан гуруҳ ҳисоботидан чиқариб ташланади. Чунки бош ва шуъба ҳўжалик жамиятларининг алоҳида ҳисобланган маблағлари гуруҳ учун ягона маблағ ҳисобланади.

2. Бош ва шуъба ҳўжалик жамиятларининг ўзаро қарзлари бир бири билан қопланади ва шу йўл билан улар гуруҳ ҳисоботидан чиқариб ташланади. Чунки ушбу операциялар гуруҳ ичидаги операциялар ҳисобланади.

3. Гуруҳга доир даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлар ўзаро қопланади ва шу йўл билан улар гуруҳ ҳисоботидан чиқариб ташланади. Чунки бу операциялар ҳам гуруҳ ичидаги операциялар ҳисобланади.

4. Пул маблағлари, товар-моддий бойликлар, ташқи дебиторлик ва кредиторлик қарзлари сётларининг қолдиқлари ҳисоботнинг қаторлари бўйича жамланади.

* Қаранг: БҲМС 8-сон «Консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботлар ва шуъба ҳўжалик жамиятларига инвестицияларнинг ҳисоби». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 28 декабрда рўйхатдан ўтказилган, 580-сон.

Бош корхона ҳисобланган акциядорлик жамияти ва унинг шуъба ҳўжалик жамиятиларини ўз ичига олган гуруҳда консолидациялашган баланс кўйидагича тузилади.

*Гуруҳнинг консолидациялаштирилган баланси
(минг сўм ҳисобида)*

Баланс моддалари	Бош корхона	Шуъба ҳўжалик жамияти	Тузатиш суммаси		Консолидациялаштирилган баланс
			дебет	кредит	
Асосий воситалар	20000	2000			22000
Молиявий инвестициялар	3000			3000	
Пул маблағлари	2500	1000			3500
Ички қарзлар	500			500	
Бошқа жорий активлар	12000	3000			15000
ЖАМИ	38000	6000		3500	40500
Ташқи мажбуриятлар	9000	1500			10500
Ички мажбуриятлар		500	500		
Устав капитали	25000	3000	3000		25000
Тақсимланмаган фойда	4000	1000			5000
ЖАМИ	38000	6000	3500		40500

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, бош корхона ўзининг шуъба ҳўжалик жамиятига жами 3 000 минг сўмлик молиявий инвестиция киритган, ушбу инвестиция шуъба ҳўжалик жамиятининг устав капиталини ташкил этган. Бош ва шуъба ҳўжалик жамияти ўзаро ҳисоб-китобларда бир бирига 500 минг сўмлик қарзларга эга. Гуруҳнинг консолидациялаштирилган балансини тузишда бош корхонанинг балансидаги 3 000 минг сўмлик молиявий инвестиция моддаси чиқариб ташланади, шуъба ҳўжалик жамиятининг балансидаги 3 000 минг сўмлик устав капитали моддаси чиқариб ташланади, чунки ушбу корхоналар битта гуруҳни ташкил этади. Бундан ташқари 500 минг сўмлик ўзаро қарзлар ҳам бир-бири билан қопла-

нади. Корхоналар балансининг бошқа моддалари қатор-ма-қатор қўшиб чиқилади, шу жумладан иккала корхона эришган соф фойда суммалари ҳам қўшиб ҳисобланади. Ушбу тузатиш ёзувларидан кейин гуруҳ балансининг валютаси жами 40 500 минг сўми ташкил этади.

Бош корхонада гуруҳ учун тузиладиган консолидациялашган баланс фақат ишчи жадвалнинг маълумотларига асосланади. Тузатиш ёзувлари бош корхонада ҳам, шуъба корхонада ҳам ҳисоб регистрларига ўтказилмайди. Демак, гуруҳ учун тузиладиган консолидациялаштирилган баланс махсус бухгалтерия ёзувларини талаб этмайди.

Гуруҳга кирувчилар учун «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот», «Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот» ва бошқа ҳисобот турлари ҳам консолидациялаштирилади.

«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»ни консолидациялаштиришда қуйидаги тартибга амал қилиниши лозим:

1. Гуруҳга кирувчи бош корхона ва унинг шуъба хўжалик жамиятлари ўртасида юз берган сотиш ҳажмлари чегирилиб ташланади. Гуруҳнинг жами сотиш ҳажми фақат четга сотилган маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматлар ҳажмига тенг бўлиши керак.

2. Гуруҳга кирувчи бош корхона ва унинг шуъба хўжалик жамиятлари ўртасида бир-бирига олган ва берган қарзлари учун ҳисобланган даромадлар ва харажатлар ўзаро қоғланади. Демак, гуруҳнинг молиявий фаолияти фаолият бўйича жами даромад ва харажатлари ўз ичига фақат чет корхоналарга доир даромад ва харажатларга тенг бўлиши керак.

Юқоридаги тартибга асосан гуруҳнинг консолидациялаштирилган молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботи қуйидаги кўринишга эга бўлади:

мумкин. Ҳисобнинг танланган усули корхонанинг ҳисоб сиёсатида белгиланган бўлиши лозим.

Қарам корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар 0630-«Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар» счётида ҳисобга олинади. Ушбу счёт бўйича молиявий инвестицияларга доир операцияларни қиймат ва ҳиссали улуш усулларида 1.2-параграфда келтирилган мисол асосида кўриб чиқайлик.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>1. Қиймат усули бўйича</i>					
1	Қарам хўжалик жамиятига инвестициянинг киритилиши — пул маблағлари — товар-моддий бой-ликлар — асосий воситалар — номоддий активлар	0630	5000- 5500 9000, 9220 9210 9220	Шартно- ма, касса ва банк ҳужжат- лари, счёт-фак- туралар	5000000
2	Эълон қилинган дивидендлар суммасига	4840	9520	Хабар- нома	300000
3	Дивидендларни келиб тушган суммасига	Пул маб- лағлари счётлари	4840	Банк кўчир- маси	300000
<i>2. Ҳиссали улуш усули бўйича</i>					
1	Қарам хўжалик жамиятига инвестициянинг киритилиши — пул маблағлари — товар-моддий бой-ликлар — асосий воситалар — номоддий активлар	0630	5000- 5500 9000, 9220 9210 9220	Шартно- ма, касса ва банк ҳужжат- лари, счёт-фак- туралар	5000000
2	Инвестиция бўйича ҳисобланган фойдани ҳисобланиши ва капи-таллаштирилиши	0630	9520	Хабарно- ма, қарор	600000
3	Ҳисобланган ва капи-таллаштирилган фой-дани келиб тушиши	Пул маб- лағлари счётлари	4840	Банк кў- чирмаси	300000
4	Олинган фойда сумма-сига инвестициялар-нинг капиталлашти-рилган суммасининг камайитрилиши	4840	0630	Маълум- отнома	300000

3.5. ЧЕТ ЭЛ КАПИТАЛИГА ЭГА БЎЛГАН КОРХОНАЛАРГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Чет эл капиталига эга бўлган корхоналар деганда қўшма корхоналар тушунилади.

Қўшма корхона деганда икки мамлакатнинг юридик ва жисмоний шахслари томонидан таъсис этилган хўжалик юритувчи субъект тушунилади. Республикада фаолият кўрсатаётган ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект қўшма корхонага ўз маблағини киритиши мумкин. Бундай киритилган маблағлар киритувчи корхонанинг молиявий инвестицияларини ташкил этади ва № 0640 «Қўшма корхоналарга инвестициялар» счётида акс эттирилади. Ушбу счётда қўшма корхонага таъсис бадали, қарз ёки кредит сифатида киритилган маблағлар (пул маблағлари, узоқ ва қисқа муддатли бошқа активлар) қиймат ёки ҳиссали улуш усуллари бўйича қуйидагича акс эттирилади.

*Қўшма корхоналарга инвестициялар ва уларга доир
операцияларни счётларда акс эттирилиши
(қиймат усули бўйича)*

№	Операциянинг мазмун	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>1. Қўшма корхоналарда</i>					
1	Таъсисчи корхонанинг маблағи ҳисоби эвазига ташкил топадиган устав капитал суммасига	4610	8330	Устав, таъсис шартно- маси	1000000
2	Устав капиталига киритилган маблағлар суммасига:				300000
	— Асосий воситалар	0120-0190	4610	Устав, таъсис шартно- маси, счёт-фак- тура	200000
	— Материаллар	1010-1090	4610		100000
	— Арзон баҳоли буюмлар	1080	4610		50000
	— Номоддий активлар	0410-0490	4610		300000
	— Пул маблағлари	5010-5110	4610		50000
	— Қимматли қоғозлар	0610	4610		
3	Олинган инвестициялар учун ҳисобланган дивидендлар суммасига	8710	6610	Қарор, эълон	250000

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>2. Таъсисчи корхонада</i>					
1	Таъсис бадали сифатида киритилган молиявий инвестицияга: — Пул маблағлари — Асосий воситалар — Бошқа активлар	0640 0640 0640	5110 9210 9220	Устав, таъсис шартномаси, тўлов гошпирикномаси, счёт-фактура	300000 300000 400000
2	Киритилган активларнинг бошланғич қийматига: — асосий воситалар — бошқа активлар	9210 9220	0120-0190 1010-1090	Счёт-фактура	300000 333333
3	Асосий воситаларнинг эскириш суммасига	0210-0290	9210	Ҳисоб-китоб	200000
4	Таъсис бадали сифатида киритилган активлар бўйича ҳисобланган ҚҚС суммасига — асосий воситаларга (шартнома қийматининг қолдиқ қийматдан юқори бўлган қисмидан) — бошқа активларга	9210 9220	6410 6410	Счёт-фактура	16667 66667
5	Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициядан олинган даромадга	9210-9220	9310-9320	Ҳисоб-китоб	83333
6	Молиявий инвестициялар бўйича ҳисобланган дивиденд суммасига	4840	9520	Хабарнома	250000
7	Берилган кредит ёки қарз бўйича фоизлар ҳисобланганда	4830	9530	Шартнома	100000
8	Дивиденд ва фоизлар келиб тушганда	5110	4830-484	Банк кўчирмас	350000
9	Молиявий инвестиция қайтариб олинганда	01, 04, 10, 28, 2950, 51	0640	Шартнома, счёт-фактура, кассирим касса ордери, банк кўчирмаси	1000000

Ҳиссали улуш усулида қўшма корхонада амалга ошириладиган бухгалтерия ёзувлари юқорида келтирилган инвестицияларнинг қиймат усулига тўлиқ ўхшаш бўлади. Қўшма корхонанинг таъсисчиларида эса инвестициялар ва уларга доир операцияларнинг ҳисоби худди қарам ҳўжалик жамиятларидаги тартибга тўлиқ ўхшайди.

3.6. ҚИСҚА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини юритиш учун янги сўётлар режасида кўзда тутилган сўётларнинг тавсифи қисқача қуйидагилардан иборат.

5810-«Қимматли қоғозлар» сўёти бир йил муддатгача акцияларга, давлатнинг фоизли облигацияларига ва бошқа қимматли қоғозларга киритилган маблағларни акс эттиришга мўлжалланган. Ушбу сўётда сотиб олинган қимматли қоғозлар дастлаб сотиб олиш баҳосида кўрсатилади. Қайтариб бериш ёки сотиш вақтида уларнинг қиймати номинал қийматига етказилади. Ўртадаги фарқ қимматли қоғозлар бўйича ҳисобланган харажатлар ва даромадларни акс эттирувчи сўётлар билан тартибга солинади.

5830-«Қисқа муддатга берилган қарзлар» сўёти бир йилгача муддат билан бошқа корхоналарга пул маблағлари кўринишида берилган қарзларни ҳисобга олишга мўлжалланган. Ушбу сўётнинг дебитида берилган қарзлар, кредитида эса қарзларни қайтарилиши кўрсатилади.

5890-«Бошқа жорий инвестициялар» сўёти банкнинг турли депозит сўётларига қўйилган маблағлар акс эттиришга мўлжалланган. Унинг дебитида депозит сўётларга қўйилган маблағлар, кредитида эса қайтариб олинган маблағлар кўрсатилади.

Қисқа муддатли инвестицияларнинг сўётларда акс эттирилиши

№	Операциянинг мазмуни	Дебет сўёт	Кредит сўёт	Асос	Сумма
1	Қимматли қоғозларни сотиб олиш	5810	5010, 5110	Чиким-касса ордери,	1000000

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
				банк кў- чирмаси	
2	Қимматли қогозларни активларни бериш эвазига сотиб олиш	5810	9010, 9210, 9220	Шартно- ма, счёт- фактура	500000
3	Қисқа муддатли қарз- ларни пул билан берилиши	5830	5010, 5110, 5210	Шартно- ма, чи- қим-касса ордери, банк кў- чирмаси	600000
4	Қисқа муддатли қарз- ларни моддий бойлик- лар билан берилиши	5830	9010, 9020, 9210, 9220	Шартно- ма, счёт- фактура	2000000
5	Депозит счётни очи- лиши	5890	5010, 5110, 5210	Шартно- ма, чи- қим-касса ордери, банк кў- чирмаси	300000
6	Қисқа муддатли инвес- тицияларнинг қайта- рилиши	5010, 5110, 5210, 0120-0190 1010-1090 1080, 2810 2910-2990	5810, 5830, 5890	Шартно- ма, касса, банк хуж- жатлари, счёт-фак- тура	4400000
7	Қисқа муддатли инвес- тицияларни узоқ муд- датли инвестицияларга ўтказиш	0610-0690	5810- 5890	Шарт- нома	4400000

3.7. МОЛИЯВИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ ҲИСОБИ

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилиш 19-сон БҲМСга* мувофиқ олиб борилади.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилиш-
нинг асосий мақсади бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

* Қаранг: БҲМС 19-сон «Инвентаризацияни ташкил қилиш
ва ўтказиш». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 2 ноябр-
да рўйхатдан ўтказилган, 833-сон.

- Молиявий инвестицияларнинг ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш.

- Молиявий инвестицияларнинг ҳақиқатда мавжуд ҳолатини бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан мослигини текшириш.

- Молиявий инвестицияларни ҳисобда тўғри ва тўлиқ акс эттирилганлигини текшириш.

- Молиявий инвестицияларнинг қийматини реал бозор қийматларига етказиш мақсадида қайта баҳолаш.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилишнинг сони, ўтказиш муддатлари корхонанинг раҳбари томонидан тасдиқланган ҳисоб сиёсатида кўрсатилиши лозим. Жумладан, сотиб олинган ва корхона кассасида сақланаётган қимматли қоғозлар пул маблағлари билан биргаликда ҳар ойда бир марта, таъсис бадали, қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар йиллик молиявий ҳисоботни тузиш олдидан инвентаризация қилиниши лозим.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилиш корхона раҳбари томонидан тасдиқланган доимий ёки ишчи инвентаризация комиссиялари томонидан ўтказилади.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилишда қимматли қоғозларга ва бошқа корхоналарнинг устав капиталига киритилган маблағларнинг ҳақиқий қиймати, шунингдек берилган қарзлар ва кредитларнинг ҳақиқий суммалари текширилади.

Қимматли қоғозларнинг ҳақиқий мавжудлигини текширишда қуйидагилар аниқланади:

- Қимматли қоғозларнинг тўғри ҳужжатли расмийлаштирилганлиги.

- Қимматли қоғозларни ҳақиқатда мавжудлиги ва уларнинг бутлиги.

- Қимматли қоғозлар бўйича олинган даромадларни бухгалтерия ҳисобида ўз вақтида ва тўғри акс эттирилганлиги.

Қимматли қоғозлар инвентаризацияси ҳар бир эмитент бўйича ўтказилади. Тузилган далолатномада ҳар бир эмитент бўйича қимматли қоғозларнинг сериялари, тартиб рақамлари, қайтарилиш муддатлари, номинал ва ҳақиқий сотиб олиш қийматлари, жами суммаси кўрсатилади. Ҳар

бир қимматли қоғознинг реквизитлари бухгалтерияда қимматли қоғозлар учун очилган регистр (журнал, китоб) маълумотлари билан таққосланади. Ушбу маълумотлар, одатда, бир хил бўлиши лозим. Маълумотларни бир хил бўлмаслиги қимматли қоғозларнинг бухгалтерия ҳисобини нотўғри юритилганлигидан ёки улар бўйича ноқонуний операцияларнинг мавжудлигидан дарак беради.

Корхоналарнинг қимматли қоғозлари ихтисослашган махсус ташкилотларда (банкларда, депозитарийларда) сақланиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда қимматли қоғозларнинг реал ҳолатини инвентаризация қилиш бухгалтерия ҳисоби маълумотларини юқорида номлари зикр этилган ташкилотлардан олинган сақлаш счёти бўйича берилган кўчирма маълумотларини таққослаш йўли билан амалга оширилади.

Таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарнинг устав капиталига киритилган инвестициялар, шунингдек бошқа ташкилотларга берилган кредит ва қарзларнинг инвентаризацияси бухгалтерия ҳисоби маълумотларини ушбу ташкилотлар билан тузилган ҳисоб-китобларнинг ҳолатини таққослаш далолатномаси маълумотларига таққослаш асосида амалга оширилади.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилишда аниқланган камомадлар бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттирилади:

- моддий жавобгар ҳисобланган шахслар бўйнига олиб борилган суммага:

Дебет 4730 «Моддий зарарларни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи»

Кредит 0610 «Қимматли қоғозлар» — узоқ муддатли қимматли қоғозларнинг ҳисоб қийматига

Кредит 5810 «Қимматли қоғозлар» — қисқа муддатли қимматли қоғозларнинг ҳисоб қийматига

Кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар» — камомади чиққан қимматли қоғозларнинг моддий жавобгар шахс бўйнига қўйилган суммаси ва уларнинг ҳисоб қиймати бўйича суммаси ўртасидаги ижобий фарққа;

- корхона зарарига олиб борилган бўлса:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 0610 «Қимматли қоғозлар» — узоқ муддатли қимматли қоғозларнинг ҳисоб қийматига

Кредит 5810 «Қимматли қоғозлар» — қисқа муддатли қимматли қоғозларнинг ҳисоб қийматига.

Инвентаризация маълумотлари асосида қимматли қоғозлар ва бошқа турдаги инвестицияларнинг қиймати оширилиши ёки пасайтирилиши мумкин, жумладан:

- инвестицияларнинг қиймати оширилганда:

Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Дебет 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар», 9590 «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар»;

- инвестицияларнинг қиймати пасайтирилганда:

Дебет 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»

Кредит 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари».

Чет эл мамлакатларида жойлашган корхоналарга чет эл валютаси бўйича киритилган инвестицияларга доир валюта курслари ўртасидаги фарқлар ҳисобланмаган бўлса, у ҳолда баланс моддаларининг қиймати курслар ўртасидаги фарқлар суммасига тузатилади, жумладан:

- курслар ўртасидаги салбий фарқлар суммасига:

Дебет 9620 «Валюта курслари фарқларидан кўрилган зарарлар»

Кредит 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»;

- курслар ўртасидаги ижобий фарқлар суммасига:

Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Дебет 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 9540 «Валюта курслари фарқларидан олинган даромадлар».

4-боб. КОРХОНАЛАРДА КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ МИЛЛИЙ СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ

4.1. КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИ ЯНГИ ТИЗИМИНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Капитал инвестициялар бухгалтерия ҳисобининг муҳим объектларидан бири ҳисобланади. Ахборот бериш ва назорат қилиш воситаси ҳисобланган бухгалтерия ҳисоби капитал инвестициялар бўйича қуйидаги вазифаларни бажаради:

- Капитал инвестицияларни уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш.

- Капитал инвестицияларни тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш.

- Капитал инвестицияларни баҳолаш ва қайта баҳолаш натижаларини счётларда тўғри акс эттириш.

- Капитал инвестициялар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисоб регистрларида акс эттириш.

- Тугалланган капитал инвестицияларни корхоналарнинг узоқ муддатли активлари сафига ўз вақтида ва тўғри киритишни тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва счётларда акс эттириш.

- Белгиланган муддатларда ўрнатилмаган ва тугалланмаган капитал инвестицияларни Солиқ кодексига мувофиқ солиққа тортилишини таъминлаш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 9 сентябрдаги 103-қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда 1181-сонли қарор билан рўйхатдан ўтказилган 21-сон БҲМС корхоналарнинг капитал инвестициялари ҳисобини юритишга мўлжалланган счётлар тизимига бир қанча ўзгартришлар киритди (қуйида келтирилган жадвалга қаранг).

*Капитал инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган
счётларнинг эски ва янги тизимлари*

Эски счётлар тизими	Янги счётлар тизими
08/1. Асосий воситалар объектларини қуриш	0810. Тугалланмаган қурилиш
08/2. Асосий воситаларнинг алоҳида объектларини сотиб олиш	0820. Асосий воситаларни сотиб олиш
08/3. Асосий воситалар қиймати-ни оширмайдиган харажатлар	0830. Номоддий активларни сотиб олиш
08/4. Ҳайвонларнинг ёш болаларини асосий подага ўтказиш	0840. Асосий поданинг шаклланиши
08/5. Катта ёшдаги ҳайвонларни сотиб олиш	0850. Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар
08/6. Бепул олинган ҳайвонларни ташиб келтириш	0860. Узоқ муддатли ижара шартномалари бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар
	0890. Бошқа капитал қўйилмалар

Жадвалдан кўриниб турибдики, янги счётлар режасида, 1994 йилдан бери ҳаракатда бўлган счётлар режасидан ўлароқ, капитал инвестициялар ҳисоби счётлари 1-даражали (счётлар) ва 2-даражали счётларга (субсчётлар) бўлинмаган, аксинча 2-даражали счётлар 1-даражали счётлар даражаси кўтарилган. Шунингдек, 1-даражали счётлар икки хонали сонлар ўрнига тўрт хонали сонларга ўтказилган. Ушбу тўрт хонали счётлар тизими капитал инвестицияларнинг синтетик ҳисоби учун мўлжалланган. Корхоналар ўзларининг ишчи счётлар режасида капитал инвестицияларнинг аналитик ҳисобини юритиш мақсадида 2-даражага кўтарилган алоҳида аналитик счётларни кўзда тутишлари мумкин.

Капитал инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган янги счётлар тизимида 1-даражали счётлар капитал инвестицияларни узоқ муддатли активларнинг алоҳида турларига йўналтирилиши бўйича гуруҳлаш ва улар бўйича маълумотларни пул ифодасида жамлаш асосий мезон қилиб олинган. Худди шундай мезон ва тартиблар эски счётлар режасида ҳам кўзда тутилган эди. Шунинг билан бирга эски счётлар режасида номоддий активларга, ерни ободонлаштиришга, узоқ муддатли ижара шартномаси

бўйича олинган асосий воситаларга киритилган капитал инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган махсус 1-даражали счётлар мавжуд эмас эди. Янги счётлар режасида ушбу мақсадларда махсус счётлар кўзда тутилди. Бундан ташқари янги счётлар режасида эски счётлар режасида кўзда тутилган «Асосий воситалар қийматини оширмайдиган харажатлар» номли счёт олиб ташланди, шунингдек асосий поданинг шаклланишига доир бўлган учта счётлар ягона счётга айлантирилди.

Қуйида капитал инвестицияларни алоҳида турлари ҳисобини янги счётлар режаси асосида ташкил қилиниши тартибига тўхталамиз.

4.2. КАПИТАЛ ҚУРИЛИШГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Асосий воситаларни кўпайтиришнинг муҳим йўллари-дан бири бўлиб уларни қуриш ҳисобланади. Капитал қурилиш объеклари бўлиб бинолар, иншоотлар ва узатиш қурилмалари ҳисобланади, уларга киритилган инвестициялар капитал қурилишга инвестициялар деб аталади.

Бинолар деганда ўзининг деворлари, томи ва бошқа конструктив қисмларига эга бўлган қурилмалар тушунилади. Уларга ишлаб чиқариш цехлари, омборлар, гараж, депо, маъмурият биноси, шунингдек алоҳида ижтимоий-маиший мақсадларда фойдаланилаётган қурилмалар киради. Биноларни таснифлаш объекти бўлиб ҳар бир алоҳида конструктив қисмларга эга бўлган ва алоҳида турган бино ҳисобланади. Бир-бири билан туташиб кетган ва умумий деворларга эга бўлган, лекин ички томондан махсус конструктив бирликни ташкил этадиган бўлинмалар алоҳида инвентарь объектлар деб тан олинади ва уларнинг ҳар бирига алоҳида инвентарь карточкалар очилади. Масалан, ташқи томондан яхлит битта бирликни ташкил этадиган бино ичидаги хоналар турли мақсадларда уларнинг хусусиятларини эътиборга олиб қурилса (айтайлик, дўкон, саргарошхона, кафе, алоқа бўлинмаси, банк шохобчаси ва шу кабилар учун), уларнинг ҳар бири мустақил инвентарь объекти ҳисобланади.

Бинолар таркибига уларни ишлатишда қўлланиладиган барча коммуникациялар ҳам киради, жумладан:

- Иситиш тизими ва унга хизмат кўрсатувчи иситиш ўчоқлари, қозонлари ва бошқа қурилмалари (агар улар бинонинг ичида жойлашган бўлса).

- Ҳавони тозалаш ва янгилаш (вентиляция) тизими.

- Сув, газ, ёритиш, канализация, алоқа ва сигнализацияни таъминлаш тизимлари.

- Лифтлар ва кўтаргичлар (эскалаторлар).

- Бошқа қурилмалар.

Бинонинг ички хоналарида турли мақсадлардаги машина ва механизмларни техник эксплуатацияси учун қилинган пойдеворлар бинонинг таркибига киритилмайди, балки алоҳида инвентарь объект ҳисобланадиган техник воситаларнинг қийматига киритилади.

Иншоотлар деганда ишлаб чиқаришни олиб боришга қўмаклашадиган муҳандислик-қурилиш объектлари тушунилади. Уларга масалан, очиқ айвонлар, миноралар, ҳовузлар, кўприклар, йўлкалар, темир йўл шохобчалари, қўриқлаш пунктлари, насос станциялари, кўча деворлари ва бошқалар киради.

Узатиш қурилмалари деганда корхонанинг фаолият кўрсатишига хизмат кўрсатувчи газ, сув, электр қуввати, алоқа ва бошқа мақсадлардаги махсус муҳандислик қурилмалари тушунилади. Уларга электр қуввати станциялари, газ ва сув қувурлари, алоқа тармоғи қурилмалари киради.

Капитал қурилишга инвестицияларнинг ҳисоби қурилишни қайси усулда олиб борилганлигига боғлиқ. Олдинги бобларда айтиб ўтганимиздек, капитал қурилиш пудрат ва ҳўжалик усулларида олиб борилиши мумкин.

21-сон БҲМСга мувофиқ пудрат ва ҳўжалик усулида олиб борилган капитал инвестицияларнинг ҳисоби 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счётида олиб борилади. Ушбу актив счётнинг қолдиғи дебет томонида бўлиб, у тугалланмаган қурилишга сарфланган маблағларнинг ҳолатини кўрсатади. Барча капитал инвестицияга доир харажатлар счётнинг дебетида тўпланади. Пудрат усулида олиб борилган капитал қурилишлар бўйича ушбу счётнинг дебетида пудратчининг фойдасига у томонидан бажарилган ишлар учун ҳисобланган харажатлар акс эттирилади. Ҳўжалик

усулида бажарилган капитал қурилишлар бўйича 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счётининг дебитида корхонанинг ўзида қурилишга доир қилинган барча харажатлар тўпланади. Капитал қурилишнинг қисман ёки тўлиқ тугатилишига қараб асосий воситалар таркибига киритилган инвестициялар ушбу счётининг кредитида ва 0120 «Бинолар, иншоотлар ва узатиш қурилмалари» счётининг дебитида акс эттирилади. Қурилишга доир инвестицияларнинг аналитик ҳисоби қурилиш объектлари бўйича олиб борилади.

Капитал қурилишга инвестицияларнинг счётларда акс эттирилиши

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>1. Пудрат усулида</i>					
1	Пудратчига бажарилган капитал қурилиш учун ҳисобланган суммага	0810	6010	Пудрат шартномаси, да-лолатнома, счёт-фактура	9000000
2	Капитал қурилиш учун олинган кредит ва қарзларга тўланган фоизларнинг капиталлашадиган суммасига	0810	6920	Кредит ёки қарз шартномаси, бухгалтерия маълумотномаси	500000
3	Тугалланган объект қийматини асосий воситалар таркибига киритилиши	0120	0810	Пудрат шартномаси, да-лолатнома	9500000
<i>2. Хўжалик усулида</i>					
1	Капитал қурилишга сарфланган материаллар суммасига	0810	1010-1090	Талабномалар, моддий ҳисоботлар	3000000
2	Капитал қурилиш объектига ўрнатилган жиҳозлар суммасига	0810	0710-072	Ўрнатиш да-лолатномаси	4500000
3	Капитал қурилишга доир ходимларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига	0810	6710	Ҳисоб-тўлов қайдномалари	1000000

№	Операциянинг мазмун	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
4	Иш ҳақига нисбатан ижтимоий суғуртага ажратмалар суммасига	0810	6520	Ҳисоб- китоблар	372000
5	Капитал қурилишга доир асосий воситалар ва номоддий актив- ларнинг ҳисобланган эскириш суммаларига	0810	0220- 0290, 0510- 0590	Ҳисоб- китоблар	200000
6	Капитал қурилишга доир бошқа ташки- лотларга кўрсатилган хизматлар учун ҳисоб- ланган суммага	0810	6010, 6990	Шартно- малар, счёт-фак- туралар	500000
7	Капитал қурилишга доир қилинган келгуси давр харажатларининг ҳисобланган ҳисобдан чиқариш	0810	3110- 3190	Бухгал- терия маълумо- тно- маси	100000
8	Капитал қурилишга доир сафар харажат- ларининг ҳисобланган суммасига	0810	6970	Бўнак ҳисобот- лари	50000
9	Капитал қурилишга до- ир олинган кредит ва қарзлар учун тўланган фоизларни капитал- лаштирилган сумма- сига	0810	6920	Бухгал- терия маълумо- тно- маси	200000
10	Капитал қурилишга до- ир ёрдамчи ишлаб чи- қариш харажатларини ҳисобдан чиқарилган суммасига	0810	2310	Бухгал- терия маълумо- тно- маси	300000
12	Капитал қурилишга до- ир қониқтирилмаган даъволарнинг ҳисобдан чиқарилган суммасига	0810	4860	Қарор, суд ажрими	400000
13	Туталланмаган қури- лишни сотиб юбориш, таъсис бадали сифатида киритиш, бепул бериб юбориш ва бошқа чи- қимлари	9220	0810	Шартно- ма, счёт- фактура, қарор	2000000
14	Капитал қурилиш объ- ектини асосий восита- лар таркибига қабул қилиш	0120	0810	Далолат- нома	6000000

Капитал қурилишдан қабул қилинган бинолар, иншоотлар, узатиш қурилмаларининг ҳар бирига алоҳида инвентарь карточкалар очилади (ОС-6 шакл) ва улар махсус ОС-7 шаклдаги регистрда асосий воситаларнинг таснифлаш гуруҳлари бўйича рўйхатга олинади. Инвентарь карточкалар асосий воситаларни корхонада фойдаланиш муддатининг охиригача сақланади.

Асосий воситалари кўп сонли бўлмаган корхоналарда (кичик корхона ва фирмаларда) капитал қурилишдан қабул қилинган бинолар, иншоотлар ва узатиш қурилмаларининг инвентарь ҳисобини инвентарь карточкалар ўрнига махсус инвентарь рўйхати регистрида (ОС-11 шакл) юритиш мумкин.

Капитал қурилиш объектларига ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларга киритилган инвестициялар ҳисобида бир қанча хусусиятлар мавжуд. Ушбу хусусиятларнинг асосийларига қуйидагиларни киритиш мумкин.

Биринчидан, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар сотиб олинган ёки ўзининг ёрдамчи ишлаб чиқариш цехларида тайёрланганда капитал инвестиция сифатида тан олинмайди. Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларни таъминотчилардан сотиб олиниши, уларни ташиб келтиришга доир транспорт тайёрлов ва бошқа қўшимча харажатлари, қайта баҳоланиши, ҳисоб-китобларда вужудга келган валюта курслари ўртасидаги фарқлар дастлаб 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари»ининг дебитида қуйидаги ёзувлар орқали тўпланиб боради.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
1	Ўрнатиладиган жиҳозларнинг кирим қилиниши: — таъминотчилардан — ёрдамчи ишлаб чиқаришдан	0710-0720	6010 2310	Шартнома, счёт-фактура, кирим далолатномаси	5000000
2	Ўрнатиладиган жиҳозларни ташиб келтириш ва сақлашда қилинган сарфларга: — транспорт харажатлари — сафар харажатлари — иш ҳақи	0710-0720	6010 6970 6710	Шартномалар, счёт-фактура, бўнак ҳисоботлари Ҳисоб-тўлов	100000 50000 100000

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
	— ижтимоий суғуртага ажратмалар		6520	қайдно-малари,	37200
	— турли хизмат харажатлари		6990	ҳисоб-китоблар	62800
3	Ўрнатиладиган жиҳозларнинг инвентаризацияда аниқланган ортиқча суммалари	0710-0720	9390	Далолатнома	50000
4	Ўрнатиладиган жиҳозлар қийматига киритилган ижобий валюта курси фарқлари	0720	9540	Давлат божхона декларацияси, маълумотнома	60000
5	Ўрнатиладиган жиҳозлар қийматини қайта баҳолашда оширилган суммаси	0710-0720	8510	Далолатнома	200000
6	Ўрнатиладиган жиҳозлар қийматини қайта баҳолашда камайтирилган суммаси	8510	0710-0720	Далолатнома	100000
	Жами сумма				5560000

Иккинчидан, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларга кетган барча харажатлар фақатгина улар ўрнатиладиган сўнг капиталлаштирилади, яъни янги қурилиш объекти қийматига олиб борилади. Юқоридаги ёзувларга кўра жамланган 5560000 сўмга ўрнатиш далолатномасига кўра қуйидаги ёзув қайд қилинади:

Дебет 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

Кредит 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари».

Учинчидан, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар капитал қурилишга ишлатилмасдан сотиб юборилса ёки бепул берилса, у ҳолда уларни сотиб олиш ёки тайёрлашга кетган харажатлар капиталлаштирилмайди, балки ҳисоб баҳосида бошқа активларнинг сотилиши ва бошқа чиқимлари счётига олиб борилади, яъни:

Дебет 9220 «Бошқа активларни чиқими»

Кредит 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари».

Тўртинчидан, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар бошқа корхоналарга таъсис бадали, қарз сифатида берилганда, улар молиявий инвестициялар сифатида тан олинади ва ҳисобда қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

- Киритиш қийматига:

Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими».

• Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларнинг ҳисоб баҳосидаги қийматига:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими»

Кредит 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари».

• Таъсис бадали сифатида киритилган ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларнинг келишув қийматига киритилган ҚҚС суммасига (агар корхона ушбу солиқни тўловчи бўлса):

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими»

Кредит 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар».

• Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялардан олинган фойда суммасига:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими»

Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда».

Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар бошқа корхоналарга бепул берилганда уларнинг ҳисоб баҳосига қуйидаги ёзув қайд қилинади:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими»

Кредит 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари».

Бепул беришдан ҳисоб баҳоси миқдорида кўрилган зарар суммасига:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими».

Бизнинг фикримизча, 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счётининг функциясига ҳаракатдаги бино, иншоотлар ва узатиш қурилмаларининг кегусида олиб бориладиган кенгайтириш, реконструкция ва модернизациясига сарфланадиган капитал инвестициялар ҳисобини ҳам юклаш мақсадга мувофиқ. Чунки бу характердаги капитал инве-

стициялар ҳам, муҳандислик-қурилиш ишларини талаб этади, кўпинча узоқ муддатларга чўзилиши ҳам мумкин. Бундан ташқари асосий воситаларни қабул қилиш-топишириш далолатномаларида, одатда, бажарилган ишнинг характери (қурилиш, реконструкция, кенгайтириш ёки модернизация эканлиги) аниқ кўрсатилади.

4.3. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ СОТИБ ОЛИШГА ҚИЛИНГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Корхоналар ўзларининг асосий воситаларини бево-сита сотиб олиш йўли билан ҳам кўпайтиришлари мумкин. Сотиб олишга қилинган инвестициялар асосий воситаларнинг олдинги параграфда келтирилган бинолар, иншоотлар, узатиш қурилмаларидан ташқари қуйидаги бошқа гуруҳларига ҳам тегишлидир:

- Машина ва ускуналар — бу генераторлар, двигателлар, дастгоҳлар, трансформаторлар, тикув ва тўқиш машиналари, компрессорлар, кесувчи, бўёвчи, прессловчи ва бошқа ишлаб чиқариш мақсадидаги асбоб-ускуналар ва жиҳозлар.

- Хўжалик инвентарлари — бу бочкалар, колбалар, металлдан қилинган ишчи столлар ва бошқа инвентарлар.

- Транспорт воситалари — автомобиллар, вагонлар, автобуслар, тракторлар, тепловозлар, самолёт ва вертолётлар, троллейбус ва трамвайлар ҳамда бошқа транспорт воситалари.

- Компьютер техникаси — компьютерлар ва уларнинг қурилмалари (сканер, принтер, модем ва бошқалар).

- Офис мебелли ва жиҳозлари — шкафлар, гарнитуралар, кресло, тумбалар, факс, ксерокс аппаратуралари.

- Ишчи ва наслдор ҳайвонлар — отлар, туялар, сизирлар, қўй ва эчкилар, товуқ ва бошқа катта ёшдаги моллар.

- Кўп йиллик ўсимликлар — дарахтлар, боғлар ва бошқалар.

- Кутубхона фонди — расмий равишда рўйхатдан ўтган кутубхоналардаги китоблар.

- Бошқа асосий воситалар — музей экспонатлари, музика инструментлари (пиано ва бошқалар).

Асосий воситаларни сотиб олишга қилинган инвестицияларнинг ҳисоби 0820 «Асосий воситаларни сотиб олиш» счётида олиб борилади. Ушбу счётнинг дебитида сотиб олишга сарфланган барча харажатлар тўпланади ва у кириш қилинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматида киритилади. Сотиб олинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматида киритиладиган капитал инвестициялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
1	Сотиб олинган асосий воситага қилинган инвестицияларнинг қиймати: — сотиб олиш қиймати (ҚҚС билан бирга) — божхонада расмийлаштириш учун тўловларга — ташиб келтиришга доир хизматлар учун тўловларга — ташиб келтиришга доир сафар харажатларига — сертификатлашга доир тўловларга — ўрнатиш ва монтаж харажатларига — текширишдан ўтказиш ва ўқитиш харажатларига — суғурта тўловларига — Йўл фондига мажбурий йиғим ва тўловлар суммасига	0820	6010 6990 6990 6970 6990 6010 6010 6510 6520	Шартнома, счёт-фактура, далолатномалар, бўнак ҳисоботлари	2000000 50000 40000 30000 10000 100000 25000 60000 125000
	Жами капитал инвестиция суммаси				2440000
2	Сотиб олинган асосий воситанинг бошланғич қиймати	0120-0190	0820	Кириш далолатномаси	2440000
3	Таъминотчиларга берилган бўнак суммасига	4320	5110	Тўлов топшириқномаси	500000
4	Берилган бўнак суммасининг ёпилишига	6010, 6990	4320	Тўлов топшириқномаси	500000

№	Операциянинг мазмун	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
5	Таъминотчига қарзни ўтказиб берилишига	6010, 6990	5110, 5500, 6810	Банкдаги счётлар- дан кў- чирмалар	1940000

Сотиб олинган асосий воситаларнинг ҳар бири алоҳида инвентарь объект бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бирига, олдинги параграфда айтиб ўтганимиздек, алоҳида инвентарь карточкалар (ОС-6 шакл) очилади ёки улар ОС-11 шаклдаги инвентарь рўйхатига киритилади.

4.4. НОМОДДИЙ АКТИВЛАРГА КИРИТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Бозор муносабатларининг ривожланиши корхоналарнинг активлари таркибида «номоддий активлар» номли активларни вужудга келишига асос солди.

Номоддий активлар деганда 7-сон БҲМСга мувофиқ (7-пункт) хўжалик юритувчи субъектлар томонидан хўжалик фаолиятида ёки бошқаришда узоқ вақт (бир йилдан кўп вақт мобайнида) фойдаланиш учун назорат қилинадиган моддий ашёвий мазмунга эга бўлмаган мулк объекти тушунилади.

Номоддий актив деб эътироф этиш учун мулк объекти қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- Моддий ашёвий асосга эга бўлмаслиги.
- Фойдали хизмат муддати бир йилдан ортиқ бўлиш-лиги.
- Қийматга эга бўлишлиги ва уни аниқ ўлчаш мумкинлиги.
- Келгусида фойдаланиш эвазига иқтисодий фойда келтиришлиги.

Ушбу характерли хусусиятларга мувофиқ номоддий активлар асосан мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, мулкдан фойдаланиш ҳуқуқи, фаолиятни юритиш ҳуқуқи сифатида намоён бўлади. Ҳар қандай ҳуқуқ, маълумки, моддий-ашёвий кўринишга эга бўлмайди, лекин у эгаларига кўп йиллар ишлаб чиқариш ва бошқа фаолият турларини юритишлари учун хизмат қилади, юритилган фаолият

эвазига келгусида иқтисодий манфаат олиб келади. Шунинг учун ҳам номоддий активларга инвестицияларни киритиш фойдадан холи бўлмайди.

Инвестициялар киритилиши мумкин бўлган номоддий активларнинг асосий турлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Патент — бу янги яратилган маҳсулот, технология ва фаолиятни қўллаш, ишлаб чиқариш, сотиш ва назорат қилиш бўйича уларни эгасига махсус давлат патентлаштириш идораси томонидан берилган ҳуқуқ. Янги ихтиро (ноу-хау) учун олинган патентга кетган инвестициялар деганда унинг яратилишига сарфланган харажатлар (материаллар сарфи, иш ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация ва бошқалар), патентлаштириш идорасига тўланган божлар ва бошқа патентга эришишга доир харажатлар мажмуаси тушунилади. Патентлаштиришга доир харажатларни капиталлаштиришга асос бўлиб ихтиронинг техник-иқтисодий асосномаси ва малакавий тавсифи, унинг учун тузилган харажатлар сметаси, ихтиронинг ҳақиқий тан-нарихининг калькуляцияси, ҳақиқатда қилинган харажатларни тасдиқловчи ҳужжатлар, олинган патент гувоҳномаси ва бошқа ҳужжатлар ҳисобланади. Ихтиролар (ноу-хау) учун қилинган сарф-харажатлар патент олиш билан яқунланмаган ҳолда капиталлаштирилмайди ва корхонанинг жорий давр харажатларига олиб борилади.

- Лицензия — бу маълум бир фаолият тури билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи расмий ҳужжат. Ўзбекистон Республикасида лицензияларни олиш тартиби фаолият турларини лицензиялаштириш тўғрисидаги қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинган. Лицензияларни олишга доир харажатларни капиталлаштиришга асос бўлиб ҳақиқатда қилинган харажатларни тасдиқловчи ҳужжатлар, олинган лицензия гувоҳномаси ва бошқа ҳужжатлар ҳисобланади. Лицензияларни олиш учун қилинган сарф-харажатларни номоддий актив сифатида тан олишнинг зарурияти негизида, биринчи навбатда, уни маълум вақт мобайнида корхонага даромад келтириши ётади. Мисол учун, олинган лицензия аудиторлик ташкилотига беш йил мобайнида фаолият кўрсатишга ва ушбу фаолиятдан даромад олишга имкон беради. Шунинг

учун лицензияни олишга сарфланган харажатлар юз берган вақтида ҳисобдан чиқариб юбориш иқтисодий мазмуни жиҳатдан тўғри бўлмайди, шунингдек бу «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонун»да* (6-модда) белгиланган даромад ва харажатлар мослиги тамойилига зид ҳол ҳисобланади. Олинган лицензияга сарфланган маблағ беш йил мобайнида даромад келтирганда, даромад ва харажатлар мослиги тамойилига асосан ушбу инвестициялар беш йил мобайнида сўндирилиши лозим.

Амалиётда лицензияни олишга сарфланган инвестициянинг реал қийматини аниқлашда кўпинча муаммо туғилади. Мисол тариқасида юқорида келтирилган аудиторлик фаолияти учун олинган лицензиянинг қийматига қандай харажатларни айнан киритишдаги муаммони келтириш мумкин. Ушбу фаолият учун лицензияни олиш учун Ўзбекистон Республикасининг Аудиторлик фаолияти тўғрисида Қонуни** (5-модда), шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сон қарори-га*** мувофиқ аудиторлик ташкилоти лицензия олиш учун ўзининг уставига эга бўлиши, ушбу устав Адлия вазирлигидан рўйхатдан ўтган бўлиши, штатида камида иккита сертификати мавжуд аудиторга эга бўлиши, Молия вазирлигига лицензияни олиш учун энг кам иш ҳақининг икки бараваридаги миқдордаги бож тўловини тўлаши лозим. Биринчи марта тузилган аудиторлик ташкилотларида ушбу ташкилий ишларга доир барча харажатларни, одатда, таъсисчилар ўзлари ҳисобидан амалга оширадилар. Демак, таъсисчилар ҳисобидан қилинган ушбу харажатларни капиталлаштириб бўлмайди, улар фақат таъсисчиларнинг «ташкилий харажатлари» сифатида қаралиши, шунингдек уларнинг устав капиталига ҳиссаси сифатида аудиторлик ташкилоти балансига «номоддий активлар» кўринишида кирим қилиниши мумкин. Лекин Ва-

* Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» Қонуни, 1996 йил 30 августда қабул қилинган.

** Қаранг: Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида» Қонуни, 2000 йил 26 майда қабул қилинган.

*** Қаранг: «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширувларининг аҳамиятини ошириш тўғрисида». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги қарори, 365-сон.

зирлар Маҳкамасининг юқорида келтирилган 365-сон қарорининг чиқишигача ҳаракатда бўлган аудиторлик ташкилотларида қайта рўйхатдан ўтиш ва лицензияни янги шаклини олиш харажатлари асосан ташкилот ҳисобидан амалга оширилган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда, бизнингча, қилинган барча харажатларни, жумладан, қайта рўйхатдан ўтказишга доир барча харажатларни, иккита аудиторга сертификатни олиш учун сарфланган ўқитиш харажатларини, лицензияни олиш учун Молия вазирлигига тўланган бож тўловларини «лицензияга доир харажатлар» деб тан олиш, шу асосда уларни капиталлаштириш лозим. Бундай харажатларни аудиторлик ташкилоти келгусида лицензия муддатини чўзиш мақсадида ҳам амалга ошириши мумкин.

- Савдо маркалари — бу корхоналарнинг ўзларини номини, ишлаб чиқарган маҳсулотларини, бажараётган ишлар ёки кўрсатаётган хизматлар турларини ифодалаш учун давлат органларида қайд этилган белгилардан фойдаланиш ҳуқуқи. Ушбу ҳуқуқ иккита йўл билан вужудга келиши мумкин. Биринчидан, уни корхонанинг ўзи яратиши ва қайд этириши, яъни биринчи бор вужудга келган корхона сифатида ёки биринчи бор вужудга келган маҳсулотни, товарни, ишни ва хизматни ишлаб чиқарувчи субъект сифатида қайд этириши мумкин. Иккинчидан, корхона бундай ҳуқуқни бошқа корхонадан сотиб олиши мумкин. Бундай ҳолда савдо маркасини сотиб олган корхона ўзи ишлаб чиққан маҳсулотлар, иш ва хизматларни сотишда сотиб олинган савдо белгиларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади. Мисол учун, Асака автомобиллар ишлаб чиқариш заводи автомашиналарни ишлаб чиқаришда «ДЭУ» компаниясидан сотиб олинган савдо маркасидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқни сотиб олишга кетган маблағлар номоддий активлар сифатида капиталлаштирилади.

- Товар белгилари — бу юридик шахсларнинг ўзлари ишлаб чиқараётган товарларининг қайд этилган белгиси. Ушбу белгилар, давлат органларида тасвирлар, сўзлар, ҳарфлар ва бошқа белгилар кўринишларида қайд этилиб, ишлаб чиқарилаётган товарларни бошқа корхоналар ишлаб чиқараётган товарлардан фарқли жиҳатларини фақат

шу корхонага тегишли эканлигини ифодалайди. Мисол учун, «Сингапур-Самарқанд» хорижий корхонаси ўзи ишлаб чиқараётган музқаймоқларда «Звездочет», «Панда», «Вега» ва бошқа ўндан ортиқ номдаги товар белгиларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Товар белгиларини яратиш ва қайд этишга доир харажатлар тегишли ҳужжатлар асосида (сифат сертификати, товар белгисини тайёрлаш ва қайд этиш учун сарфланган маблағларни ифодаловчи бошқа ҳужжатлар) капиталлаштирилиши, яъни улар номоддий активлар сифатида тан олинishi лозим. Товарларни ишлаб чиқаришда бошқа корхоналарнинг товар белгиларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунинг учун товар белгиларидан фойдаланиш ҳуқуқи сотиб олинishi лозим. Сотиб олинган ушбу ҳуқуқ номоддий актив сифатида капиталлаштирилади ва ундан фойдаланиш даври мобайнида сўндириб борилади.

- Франчайз — бу маҳсулот ва товарларни ишлаб чиқаришда ўзга корхоналарнинг технология, алгоритм, формула ва бошқа ташқи кўринишларидан фойдаланиш ҳуқуқи. Бундай ҳуқуқ асосан бошқа корхоналардан шартномалар асосида сотиб олинади. Мисол учун, «Балтимор-Челек» қўшма корхонаси ўзида кетчуп ва бошқа маҳсулотларни ишлаб чиқаришда «Балтимор-Холдинг» компаниясидан сотиб олинган технологиядан, маҳсулотни ташқи кўриниш белгиларидан фойдаланади. Франчайзордан (фойдаланиш ҳуқуқини берган корхона) сотиб олинган ҳуқуқ ушбу ҳолда франчайзда (фойдаланиш ҳуқуқини олган корхона) номоддий актив сифатида капиталлаштирилади ва фойдаланиш даври мобайнида сўндириб борилади.

- Дастурлар таъминоти — бу замонавий компьютерларда турли ҳисоб-китобларни олиб боришга мўлжалланган амалий дастурлар пакети (АДП)га эгалик қилиш ҳуқуқи. Бундай ҳуқуқ ҳам иккита усул билан, яъни ўзи томонидан яратилиши ёки уни сотиб олиш орқали қўлга киритиради. Биринчи усулда АДП корхонанинг ўзида келгусида фойдаланиш мақсадида яратилади. АДПни яратишга сарфланган маблағлар, агар яратилган АДП келгусида фойдаланишга яроқли деб тан олинса, номоддий активлар сифатида тан олинади ва фойдаланиш даври мобайнида сўндириб борилади. Иккинчи усулда тайёр АДПлар

бошқа корхоналардан сотиб олинади. Ушбу усулга бухгалтерия ҳисобини компьютерларда юритишга мўлжалланган, бугунги кунда еттига версиясига эга бўлган «1С:Бухгалтерия» АДПни сотиб олишни мисол тариқасида келтириш мумкин. АДПларни сотиб олишга сарфланган маблағлар сотиб олувчида номоддий активлар сифатида капиталлаштирилади ва улар фойдаланиш даври мобайнида сўндириб борилади.

• Гудвилл — бу янги корхоналарни сотиб олиш ва уларнинг балансдаги соф активларининг бозор баҳоларидаги қиймати ўртасидаги ижобий фарқ. Гудвиллни номоддий актив деб тан олиш асосида, авваламбор, сотиб олинган активга унинг ҳисобда турган қийматидан ортиқча суммани тўлаш ётади. Ортиқча тўланган суммани корхонанинг жорий харажатларига олиб бориш, юқорида айтиб ўтганимиздек, корхоналарнинг ҳисобот даврдаги даромад ва харажатларининг мослик тамойилининг бузилишига олиб келади. Сотиб олинган вақтида актив учун тўланган ортиқча сумма тўланган вақтда даромад келтирилмайди. Лекин қийматидан ортиқча нархда сотиб олинган актив келгусида даромад келтириши мумкин. Шунинг учун актив учун тўланган ортиқча қийматни ҳисобот даври харажатлари сифатида тан олмаслик, балки уни келгусида даромад келтирувчи номоддий актив сифатида тан олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Амалиётда гудвиллнинг қийматини белгилашда кўпинча хатоларга йўл қўйиш ҳоллари учрайди. Шунинг учун ушбу қийматни топишни қўйидаги мисол асосида қараб чиқайлик.

Мисол: Айтайлик «А» корхонаси «Б» корхонани 40 000 минг сўмга сотиб олди дейлик. «Б» корхонасининг балансдаги активларининг ва уларни ташкил топиш манбаларининг сотиб олиш санасига ҳисоб қиймати ва реал бозор баҳоларидаги қиймати қўйидагича:

(минг сўм ҳисобида)

№	Баланс моддаси	Ҳисоб баҳосида	Бозор баҳосида
<i>1. Активлар</i>			
1	Асосий воситалар	20000	23000
2	Қимматли қоғозлар	2000	1500

№	Баланс моддаси	Ҳисоб баҳосида	Бозор баҳосида
3	Товарлар	15000	18000
4	Пул маблағлари	500	500
5	Дебиторлик қарзлари	1500	1500
	Жами активлар	39000	44500
<i>2. Пассивлар</i>			
1	Хусусий капитал	32000	32000
2	Мажбуриятлар	7000	7000
	Жами пассивлар	39000	39000

Гудвиллнинг қийматини топиш учун олдин корхонанинг соф активларининг ҳисоб ва бозор баҳоларидаги қийматини топиб оламиз.

Соф активлар (Са) деганда, маълумки, корхонанинг жами активларидан (Жа) унинг мажбуриятлари (М) айирилиб ташлангандан кейин қолган баланс валютаси суммаси тушунилади, яъни:

$$Са = Жа - М.$$

Бизнинг мисолимизда соф активлар суммаси тенг бўлади:

- Ҳисоб баҳоларида — 32 000 минг сўм (39 000–7 000).
- Реал бозор баҳоларида 37 500 минг сўм (44 500–7 000).

Гудвилл (Г) қиймати, юқори айтиб ўтилганидек, сотиб олиш қийматидан (Сқ) корхонанинг соф активларининг реал бозор баҳоларидаги қийматини (Са.р.қ.) айириш йўли билан топилади, яъни:

$$Г = Сқ - Са.р.қ.$$

Бизнинг мисолимизда, гудвилл қиймати 2 500 минг сўмни (40 000–37 500) ташкил этади.

Номоддий активларга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби 21-сон БҲМСга мувофиқ 0830 «Номоддий активларни сотиб олиш» ва 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар» счётларида олиб борилади. Бизнинг фикримизча, номоддий активлар ҳисобини юритиш функциясини ягона 0830-счётга юклаш ва ушбу счётни «Номоддий активларни сотиб олиш ва уларга доир бошқа капитал қўйилмалар» деб

аташ мақсадга мувофиқ. 21-сон БХМСда 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар» счётида қайси турдаги капитал инвестицияларнинг акс этирилиши шу жумладан номоддий активларга уларни сотиб олишдан ташқари бошқа турдаги инвестицияларни акс этирилиши, батафсил ёритилмаган. Шунинг учун махсус адабиётларда* номоддий активларнинг ўз корхонасида яратилиши, корхоналарни сотиб олишда вужудга келадиган гудвилл қиймати ва бошқа турдаги инвестициялар (АДПни кейгайтириш, модернизация қилиш, лицензия, савдо маркаларини ва товар белгиларини янгилашга сарфланган капитал қўйилмаларни) ҳисобини 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар» счётида юритиш тавсия этилган. Номоддий активларга доир барча капитал инвестицияларни ягона счётда акс этириш улар тўғрисидаги ахборотларни турли счётлардан йиғиб олмасликни, балки бундай ахборотларни ягона счётдан тез олиш имконини беради.

Номоддий активларга киритилган капитал инвестицияларга доир операциялар счётларда қуйидагича акс этирилади.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
<i>1. Патент, лицензия ва ноу-хауларга доир инвестициялар</i>					
1	Янги ихтиро учун сарфланган дастлабки харажатларга: — материаллар қиймати (ҚҚС билан биргаликда) — ҳисобланган иш ҳақи — ижтимоий суғуртага ажратмаларга — тўланган бож тўловлари суммасига — сафар харажатларига — турли хизматларга	3190	1010-1090 6710 6520 5110 6970 6990	Шартнома, счёт-фактура, далолатномалар, бўнақ ҳисоботлари	400000 1000000 372000 54000 100000 200000
	Жами капитал инвестиция суммаси				2126000

* Қаранг: Учет и налогообложение основных средств и нематериальных активов / Авт.: Э.Гадоев, Н.Хасанов, Л.Югай. — Ташкент: Издательский дом «Мир экономики и права», 2003. (Сер. Библиотека газеты «Налоговые и таможенные вести», вып.4), стр.143-171.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
2	Яратилган ихтирога олинган патентнинг баҳоланган қийматига	0830	3190	Далолат-нома	2126000
3	Патентнинг номоддий активларга киритилишига	0410	0830	Далолат-нома	2126000
<i>2. Савдо маркалари, товар белгилари, саноат намуналарига доир инвестициялар</i>					
1	Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналарини яратишга доир дастлабки харажатлар — материал харажатлар — иш ҳақи харажатлари — суғурта харажатлари — қайд этишга тўловлар — сафар харажатлари — турли хизмат харажатлари	3190		Шартнома, далолатномалар, бўнак ҳисоботлари	50000 10000 3720 5400 8000 15000
	Жами инвестиция суммаси				92120
2	Савдо маркаси, товар белгиси, саноат намунасининг тан олинган қийматига	0830	3190	Далолат-нома	92120
3	Савдо маркаси, товар белгиси ва саноат намунасини кирим қилиш	0420	0830	Далолат-нома	92120
4	Савдо маркаси, товар белгиси ва саноат намунасини сотиб олиш	0830 0420	6010 0830	Шартнома, далолатнома	100000
<i>3. Дастурлар таъминотида доир инвестициялар</i>					
1	Компьютерлар учун АДПларни яратишга сарфланган дастлабки харажатлар: — иш ҳақи харажатлари — суғурта харажатлари — амортизация харажатлари — сафар харажатлари — қайд этиш харажатлари	3190	6710 6520 0250 6970 5110	Шартнома, счёт-фактура, далолатномалар, бўнак ҳисоботлари	100000 37200 10000 5000 5400
	Жами инвестициялар суммаси				157600

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
2	АПД қийматининг тан олиниши	0830	3190	Далолат-нома	157600
3	АПДни номоддий активлар таркибига киритилиши	0430	0830	Далолат-нома	157600
4	Дастурлар таъминотининг таъминотчилардан сотиб олиниши	0830 0430	6010 0830	Шартнома, далолатнома	200000

4. Гудвиллга доир инвестициялар

1	Корхонани сотиб олиш қийматига	0890	6010	Шартнома	4000000
2	Асосий воситалар	0100	0890	Далолат-нома	2300000
3	Қимматли қоғозлар	0610	0890	Далолат-нома	1500000
4	Товарлар	2900	0890	Далолат-нома	1800000
5	Пул маблағлари	5110	0890	Далолат-нома	500000
6	Дебиторлик қарзлари	4010	0890	Далолат-нома	1500000
7	Гудвиллнинг тан олинган қийматига	0830	0890	Далолат-нома	2500000
8	Гудвиллни номоддий активлар таркибига олинишига	0480	0830	Далолат-нома	2500000

Номоддий активларга киритилган инвестицияларнинг аналитик ҳисоби уларнинг ҳар бир гуруҳига кирувчи инвентарь объектлар бўйича НМА-1 шаклдаги инвентарь карточкаларида юритилади.

4.5. АСОСИЙ ПОДАНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА КИРИТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Асосий подани шакллантиришга киритилган инвестицияларни тўғри ҳисобга олишда қуйидаги тушунчалар катта аҳамият касб этади.

Асосий пода — бу корхоналар ихтиёрида бўлган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар. Ишчи ҳайвонлар деганда корхонада ишчи кучи сифатида фойдаланиладиган ҳайвонлар,

масалан, от, туя, эшак, буғи, хўкиз, кучуклар тушунилади. Маҳсулдор ҳайвонлар деганда насл (бола) берадиган ёки маҳсулот (гўшт, сут, қаймоқ, жун, тери ва бошқалар) берадиган ҳайвонлар тушунилади. Буларга, сигирлар, хўкизлар, қўйлар, қўчқорлар, эчкилар, товуқлар, йилқилар ва бошқа катта ёшдаги ҳайвонлар киради. Катта ёшдаги ҳайвонлар синфи уларни насл бериш ёшидан бошланади.

Ўстиришдаги ҳайвонлар — бу она ҳайвонларнинг (от, сигир, қўй, эчки, чўчқа, товуқ ва бошқалар) болалари, яъни тойчоқ, бузоқ, қўзи, улоқ, жўжа ва бошқалар.

Бўрдоқдаги ҳайвонлар — бу гўшт учун ёки семиртириб сотиш учун боқилаётган ҳайвонлар.

Корхоналарнинг асосий подасини ташкил этувчи ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларга киритган инвестициялари асосий подани шакллантиришга киритилган инвестициялари ҳисобланади.

Асосий подага киритилган инвестициялар асосан иккита усул билан амалга оширилади:

- Ўстиришдаги ва бўрдоқдаги молларни асосий подага ўтказиш йўли билан.

- Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларни сотиб олиш йўли билан.

Она ҳайвонларни туғишидан ўстиришга олинган ҳайвон болалари сони бўйича ҳисобга олинади, уларнинг бошланғич қиймати она ҳайвонларни сақлашга кетган харажатларга тенглаштириб олинади. Ушбу харажатлар 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг дебетида тўпланади, она ҳайвонларни туғишидан бола ҳайвонлар олингач, бу харажатлар юқоридаги счётларнинг кредитига ёзилиб, 11 «Ўстиришдаги ва бўрдоқдаги ҳайвонлар» счётининг дебетида олиб борилади.

Бола ҳайвонларни ўстиришга кетган харажатлар 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг дебетида тўпланиб, ҳисобот даврлари (ой, чорак, йил) охирида махсус тортиш қайдномалари асосида ўстиришдаги ҳайвонларнинг қийматига киритилиб борилади. Ўстириш даври тутаб, улар асосий подага ўтказилганда, уларнинг қиймати капиталлаштирилади. Бундай капиталлаштириш қуйидаги бухгалтерия ёзуви билан ифодаланади:

Дебет 0840 «Асосий поданинг шаклланиши»

Кредит 1110 «Ўстиришдаги ва бўрдоқдаги ҳайвонлар».

Бир вақтнинг ўзида 0840-«Асосий поданинг шаклланиши» счётининг дебетида тўпланган барча сумма қабул қилинган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар қийматига кирилади, яъни:

Дебет 0170 «Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар»

Кредит 0840 «Асосий поданинг шаклланиши».

Иккинчи усулда ёши катта ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар бошқа ташкилотлардан ёки бозордан сотиб олинади. Бошқа ташкилотлардан ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларни сотиб олиш шартномалар асосида амалга оширилади, кириш қилинган моллар кириш далолатномаси ёки счёт-фактуралар билан расмийлаштирилади. Кириш далолатномасида ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг сотиб олиш қиймати ва уларни ташиб келтириш харажатлари асосида ҳақиқий таннархи кўрсатилади. Ушбу таннарх асосий поданинг шаклланишига қилинган инвестициялар суммасини кўрсатади ва унга юқорида санаб ўтилган хужжатлар асосида қуйидаги ёзувлар қайд қилинади:

- Сотиб олинган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг таннарига:

Дебет 0840 «Асосий поданинг шаклланиши»

Кредит 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар».

- Бир вақтнинг ўзида кириш қилинган ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг таннарига:

Дебет 0170 «Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар»

Кредит 0840 «Асосий поданинг шаклланиши».

Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар бозорларда индивидуал шахслардан ҳам сотиб олиниши мумкин. Бунинг учун тайёрловчиларга корхона кассасидан бўнак суммалари берилади. Кассадан берилган бўнак суммасига қуйидаги ёзув қайд қилинади:

Дебет 4230 «Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнаклар»

Кредит 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари».

Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг бозорларда индивидуал шахслардан сотиб олиниши «Бозордан сотиб олинган моллар далолатномаси» билан расмийлаштирилади. Ушбу далолатнома тайёрловчи, бозор маъмурияти ходими ва

сотувчи шахс томонидан имзоланади. Далолатномага бозор маъмурияти томонидан молни сотиб олиш баҳоси тўғрисидаги берилган маълумотнома илова қилинади. Тайёрловчи олинган бўнак бўйича махсус бўнак ҳисоботини тузади, унга юқорида келтирилган далолатнома ва маълумотномаларни, шунингдек молларни ташиб келтиришга кетган харажатларни тасдиқловчи ҳужжатларни илова қилиб, бухгалтерияга топширади. Ушбу ҳужжатлар асосида бухгалтерия ҳисобида қуйидаги ёзувлар қайд қилинади:

- Сотиб олинган катта ёшдаги ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг сотиб олиш ва ташиб келтириш харажатларига:

Дебет 0840 «Асосий поданинг шаклланиши»

Кредит 4230 «Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнаклар».

- Бир вақтнинг ўзида ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг киммига кимим далолатномаси асосида:

Дебет 0170 «Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар»

Кредит 0840 «Асосий поданинг шаклланиши».

Асосий поданинг шаклланишига киритилган инвестицияларнинг аналитик ҳисоби ушбу ҳайвонларнинг гуруҳлари ва инвентарь объектлари бўйича олиб борилади.

4.6. ЕРНИ ОБОДОНЛАШТИРИШГА КИРИТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Ерни ободонлаштиришга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби 0850 «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» счётида олиб борилади. Ушбу счётнинг дебитида, жумладан, ерни ободонлаштиришга тааллуқли ҳисобланган қуйидаги харажатлар акс эттирилади:

- Корхона ҳовлиси ҳудудидаги майдончалар ва корхона атрофидаги йўлкачаларни асфальтлаштиришга кетган харажатлар.

- Корхона биноси атрофида ва ҳовлиси ҳудудидаги майдончаларда амалга оширилган кўкаламзорлаштириш харажатлари.

- Корхона биноси атрофи ва ҳовлисига қўйилган темир панжаларни ўрнатишга кетган харажатлар.

- Одамларни ўтишлари учун мўлжалланган ер ости қурилмалари ва йўлкалари.

- Транспорт воситаларининг тўхтаб туриш жойларини қуришга кетган харажатлар.

Ерни ободонлаштиришга сарфланган ушбу капитал қўйилмалар 0850 «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» счётининг дебетида бажарилган ишларни қабул қилиш-топшириш далолатномалари асосида акс эттирилади, бунда, жумладан, қуйидаги счётлар кредитланади:

- Кредит 1000 «Материаллар ҳисоби счётлари» — сарфланган материаллар қийматига.

- Кредит 6710 «Иш ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар» — бажарилган ишлар учун ҳисобланган иш ҳақи суммасига.

- Кредит 6520 «Давлатнинг мақсадли фондларига тўловлар» — ҳисобланган иш ҳақиға нисбатан мақсадли фондларға қилинган ажратмаларнинг суммасига.

- Кредит 6990 «Бошқа мажбуриятлар» — кўрсатилган турли хизматлар суммасига.

0850 «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» счётининг дебетида тўпланган сумма ушбу характердаги ишлар фойдаланишга топширилганда ёпилади, яъни:

Дебет 0111 «Ерни ободонлаштириш»

Кредит 0850 «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар»

Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисоби ерни ободонлаштиришга тааллуқли инвентарь объектлар бўйича олиб борилади.

4.7. УЗОҚ МУДДАТЛИ ИЖАРАГА ОЛИНГАН АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ОБОДОНЛАШТИРИШГА КИРИТИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Узоқ муддатли ижараға олинган инвестициялар ижара шартномасига асосан 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётида ҳисобға олинади. Корхоналар ушбу характердаги асосий воситалар бўйича маълум даражадаги ободонлаштириш ишларини олиб боришлари мумкин, жумладан, ижара шартномасига кўра уларни кенгайтириши, реконструкция ва модернизация қилишлари мумкин. Ободонлаштиришга сарфланган бундай капитал қўйилмалар алоҳида 0860 «Узоқ

муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» счётида акс эттирилади. Жумладан, барча ободонлаштиришга доир капитал қўйилмалар ушбу счётнинг дебитида тўпланиб боради, бунда мос равишда тасдиқловчи ҳужжатлар асосида (далолатномалар, нарядлар, ҳисоботлар ва бошқалар) қилинган харажатлар турларини ифодаловчи счётлар кредитланади (масалан, 1000 «Материаллар ҳисоби счётлари, 6710 «Иш ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар», 6520 «Давлатнинг мақсадли фондларига тўловлар», 6990 «Бошқа мажбуриятлар» ва бошқа счётлар). Ободонлаштириш, кенгайтириш, реконструкция ва модернизация харажатлари ушбу ишлар тугатилгач 0860 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» счётининг кредитига ва 0112 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш» счётининг дебитида ўтказилади.

0112 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш» счётининг дебитида ўтказилган инвестицияларнинг амортизацияси 0212 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришнинг эскириши» счётининг кредитида тўпланиб боради.

Ижара муддати тугаб, ижара мулки хусусий асосий воситалар таркибига киритилганда, қуйидаги ёзувлар қайд қилинади:

Дебет 0100 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари» (асосий воситаларнинг аниқ гуруҳини ифодаловчи счётлар)

Кредит 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Кредит 0112 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш».

Мос равишда 0212 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришнинг эскириши» счётининг кредитида тўпланган эскириш суммаси хусусий асосий воситаларнинг эскириш ҳисоби счётларига ўтказилади, яъни:

Дебет 0212 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришни эскириши»

Кредит 0200 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счётлари» (асосий воситаларнинг аниқ гуруҳини эскиришини ифодаловчи счётлар).

Ижара муддати тугаб, ижара мулки эгасига қайтарилган ҳолларда, қуйидаги бухгалтерия ёзувлари қайд қилинади:

- Ижара мулкига ҳисобланган эскириш суммасини камайтирилишига:

Дебет 0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши»

Кредит 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар».

- Ижара мулкани ободонлаштиришга ҳисобланган эскириш суммасининг камайтирилишига:

Дебет 0212 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришнинг эскириши»

Кредит 0112 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш».

- Ижара шартномаси бўйича қайтарилган ижара мулки қийматининг тўланмаган суммасига:

Дебет 6950 «Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми»

Дебет 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

Кредит 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Кредит 0112 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш».

Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал инвестицияларнинг аналитик ҳисоби уларнинг инвентарь объектлари бўйича олиб борилади.

4.8. КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ҚИЛИШ ВА НАТИЖАЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

Капитал инвестицияларни инвентаризация қилиш 19-сон БҲМСга мувофиқ олиб борилади.

Капитал инвестицияларни инвентаризация қилишнинг асосий мақсади бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

• Капитал инвестицияларнинг алоҳида счётларда акс эттирилган турларини ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш.

• Капитал инвестицияларнинг ҳақиқатда мавжуд ҳолатини бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан мослигини текшириш.

• Капитал инвестицияларни, шу жумладан асосий воситалар ва номоддий активларга киритилган капитал инвестицияларни, тугалланмаган капитал инвестицияларни, ҳисобда тўғри ва тўлиқ акс эттирилганлигини текшириш.

• Капитал инвестицияларнинг қийматини реал бозор қийматларига етказиш мақсадида қайта баҳолаш.

Капитал инвестицияларни инвентаризация қилишнинг сони, ўтказиш муддатлари қорхонанинг раҳбари томонидан тасдиқланган ҳисоб сиёсатида кўрсатилиши лозим. Жумладан, асосий воситалар ва номоддий активларга киритилган капитал инвестициялар икки йилда камида бир маротаба, кутубхона фондига киритилган инвестициялар беш йилда камида бир маротаба, тугалланмаган капитал қурилишга ва бошқа тугалланмаган капитал инвестициялар ҳар йили йиллик молиявий ҳисоботни тузиш олдидан инвентаризация қилиниши лозим.

Капитал инвестицияларни инвентаризация қилиш қорхона раҳбари томонидан тасдиқланган доимий ёки ишчи инвентаризация комиссиялари томонидан ўтказилади.

Тугалланган капитал инвестицияларни инвентаризация қилиш. Тугалланган капитал инвестициялар, маълумки, хусусий асосий воситалар ва номоддий активлар қийматида ўз аксини топади. Демак, тугалланган инвестицияларнинг инвентаризацияси асосий воситалар ва номоддий активларнинг инвентаризацияси билан бирга олиб борилади.

Тугалланган капитал инвестицияларни инвентаризация қилишда инвестиция суммасини асосий воситалар ва номоддий активларнинг бошланғич қийматига тўғри киритилганлиги текшириб кўрилади. Бунинг учун, асосий воситалар ва номоддий активларга очилган инвентарь карточкалар маълумотлари қабул қилиш-топшириш далолатномалари маълумотлари билан таққослаб кўрилади. Қилинган капитал инвестициялар объект қийматига киририлмай қолинган бўлса, у ҳолда комиссия асосий воси-

талар ва номоддий активларнинг бошланғич қийматига ўзгартишлар киритиши ва рўйхатга айнан ўзгартирилган қийматдаги маълумотларни ёзиши лозим. Комиссия томонидан капитал инвестициялар қилинган, лекин ҳисобга олинмаган асосий воситалар ва номоддий активлар аниқланиши мумкин. Бундай ҳолларда инвентаризация рўйхатида ушбу асосий воситаларнинг номи, техник маълумотлари тўлиқ кўрсатилиши лозим, жумладан:

- Бинолар бўйича — унинг ҳажми (ташқи ва ички ўлчовлари), майдони (жами ва фойдали қисми), қаватларининг сони (ертўласиз, ярим ертўлаарсиз), қурилган вақти ва бошқа шу каби маълумотлар.

- Узатиш қурилмалари бўйича — ўрнатилган кабелларнинг қалинлиги ва узунлиги, ўрнатиш асослари.

- Кўприklar бўйича — ўрнатиш жойи, ишлатилган материаллар тури ва асосий ўлчамлари.

- Йўллар бўйича — уларнинг типлари (шоссе, йўлка ва бошқалар), узунлиги, эни, қопланган материали ва бошқалар.

Комиссия томонидан ҳисобга кирмай қолган асосий воситалар ва номоддий активларга қилинган инвестицияларнинг сабаблари, айбдорлари ва уларни қандай ҳисобдан чиқариб юборилганлиги аниқланиши керак. Инвентаризация рўйхатига киритилган ҳисобга кирмай қолган асосий воситалар ва номоддий активларнинг қиймати қилинган инвестициялар миқдорида баҳоланиши, шунингдек ишлатилаётган вақтдан бошлаб уларга эскириш ҳисобланиши лозим.

Асосий воситалар ва номоддий активларга сотиб олиш йўли билан киритилган инвестицияларнинг инвентаризацияси қабул қилиш ҳужжатлари маълумотларини инвентарь объектларга очилган карточкалар маълумотлари билан таққослаш орқали амалга оширилади. Бунда ҳар бир сотиб олинган асосий воситанинг ишлаб чиқарувчисининг номи, завод тартиб рақами, келиб тушган санаси аниқ кўрсатилганлиги обдон текширилиши керак.

Асосий поданинг шаклланишига киритилган инвестицияларни инвентаризация қилишда ушбу гуруҳга кирувчи ҳар бир ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларга очилган карточкалар маълумотлари уларни ўстириш ва бўрдоқи-

дан асосий пода таркибига ўтказиш далолатномалари маълумотлари билан таққосланади. Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар бўйича инвентаризация рўйхатида қуйидаги маълумотлар акс эттирилиши лозим: ҳайвоннинг номи ва тартиб рақами (бирка, тавро), лақаби, туғилган йили, зоти, семизлиги, тирик вазни (отлар, туялар, кийиклардан ташқари), бошланғич қиймати.

Тугалланмаган капитал қурилишни инвентаризация қилиш. Ушбу турдаги инвестицияларни инвентаризация қилишда 0810 «Тугалланмаган капитал қурилиш» счётининг бош китобдаги қолдиғи тугалланмаган қурилишга доир маълумотларни текшириб чиқишда аниқланган маълумотлар билан таққосланади. Тугалланмаган капитал қурилишнинг реал ҳолатини билиш учун қилинган ишлар қайта ўлчаб чиқилиши, сарфланган моддий бойликларни белгиланган меъёрлар бўйича ҳисобдан чиқарилганлиги текширилиши лозим.

Тугалланмаган капитал қурилишнинг мавжудлиги ва ҳажми инвентаризацияда унга қилинган сарфларни реал қийматини аниқлаш йўли билан топилади. Инвентаризация далолатномаларида тугалланмаган объектнинг номи, у бўйича бажарилган ишларнинг ҳажми ҳақиқатда бажарилган ишларнинг турлари, конструктив элементлари, жиҳозларнинг турлари ва бошқа белгилари бўйича кўрсатилади. Комиссия тугалланмаган капитал қурилишни инвентаризация қилишда қуйидагиларга алоҳида эътибор бериши лозим:

- Тугалланмаган капитал қурилиш таркибига монтажи ҳақиқатда бошланмаган, лекин тузилган далолатномаларда ўрнатилган деб кўрсатилган жиҳозларни мавжудлиги.

- Тугалланмаган капитал қурилиш ҳажмига ҳақиқатда бажарилмаган ишларнинг киритилганлиги, уларга доир қалбаки тузилган ҳужжатларни, масалан, нарядлар ва қайдномаларнинг мавжудлиги.

- Тугалланмаган қурилиш бўйича бажарилган ишларга сарфланган харажатларни, айниқса, материал харажатларнинг белгиланган меъёрлар бўйича баҳоланганлиги.

- Вақтинчалик қурилиши тўхтатилган ва консервация қилинган тугалланмаган қурилиш объектларининг борлиги, уларнинг асосли эканлиги ва тўхтатиш сабаблари.

Қурилиши тугатилган, ҳақиқатда тўлиқ ёки қисман ишга туширилган объектлар, лекин ҳужжатлари тегишли равишда расмийлаштирилмаган объектлар бўйича махсус далолатнома тузилади. Алоҳида далолатнома қурилиши тугатилган, лекин ишга туширилиши кечиктирилаётган объектлар бўйича ҳам тузилади. Ушбу далолатномада объектни ишга туширишни кечиктириш сабаблари ва айбдорлари кўрсатилиши лозим.

Қурилиш ва қурилиш-монтаж ишлари тўхтатилган ва балансдан чиқарилиши лозим бўлган тугалланмаган объектлар бўйича ҳам алоҳида далолатнома тузилади. Ушбу далолатномада бажарилган қурилиш, қурилиш-монтаж ишларининг характери, уларнинг балансдан чиқарилиши лозим бўлган қиймати аниқ сабабларини кўрсатган ҳолда акс эттирилиши керак.

Тугалланмаган капитал қурилишни қайта баҳолаш мақсадида инвентаризация қилиниши махсус қайта баҳолаш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Капитал инвестицияларни инвентаризацияси натижалари бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

1. Камомадлар:

• Моддий жавобгар шахслар бўйнига олиб борилган суммага:

Дебет 4730 «Моддий зарарларни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи»

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

Кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар» — камомади чиққан капитал қурилишнинг моддий жавобгар шахс бўйнига қўйилган суммаси ва уларнинг ҳисоб қиймати бўйича суммаси ўртасидаги ижобий фарққа.

• Корхона зарарига олиб борилган суммага:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш».

2. Тугалланмаган капитал қурилиш қийматига киритилган, лекин ҳақиқатда ўрнатилмаган жиҳозлар аниқланганда:

Дебет 0700 «Ўрнатишга мўлжалланган жиҳозлар ҳисоби счётлари»

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш».

3. Инвентаризация натижасида комиссия томонидан балансдан чиқарилиши мақсадга мувофиқ деб топилган тугалланмаган қурилиш объектининг ҳисобдан чиқарилиши:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш».

4. *Олдинги даврларда асоссиз ҳисобдан чиқариб юборилган, лекин ҳақиқатда мавжуд бўлган ва қурилишини давом эттириш мақсадга мувофиқ деб топилган объектлар суммасига:*

Дебет 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

Кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар».

5. *Капитал инвестициялар қиймати қайта баҳолашда оширилганда:*

Дебет 0800 «Капитал инвестициялар ҳисоби счётлари»

Кредит 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар».

6. *Капитал инвестициялар қиймати қайта баҳолашда камайтирилганда:*

Дебет 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

Кредит 0800 «Капитал инвестициялар ҳисоби счётлари».

Капитал инвестициялар инвентаризацияси натижаларининг аналитик ҳисоби капитал инвестицияларнинг турлари, инвентарь объектлар, моддий жавобгар шахслар бўйича олиб борилади.

5-боб. КОРХОНАЛАР ИНВЕСТИЦИЯЛАРИНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ

5.1. ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатининг асосий жиҳатлари ва параметрлари Солиқ кодексда, Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг Фармонларида, Республика Ҳукуматининг қарорларида, Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ кодексининг йўриқномаларида ва бошқа меъёрий ҳужжатларида ўз аксини топган.

Солиқ кодекси* солиқлар тўғрисида қонунлар тўплами сифатида ҳўжалик юритувчи субъектларнинг барча фаолиятларини, шу жумладан инвестиция фаолияти ва ушбу фаолиятдан олинган даромадларини, солиққа тортишнинг тамойилларини, солиқ ва тўловлар турларини, уларнинг объектларини, солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартибларини, солиқ тўлашдаги имтиёзларни ва чегирмаларни, шунингдек бошқа жиҳатларини белгилаб берувчи асосий ҳуқуқий-меъёрий ҳужжат ҳисобланади.

Солиқ кодексига мувофиқ (4-модда) корхоналарнинг инвестиция фаолиятини, бошқа фаолият турлари синга-ри, солиққа тортиш қуйидаги тамойилларга асосланади:

- Яхлитлилиқ тамойили. Ушбу тамойил инвестициялар ва инвестиция фаолиятдан олинган даромадларни солиқга тортишни барча турдаги ҳўжалик юритувчи субъектлар учун уларнинг мулк шаклидан қатъи назар бир хиллигини билдиради.

- Рағбатлантириш тамойили. Ушбу тамойил белги-ланган солиқларни ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ин-вестиция фаолиятини ҳеч ҳам чегараламасликни, балки қонун доирасида уни доимий ривожлантиришга ундаши-ни билдиради.

* Қаранг: Солиқ кодекси (янги таҳрирда). Халқ сўзи, 17 май 2002 й., 103-сон.

- Ҳисоблаш тамойили. Ушбу тамойил инвестицияга доир солиқлар бўйича корхоналарнинг бюджет олдидagi қарзини белгиланган тартибларда ҳисоб-китоб қилишни билдиради.

- Тўлов тамойили. Ушбу тамойил ҳисобланган солиқларни белгиланган муддатларда бюджетга ўтказиб беришни билдиради.

- Имтиёзлардан фойдаланиш шартларига амал қилиш тамойили. Ушбу тамойил солиқлардан озод этиш, шунингдек солиқ тўловлари бўйича давлат томонидан белгиланган имтиёзлардан фойдаланиш шартларига тўлиқ ва тўғри амал қилишни билдиради.

Солиқ қонунчилигига мувофиқ республикамызда корхоналар инвестициялари ва инвестиция фаолиятини солиққа тортишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Уларнинг асосийларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчидан, республикамызда корхоналарнинг инвестициялари ва инвестиция фаолияти махсус солиқларга тортилмайди. Умуман инвестиция ва инвестиция фаолиятига доир солиқлар давлатимызда мавжуд эмас. Бошқа давлатларда инвестиция фаолиятига доир махсус солиқлар бор. Мисол учун, Россияда махсус «Қимматли қоғозлар билан бўлган операцияларга солиқ» тўғрисида Қонун мавжуд. Ушбу қонун асосида эмитентлар чиқарган қимматли қоғозларининг номинал қийматидан 0,8% миқдоридаги қимматли қоғозлар билан бўлган операцияларга солиқни тўлайдилар*. Инвестициялар ва инвестиция фаолиятини махсус солиқларга тортиш тизимининг бўлмаслиги мамлакатимызда корхоналарнинг молиявий ва инвестиция фаолиятини кенг ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг характерли хусусиятларидан бири ҳисобланади.

Иккинчидан, инвестициялар, бир томондан, корхоналарнинг мулки сифатида, иккинчи томондан, уларнинг даромад келтирувчи махсус фаолият сифатида давлат томонидан белгиланган солиқларга бевосита ва билвосита алоқадор ҳисобланади. Чунончи, давлатимиз солиқ қонунчилигига мувофиқ инвестициялар қуйидаги солиқларни ҳисоблашда солиқ солиш объекти бўлиб ҳисобланади:

* Қаранг: Эргашев Х.Х. Бухгалтерский учет и налогообложение ценных бумаг. — М.: Издательский дом «Дашков и К°», 2000.

№	Инвестициянинг тури	Қайси солиқ бўйича солиқ солиш объекти ҳисобланади	Қайси корхоналарда қўлланади
<i>1. Молиявий инвестициялар</i>			
1	Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар	1. ҚҚС 2. Фойда (даромад) солиғи	Умум солиқларни тўловчилар
2	Қарз сифатида моддий активлар билан киритилган инвестициялар	1. ҚҚС 2. Фойда (даромад) солиғи	Умум солиқларни тўловчилар
3	Инвестицияларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар	1. Фойда (даромад) солиғи 2. Ягона солиқ 3. Ялпи даромад солиғи	1. Умум солиқларни тўловчилар 2. Ягона солиқни тўловчилар 3. Ялпи даромад солиғини тўловчилар
4	Инвестициялардан олинган дивиденд ва фонзлар кўринишидаги даромадлар	1. Дивиденд солиғи	1. Дивиденд тўловчи корхоналар
<i>2. Капитал инвестициялар</i>			
1	Тугалланмаган капитал инвестициялар	1. Мол-мулк солиғи	1. Умум солиқларни тўловчилар 2. Ялпи даромад солиғини тўловчилар
2	Тугалланмаган капитал инвестицияларни сотиш ва бепул бериш	1. ҚҚС 2. Фойда (даромад) солиғи 3. Ягона солиқ 4. Ялпи даромад солиғи	1. Умум солиқларни тўловчи субъектлар 2. Ягона солиқни тўловчилар 3. Ялпи даромад солиғини тўловчилар
3	Капитал инвестицияларни ҳисобдан чиқарилишидан кўрилган зарарлар	1. Экология солиғи	1. Умум солиқларни тўловчилар

Учинчидан, инвестициялар ва инвестиция фаолиятдан олинган даромадлар бўйича корхоналар давлат томонидан солиқлар бўйича берилган имтиёзлардан фойдаланадилар. Ушбу имтиёзлар Солиқ кодексига мувофиқ, асосан, қуйидагилардан иборат:

№	Солиқ имтиёзларининг турлари	Қайси инвестицияларга тааллуқли	Қайси солиқларга тааллуқли
1	Солиқлардан озод этиш	1. Қарз ва кредит сифатида берилган пул маблағлари	1. ҚҚС 2. Мол-мулк солиғи

№	Солиқ имтиёзларининг турлари	Қайси инвестицияларга тааллуқли	Қайси солиқларга тааллуқли
		2. Капитал инвестициялар	
2	Солиқ солиш базасидан чегириш	1. Капитал инвестициялар 2. Молиявий инвестициялардан дивиденд ва фоизлар кўринишида олинган даромадлар 3. Консервация қилинган тугалланмаган қурилиш объектлари	1. Фойда (даромад) солиғи 2. Мол-мулк солиғи
3	Солиқ тўловидан тўлиқ ва вақтинчалик озод этиш	Молиявий ва капитал инвестициялардан қўрилган даромадлар	1. Фойда (даромад) солиғи 2. Ягона солиқ
4	Солиқ ставкаларини камайтириш	Молиявий ва капитал инвестициялардан қўрилган даромадлар	1. Фойда (даромад) солиғи 2. Мол-мулк солиғи

Шундай қилиб, инвестициялар ва инвестиция фаолияти бўйича корхоналар Солиқ кодексда кўзда тутилган умумдавлат ва маҳаллий солиқларни тўлайдилар. Ушбу солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва тавсифи Солиқ кодексда ва махсус иқтисодий адабиётларда атрофлича ёритилган, шунинг учун уларга батафсил тўхташнинг зарурияти йўқ деб ўйлаймиз. Қуйида инвестициялар ва инвестиция фаолиятини алоҳида солиқ турларига таъсирини, шунингдек уларнинг солиққа тортилишига доир ҳисоб-китобларини такомиллаштириш йўлларига тўхталамиз.

5.2. ҚўШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИ

Солиқ кодексига ва «Ишлаб чиқарилган ва сотилган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома»га* мувофиқ корхоналарнинг қуйидаги инвестициялари ҚҚСга тортилади:

* Қаранг: «Ишлаб чиқарилган ва сотилган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 29 апрелда рўйхатдан ўтказилган, 1238-сон.

- Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар.
- Тугалланмаган капитал инвестицияларни сотиш ва бепул бериш.
- Қарз сифатида моддий активлар билан киритилган инвестициялар.

Инвестицияларни таъсис бадали сифатида киритган, шунингдек тугалланмаган капитал инвестицияларини сотган ва бепул берган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи барча турдаги корхоналар (ягона солиқ, ягона ер солиғи, ялпи даромад солиғи тўловчилари ҳисобланган хўжалик юритувчи субъектлардан ташқари) ҚҚС тўловчилари ҳисобланади.

Таъсис бадали сифатида киритилган активлар бўйича солиқ солиш объекти бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотлар — келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг ҳақиқий таннархидан паст бўлмаган қиймати бўйича.

Мисол. Корхона ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотларни янги тузилган корхонага таъсис бадали сифатида киритди. Таъсис шартномаси ва баҳолар келишуви баённомасига кўра киритилган маҳсулотнинг келишув баҳоларидаги қиймати 240 000 сўм, маҳсулотнинг таннархи, айтилик, қуйидагича: А) 150 000 сўм; Б) 200 000 сўм; В) 220 000 сўм.

А) вариантида ҚҚСга тортиш объекти бўлиб 240 000 сўм ҳисобланади ва ҚҚС суммаси 40 000 сўмни ташкил этади ($240\,000 \times 20 : 120$). Энг паст қиймат, яъни таннарх, бўйича ҳисоблаганда ҚҚС суммаси 30 000 сўмни ташкил этар эди ($150\,000 \times 20 : 100$). Демак, ушбу вариантда солиқ солиш объекти бўлиб тайёр маҳсулотларнинг келишув баҳоларидаги қиймати ҳисобланади. Бундан ташқари таннархи 150 000 сўмни ташкил қилган тайёр маҳсулотларни 240 000 сўмлик миқдорда таъсис бадали сифатида киритилиши корхонага ушбу операциядан қўшимча 50 000 сўм ($240\,000 - 40\,000 - 150\,000$) фойда олиб келган ҳисобланади.

Б) вариантида ҚҚСга тортиш объекти бўлиб 240 000 сўм ҳисобланади ва ҚҚС суммаси 40 000 сўмни ташкил этади ($240\,000 \times 20 : 120$). Энг паст қиймат, яъни таннарх, бўйича ҳисоблаганда ҳам ҚҚС суммаси 40 000 сўмни ташкил этади ($200\,000 \times 20 : 100$). Демак, ушбу вариантда корхона тайёр маҳсулотларни таннархи бўйича таъсис бадали сифатида

киритган ҳисобланади. Киритилган таъсис бадали бўйича корхона на фойда, на зарар кўрган бўлиб чиқади ($240\,000 - 40\,000 - 200\,000 = 0$).

В) вариантида ҚҚС суммаси келишув баҳоларидаги қиймат бўйича $40\,000$ сўмни ташкил этади ($240\,000 \times 20:120$). Энг паст қиймат, яъни таннарх, бўйича ҳисоблаганда ҚҚС суммаси $44\,000$ сўмни ташкил этади ($220\,000 \times 20:100$). Демак, ушбу вариантда солиқ солиш объекти бўлиб тайёр маҳсулотларнинг таннархи бўйича қиймати ҳисобланади. Бундан ташқари таннархи $220\,000$ сўмни ташкил қилган тайёр маҳсулотларни $240\,000$ сўмлик миқдорда таъсис бадали сифатида киритилиши корхонага ушбу операциядан $24\,000$ сўмлик ($240\,000 - 44\,000 - 220\,000$) зарар келтирган бўлиб чиқади.

Ўзида ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларни таъсис бадали сифатида киритиш ва унга доир ҚҚСни ҳисобланган суммалари бухгалтерия ҳисоби сўтларида қуйидагича акс эттирилади:

№	Операциянинг мазмуни	Д-т сўт	К-т сўт	Сумма (вариантлар бўйича)		
				А	Б	В
1	Таъсис бадали сифатида киритилган тайёр маҳсулотнинг ҚҚСсиз келишув қиймати	0610	9010	200000	200000	200000
2	Таъсис бадали сифатида киритилган тайёр маҳсулотнинг таннархига	9110	2810	150000	200000	220000
3	Таъсис бадалининг келишув қийматига кирган ҚҚС суммасига	0610	6410	40000	40000	44000
4	Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициядан олинган натижа: — фойда — зарар			50000 —	— —	— 24000

2. Ярим тайёр маҳсулотлар — келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг ҳақиқий таннархидан паст бўлмаган қиймати бўйича. Ушбу активлар билан киритилган таъсис

бадаллари бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базаси худди тайёр маҳсулотлар бўйича юқоридаги мисолда келтирилган тартибларда аниқланади ва ҳисобга олинади. Фарқ шундаки, ушбу операцияда 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» счёти ўрнига 2110 «Ярим тайёр маҳсулотлар» счёти қўлланилади.

3. Товарлар — келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг сотиб олиш таннархидан паст бўлмаган қиймати бўйича. Товарлар билан киритилган таъсис бадаллари бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базаси худди тайёр маҳсулотлар бўйича юқоридаги мисолда келтирилган тартибларда аниқланади ва ҳисобга олинади. Фарқ шундаки, ушбу операцияда 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» счёти ўрнига 2910 «Омбордаги товарлар» счёти, 9110 «Сотилган тайёр маҳсулотлар таннархи» счёти ўрнига 9120 «Сотилган товарлар таннархи» счёти қўлланилади.

4. Хом ашё ва материаллар — келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг ҳақиқий сотиб олиш ёки тайёрлов таннархидан паст бўлмаган қиймати бўйича. Ушбу активлар билан киритилган таъсис бадаллари бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базаси худди тайёр маҳсулотлар бўйича юқоридаги мисолда келтирилган тартибларда аниқланади. Материалларни инвестиция сифатида киритилиши ва унга доир ҚҚС суммаси қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

- Таъсис бадалига киритилган материалларнинг келишув қиймати:

Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари» — 1 200 000

Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 1 200 000.

- Киритилган материалларнинг таннархи:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 800 000

Кредит 1000 «Материаллар ҳисоби счётлари» — 800 000.

- Киритилган инвестицияларнинг келишув қийматидан, лекин таннархидан паст бўлмаган қийматдан ҳисобланган ҚҚС суммасига:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 200 000

Кредит 6400 «Бюджетга солиқлар ва тўловлар бўйича қарзлар ҳисоби счётлари» — 200 000.

- Инвестициядан олинган фойда суммасига:

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 200 000
Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» — 200 000.

5. Асосий воситалар — келишув қиймати ва уларнинг қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ суммаси бўйича. Агар, келишув қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ нолга тенг бўлса, шунингдек манфий сондан иборат бўлса, у ҳолда Йўриқномага мувофиқ таъсисчи корхонада ҚҚС бўйича солиқ солиш объекти мавжуд бўлмайди, яъни асосий воситасини таъсис бадали сифатида киритган корхона ушбу операция бўйича ҚҚС тўловчи ҳисобланмайди.

Мисол. Корхона ўзининг компьютерини таъсис бадали сифатида киритди дейлик. Таъсис шартномаси ва баҳолар келишуви баённомасига мувофиқ компьютерни киритиш баҳоси 500 000 сўм миқдорида белгиланди. Ҳисоб маълумотлари бўйича компьютернинг бошланғич қиймати — 700 000 сўм, жамланган эскириши — 280 000 сўм, қолдиқ қиймати — 420 000 сўм.

Ушбу мисолда таъсис бадали сифатида киритилган компьютер бўйича солиқ солиш базаси 80 000 сўмни (500 000—420 000), ҚҚС суммаси эса 13 333,33 сўмни ($80\,000 \times 20:120$) ташкил этади. Бундан ташқари корхона компьютерни таъсис бадали сифатида киритишдан 66 666,67 сўмлик (80 000—13 333,33) фойда ҳам олган ҳисобланади.

Агар, юқоридаги компьютернинг киритиш баҳоси 420 000 сўм этиб белгиланган бўлса, ушбу ҳолда таъсисчи корхонада солиқ солиш базаси мавжуд бўлмайди, чунки таъсис бадали сифатида киритилган компьютернинг келишув қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ нолга тенг. Демак, ушбу ҳолда таъсисчи корхона ҚҚСни тўламайди, шунингдек компьютерни таъсис бадали сифатида киритилишидан ушбу корхона на фойда, на зарар кўради. Худди шундай ҳолат асосий воситаларни қолдиқ қийматидан паст қийматларда таъсис бадали сифатида киритишга ҳам тааллуқли. Айтайлик, юқорида келтирилган компьютер 400 000 сўм миқдорида таъсис бадали сифатида киритилди. Бу ҳолатда компьютернинг келишув қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ манфий сонни, яъни 20 000 сўмлик (400 000—420 000) зарарни билдиради. Бундай ҳолатларда ҳам ҚҚС бўйича солиқ солиш объекти

мавжуд бўлмайди, лекин асосий воситани қолдиқ қийматидан паст қийматда таъсис бадали сифатида киритгани учун корхона зарар кўрган ҳисобланади. Йўриқномада белгиланган тартибга кўра асосий воситаларни таъсис бадали сифатида киритилишига доир операциялар бухгалтерия ҳисоби счётларида қуйидагича акс эттирилади:

№	Операциянинг мазмуни	Д-т счёт	К-т счёт	Сумма (вариантлар бўйича)		
				А	Б	В
1	Таъсис бадали сифатида киритилган компьютернинг келишув қиймати	0600	9210	500000	420000	400000
2	Таъсис бадали сифатида киритилган компьютернинг бошланғич қийматига	9210	0150	700000	700000	700000
3	Таъсис бадали сифатида киритилган компьютернинг жамланган эскириши суммасига	0250	9210	280000	280000	280000
4	Келишув қиймати ва қолдиқ қиймат ўртасидаги фарқдан ҳисобланган ҚҚС суммасига	9210	6410	13333,33	0	0
5	Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициядан олинган натижа: — фойда — зарар					
		9210 9430	9310 9210	66666,67 —	— —	— 20000

Бизнинг фикримизча, асосий воситаларни инвестиция сифатида бошқа корхоналарнинг устав капиталига киритилишида (шунингдек сотилиши ва бепул берилишида) солиқ солиш базаси сифатида, худди бошқа активлар (маҳсулот, товарлар, материаллар ва бошқалар) сингари келишув нархларидаги, лекин қолдиқ қийматдан паст бўлмаган қийматини олиниши, шунингдек ҳаракатда бўлган келишув ва қолдиқ қийматлар ўртасидаги фарқ суммасини солиқ солиш базаси сифатида олиш тартибидан воз кечиш мақсадга мувофиқ. Бу, биринчидан, барча активларни сотиш, бепул бериш, таъсис бадали сифати-

да киритилишини ҚҚСга тортишда ягона тартибни ўрнатилишига олиб келади, иккинчидан, ҳар қандай активни бошқаларга берилиши «сотиш» деб қаралганда, ундан давлатни солиқ олиб манфаат кўрмаслиги, бюджетнинг даромад қисмига зарар келтириши мумкин. Бундан ташқари ҳаракатдаги тартиб солиқларни кам тўлаш мақсадида ўзининг асосий воситаларини қолдиқ қийматидан паст қийматларда сотиб юбуровчи ёки таъсис бадали сифатида киритувчи субъектларнинг сонини доимий ошиб боришига олиб келиши, пировард натижада давлат бюджетига доимий зарар етказилиши мумкин. Албатта, ушбу фикр субъектив характерга эга. Лекин, асосий воситаларни сотиш, таъсис бадали сифатида киритиш, бепул бериб юбориш бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базасини қайта кўриб чиқиш зарурияти бор деб ҳисоблаймиз. Айнан, шунга ўхшаш фикрлар бошқа муаллифларнинг китобларида ҳам ифодаланган*.

6. Номоддий активлар — келишув қиймати ва уларнинг қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ суммаси бўйича. Агар, номоддий активнинг келишув қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ нолга тенг бўлса, шунингдек манфий сондан иборат бўлса, у ҳолда Йўриқномага мувофиқ таъсисчи корхонада, худди асосий воситалар сингари, ҚҚС бўйича солиқ солиш объекти мавжуд бўлмайди, яъни номоддий активларни таъсис бадали сифатида киритган корхона ушбу операция бўйича ҚҚС тўловчи ҳисобланмайди. Юқорида келтирилган асосий воситаларни сотиш, бепул бериш, таъсис бадали сифатида киритиш бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базасини қайта кўриб чиқиш зарурияти тўғрисидаги фикрлар номоддий активларга ҳам тегишли деб ҳисоблаймиз.

7. Тугалланмаган капитал курилиш объеклари — келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг ҳақиқий таннархидан паст бўлмаган қиймати бўйича. Ушбу активлар билан киритилган таъсис бадаллари бўйича ҚҚСга тортиладиган солиқ солиш базаси худди тайёр маҳсулотлар бўйича юқоридаги мисолда келтирилган тартибларда аниқланади ва ҳисобга олинади.

* Каранг: Завалишина И.А. Практическое налогообложение. — Ташкент: Издательский дом «Мир экономики и права», 2003 г. Вып. № 1.

Таъсис бадали сифатида киритилган пул маблағлари ва қимматли қоғозлар солиқ қонунчилигига мувофиқ ҚҚС бўйича солиқ солиш объектилари бўлиб ҳисобланмайди.

Алоҳида солиққа тортиш тартибида фаолият кўрсатаётган корхоналар (жумладан, ялпи даромад солиғини тўловчи савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, ягона солиқни тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғини тўловчи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар) ҳам ўз активларини таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарга киритишлари мумкин. Солиқ қонунчилигига кўра ушбу турдаги корхоналарларнинг таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялари умумий тартибга мувофиқ ҚҚСга тортилмайди, яъни улар ушбу солиқни тўловчилари бўлиб ҳисобланмайдилар.

Тугалланмаган капитал инвестицияларни сотиш ва бепул беришда солиқ солиш объекти бўлиб, худди уларни таъсис бадали сифатида киритишдагидек, келишув баҳоларидаги, лекин уларнинг ҳақиқий таннархидан паст бўлмаган қиймати ҳисобланади.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларга, шунингдек тугалланмаган капитал инвестицияларни сотиш ва бепул беришга доир ҚҚС Солиқ кодексида (73-модда) кўрсатилган 20% миқдорида тўланади.

ҚҚС миқдори ва суммаси Солиқ кодексида (76-модда) белгиланган шаклда ва тартибда тузилган счёт-фактураларнинг алоҳида устунчаларида кўрсатилади. Шунинг таъкидлаш жоизки, активларни инвестиция сифатида киритишда счёт-фактураларни расмийлаштириш ушбу активларнинг аниқ турларига боғлиқ. Жумладан, тайёр маҳсулотлар, ярим тайёр маҳсулотлар, товарлар, материаллар инвестициялар сифатида киритилишида счёт-фактуралар қуйидаги тартибда расмийлаштирилади.

1. Титул қисмида — таъминотчи (таъсисчи) ва харидор (таъсис этилган корхона)нинг номлари, манзилгоҳи, телефон рақамлари, ҳисоб-китоб рақамлари, хизмат қилувчи банкларнинг номлари ва кодлари, СТИР, халқ хўжалиги тармоқларининг умумдавлат классификатори (ОКОНХ) бўйича кодлари.

2. Предмет қисмида келтирилган жадвал устунларида қуйидагилар акс эттирилади:

• 1-устун «Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг номи»-да — инвестиция сифатида киритилган активларнинг (тайёр маҳсулотлар, товарлар, материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар) номи ва тавсифи кўрсатилади;

• 2-устун «Ўлчов бирлиги»да — инвестиция сифатида киритилган активларнинг ўлчов бирлиги кўрсатилади;

• 3-устун «Сони»да — инвестиция сифатида киритилган активларнинг сони кўрсатилади;

• 4-устун «Баҳоси»да — инвестиция сифатида киритилган активларнинг бир бирлигининг ҚҚСсиз келишув баҳоси кўрсатилади;

• 5-устун «Жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган активларнинг ҚҚСсиз қиймати кўрсатилади. Ушбу устун жадвалнинг 3-устунида кўрсатилган активлар сонини жадвалнинг 4-устунида кўрсатилган активнинг бир бирлигининг баҳосига кўпайтириш йўли билан топилади;

• 6-устун «ҚҚС ставкаси»да — ҚҚС ставкаси кўрсатилади;

• 7-устун «ҚҚС суммаси»да — ҚҚС суммаси кўрсатилади ($5\text{-устун} \times 6\text{-устун} : 100\%$);

• 8-устун «ҚҚС билан биргаликдаги жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган активнинг ҚҚС билан биргаликдаги жами суммаси кўрсатилади. Ушбу устундаги сумма 5-устун ва 7-устундаги суммаларнинг йиғиндисига тенг бўлади.

Счёт-фактурада инвестиция сифатида киритилган барча товар-моддий бойликлар ёзилгач, кейинги махсус жамлаш учун мўлжалланган қаторда 5, 7, 8-устунлар бўйича суммалар жамлаб кўрсатилади.

3. Расмийлаштириш қисмида — таъсисчи корхонанинг раҳбари ва бош бухгалтерининг фамилияси, исми-шарифлари, шунингдек инвестиция сифатида киритилган активларни таъсис этилган корхона номидан қабул қилган шахснинг фамилияси, исми-шарифи, ушбу шахс номига ёзилган ишончноманинг тартиб рақами ва санаси кўрсатилади. Счёт-фактуранинг ушбу қисми юқорида номлари зикр этилган шахслар томонидан имзоланади, шунингдек унга таъсисчи корхонанинг муҳри қўйилади.

Инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларни, шунингдек тугалланмаган капитал қурилиш объектларини расмийлаштиришда счё-фактурани предмет қисмини тўлдириш юқорида келтирилган тартибдан анчагина фарқ қилади. Жумладан, асосий воситалар ва номоддий активлар таъсис бадали сифатида берилганда, счё-фактуранинг устунчалари Йўриқномага мувофиқ қуйидагича тўлдирилади:

- 1-устун «Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг номи»-да — инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларнинг номи ва тавсифи кўрсатилади;

- 2-устун «Ўлчов бирлиги»да — инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларнинг ўлчов бирлиги кўрсатилади;

- 3-устун «Сони»да — бу устун тўлдирилмайди, яъни чизиқча тортилади;

- 4-устун «Баҳоси»да — инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларнинг қолдиқ қиймати кўрсатилади;

- 5-устун «Жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларнинг келишув қиймати кўрсатилади;

- 6-устун «ҚҚС ставкаси»да — ҚҚС ставкаси кўрсатилади;

- 7-устун «ҚҚС суммаси»да — солиқ солиш оборотидан ҳисобланган ҚҚС суммаси кўрсатилади. Ушбу устун фақатгина солиққа тортиш обороти мавжуд бўлганда тўлдирилади. Агарда солиқ солиш обороти мавжуд бўлмаса, яъни 4-устун суммаси 5-устун суммасига тенг бўлса ёки ундан кичик бўлса, у ҳолда 7-устун тўлдирилмайди, яъни унга чизиқча қўйилади;

- 8-устун «ҚҚС билан биргаликдаги жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активларнинг келишув қиймати кўрсатилади. Ушбу устун фақат 5-устунда кўрсатилган қиймат 4-устунда кўрсатилган қийматдан катта бўлган ҳолларда тўлдирилади. Агар 5-устундаги қиймат 4-устундаги қийматга тенг бўлса ёки ундан кичик бўлса, у ҳолда 8-устун суммаси 5-устунда кўрсатилган келишув қиймати суммасига тенг бўлади.

Тугалланмаган капитал қурилиш объектлари инвестиция сифатида киритилганда, сотилганда ва бепул берилганда счёт-фактурани тўлдириш тартиби расмий жиҳатдан белгиланмаган. Бизнинг фикримизча, тугалланмаган капитал қурилиш объектларини инвестиция сифатида киритишда (сотишда, бепул беришда) счёт-фактуранинг предмет қисмида қуйидагилар кўрсатилиши лозим:

- 1-устун «Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг номи»да — инвестиция сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) тугалланмаган қурилиш объектларининг номи ва бошқа муҳандислик-қурилишга доир тавсифлари;

- 2-устун «Ўлчов бирлиги»да — инвестиция сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) тугалланмаган капитал қурилиш объектларининг ўлчов бирлиги кўрсатилади;

- 3-устун «Сони»да — бу устун тўлдирилмайди, яъни чиқиқча тортилади;

- 4-устун «Баҳоси»да — бу устун тўлдирилмайди, яъни чиқиқча тортилади;

- 5-устун «Жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) тугалланмаган капитал қурилиш объектларининг ҚҚСсиз бўлган келишув қиймати;

- 6-устун «ҚҚС ставкаси»да — ҚҚС ставкаси;

- 7-устун «ҚҚС суммаси»да — ҚҚС суммаси (5-устун × 6-устун : 100%);

- 8-устун «ҚҚС билан биргаликдаги жўнатиш қиймати»да — инвестиция сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) тугалланмаган капитал қурилиш объектларининг ҚҚС билан биргаликдаги жами келишув қиймати.

Алоҳида солиққа тортиш тартибида фаолият кўрсатаётган корхоналар (жумладан, ялпи даромад солиғини тўловчи савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, ягона солиқни тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғини тўловчи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар) ўз активларини таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарга киритганларида (сотганларида, бепул берганларида) счёт-фактуралар юқорида келтирилган тартибларда расмийлаштирилади, фақатгина фактуранинг 6-устунига «ҚҚС ставкаси» ва 7-устунига «ҚҚС

суммаси» «ҚҚСсиз» штампи қўйилади ёки ушбу ёзув ёзилади. Бундан ташқари ушбу корхоналарда счёт-фактуранинг 8-устуни тўлдирилмайди.

Таъсис бадали сифатида ўзга корхоналарга киритилган инвестициялар, сотилган ва бепул берилган тугалланмаган капитал инвестициялар бўйича бюджетга тўланадиган ҚҚС суммаси (ҚҚС бюд.) инвестициядан (сотишдан, бепул беришдан) олинган ҚҚС суммасидан (ҚҚСисб.) инвестицияга киритилган (сотилган, бепул берилган) активларни сотиб олишда таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммасини, яъни бюджет олдидаги қарзларни камайтиришга (зачётга) олинган ҚҚС суммасини (ҚҚСзач.) айириш орқали топилади, яъни:

$$\text{ҚҚСбюд.} = \text{ҚҚСисб.} - \text{ҚҚСзач.}$$

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларга, шунингдек сотилган ва бепул берилган тугалланмаган капитал инвестицияларга доир камайтиришга олиб бориладиган (зачётга олинадиган) ҚҚС суммасини аниқлашнинг тартиби Йўриқномада алоҳида кўрсатилмаган. Шу сабабли амалиётда солиқ тўловчилар ва солиқ идоралари ходимлари ўртасида ушбу масалада кўпинча мунозаралар учраб туради. Ушбу мунозараларга аниқлик киритиш мақсадида таъсис бадали сифатида киритилган (сотилган ва бепул берилган) инвестицияларга доир камайтиришга олиб бориладиган (зачётга олинадиган) ҚҚС суммасини аниқлашни қуйидаги тартибини ўрнатишни тавсия этамиз:

1. Тайёр маҳсулотлар, ярим тайёр маҳсулотлар бўйича. Камайтиришга олинган (зачётга олинган) ҚҚС суммаси ушбу тайёр маҳсулотлар ва ярим тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқаришда сарфланган материаллар, иш ва хизматлар бўйича таъминотчиларга ҳисобот даврида тўланган ҚҚСнинг умумий суммаси таркибида ҳисобга олинади. Демак, инвестиция сифатида киритилган тайёр маҳсулотлар ва ярим тайёр маҳсулотлар бўйича камайтиришга олинган (зачётга олинган) ҚҚС суммасини алоҳида ҳисобкитоб қилишнинг зарурияти йўқ. Худди шундай тартиб ишлаб чиқариш корхоналарида тайёр маҳсулотлар разрядидан товарлар разрядига ўтказилган товар-моддий бойликларга ҳам тааллуқлидир.

2. Сотиб олинган материаллар ва товарлар бўйича. Камайтиришга олинган (зачётга олинган) ҚҚС суммаси ушбу материаллар ва товарлар бўйича таъминотчиларга ҳисобот даврида тўланган ҚҚСнинг умумий суммаси таркибида ҳисобга олинади. Демак, инвестиция сифатида киритилган сотиб олинган материаллар ва товарлар бўйича ҳам камайтиришга олинган (зачётга олинган) ҚҚС суммасини алоҳида ҳисоб-китоб қилишнинг зарурияти йўқ.

3. Асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича. Ушбу активлар дастлаб ўз мақсадларида сотиб олинганлиги ёки қурилганлиги учун сотиб олишда ёки қуришда таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммаси уларнинг бошланғич қийматига киритилган бўлади, шунингдек дастлаб уларни сотган таъминотчилар харидорлардан олган ҚҚС суммасини бюджетга тўлайдилар. Корхона ўз асосий воситалари ва номоддий активларини инвестиция сифатида киритганда (худди шундай уларни сотганда, бепул берганда) ушбу активлар бўйича бюджетга ҚҚС иккинчи марта тўланаётган ҳисобланади. Шунинг учун икки марта солиққа тортмаслик мақсадида инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича қачонларки тўланган ҚҚС суммасини бюджет олдидаги қарзларни камайтиришга олиш (зачётга олиш) адолатли бўлади. Гап фақат ушбу камайтиришга (зачётга) олинadиган суммани таъсис бадали сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) асосий воситалар ва номоддий активларнинг қайси қийматидан олишда. Бизнинг фикримизча, камайтиришга (зачётга) олинadиган суммани асосий воситалар ва номоддий активларни инвестиция сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) санасидаги қолдиқ қийматидан ҳисоблаш керак. Чунки, биринчидан, ушбу активлар инвестиция сифатида киритилиш санасигача корхонага хизмат қилган ва даромад келтирган, иккинчидан, хизмат даврида амортизация суммаси бошланғич қийматга киритилган ҚҚСдан ҳам ҳисобланган ва маълум миқдорда корхонада тўпланган фойдада ўз аксини топган. Инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича камайтиришга (зачётга) олинadиган ҚҚС суммасини қуйидаги мисол билан кўриб чиқайлик.

Мисол. Компьютернинг бошланғич қиймати ҚҚС билан биргаликда — 700 000 сўм, инвестиция сифатида киритиш санасига ҳисобланган эскиришнинг жами суммаси — 280 000 сўм, қолдиқ қиймат — 420 000 сўм, таъсис бадали сифатида киритишдаги келишув қиймати — 500 000 сўм дейлик. Таъсис бадали сифатида киритилган санага бюджетга ҳисобланган сумма тавсия этилаётган тартибга кўра 83 333,33 сўмни ташкил қилади ($500\,000 \times 20:120$). Камайтиришга (зачётга) олинадиган сумма юқорида келтирилган тартибга кўра 70 000 сўмни ташкил этади ($420\,000 \times 20:120$). Бюджетга тўланадиган ҚҚС суммаси ушбу мисолда 13 333,33 сўмни ташкил қилади ($83\,333,33 - 70\,000$).

Юқоридаги мисолда келтирилган ҳолат асосий воситаларни сотилишига ҳам, бепул берилишига ҳам бевосита тааллуққидир.

Тўлиқ амортизацияси ҳисобланган асосий воситалар бўйича камайтиришга (зачётга) олинадиган ҚҚС суммаси мавжуд бўлмайди, чунки ушбу ҳолда сотиб олиш вақтида бошланғич қийматга киритилган ҚҚС суммаси ҳам тўлиқ амортизация қилинган бўлади. Демак, тўлиқ амортизация қилинган асосий воситалар сотилганда, бепул берилганда ва таъсис бадали сифатида киритилганда ҳисобланган ва бюджетга тўланадиган ҚҚС суммаси бир хил бўлади.

Юқорида билдирилган таклифдан келиб чиққан ҳолда асосий воситалар ва номоддий активларни таъсис бадали сифатида киритишда (шунингдек сотиш ва бепул беришда) счёт-фактураларни расмийлаштиришнинг Йўриқномада келтирилган тартибини бекор қилишни, ушбу операциялар бўйича ҳам счёт-фактураларни умум қабул қилинган тартибда расмийлаштиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

4. Тугалланмаган капитал қурилиш объектлари бўйича. Ушбу турдаги активларни ҳам инвестиция сифатида киритишда (шунингдек сотиш ва бепул беришда) камайтиришга бериладиган (зачётга олинадиган) ҚҚС суммасини ҳисоблашда айрим муаммолар мавжуд. Маълумки, капитал қурилиш ўз асосий воситаларини кўпайтириш мақсадида амалга оширилганлиги учун унга сарфланган материал харажатлари, турли хизмат харажатлари 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счётига ҚҚС билан

бирга олиб борилади, яъни ушбу характердаги харажатлар бўйича таъминотчиларга тўланган ҚҚС суммаси камайтиришга (зачётга) олиб борилмайди. Тугалланмаган қурилиш объектларини, худди асосий воситалар ва номоддий активлар сингари, бошқа корхоналарга таъсис бадали сифатида киритишда (шунингдек сотиш ёки бепул беришда) таъсисчи (сотувчи, бепул берувчи) корхона бюджетга ҚҚС тўловчи бўлиб ҳисобланади. Ушбу ҳолатда ҳам, юқорида айтиб ўтганимиздек, битта объектни икки марта солиққа тортилиши юз бериб қолади. Икки маротаба солиққа тортишни олдини олиш мақсадида, тугалланмаган капитал қурилиш объектларига сарфланган материал харажатларга, турли хизматларга тўғри келадиган ҚҚС суммасини ушбу объектларни инвестиция сифатида киритиш (шунингдек сотиш ва бепул бериш) саналарида камайтиришга (зачётга) олиш лозим. Бунинг учун 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счётида акс эттирилган, шунингдек «Бажарилган ишлар ва харажатлар ҳажми тўғрисида маълумотнома» (3-шаклдаги статистик ҳисобот)га ҚҚС билан киритилган материал харажатлар, турли хизмат харажатлари аниқланиши, шунингдек ушбу харажатлар суммасидан ҚҚС суммаси чегириб ташланиб, бюджетга ҚҚС бўйича қарзларни камайтиришга (зачётга) олиб борилиши керак.

Мисол. Тугалланмаган капитал қурилиш объектининг ҳисоб қиймати 10 000 минг сўм, шундан материал харажатлари (ҚҚС билан) — 4 800 минг сўм, турли хизмат харажатлари (ҚҚС билан) — 2 400 минг сўм. Таъсис бадали сифатида киритишда (сотишда, бепул беришда) белгиланган қиймат (ҚҚС билан) — 12 000 минг сўм.

Ушбу мисолдаги операция бўйича инвестициядан сотишдан, бепул беришдан) олинган ҚҚС суммаси 2 000 минг сўм ($12\,000 \times 20 : 120$). Камайтиришга (зачётга) олинадиган ҚҚС суммаси 1 200 минг сўм [$(4\,800 + 2\,400) \times 20 : 120$]. Демак, бюджетга тўланадиган ҚҚС суммаси 800 минг сўмни ($2\,000 - 1\,200$) ташкил қилади.

21-сон БҲМСга мувофиқ инвестиция сифатида киритилган (ёки сотилган, бепул берилган) тугалланмаган капитал қурилишга доир ушбу операциялар ҳисобда қуйидагича акс эттирилиши лозим:

• *Инвестиция (сотиш, бепул бериш) нинг келишув қий-матига:*

Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари» ёки

4010 «Харидорлардан ва буюртмачилардан олинди-ган счётлар» ёки

9430 «Бошқа операцион харажатлар» — 12 000 000

Кредит 9220 «Бошқа активларни чиқими» — 12 000 000.

• *Инвестициядан (сотишдан, бепул беришдан) олинган ҚҚС:*

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 2 000 000

Кредит 6410 «Бюджетга солиқлар ва тўловлар бўйича қарзлар» — 2 000 000.

• *Камайтиришга (зачётга) олинган ҚҚС суммасига:*

Дебет 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари» — 1 200 000

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш» — 1 200 000.

• *Инвестиция қилинган (сотилган, бепул берилган) капитал қурилиш объектнинг ҚҚСсиз таннаригига:*

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 8 800 000

Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш» — 8 800 000.

• *Инвестиция (сотишдан, бепул беришдан) олинган фойда:*

Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» — 1 200 000

Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» — 1 200 000.

Йўриқномага мувофиқ ҚҚСнинг ҳаракатдаги ҳисоб-китобида таъсис бадали сифатида киритилган (сотилган, бепул берилган) асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича солиққа тортиладиган оборотни ва бюджетга ҳисобланган ҚҚС суммасини «Жўнатилган товарлар (иш, хизматлар) қиймати» номли 2-сатрида алоҳида қуйи сатр кўринишида ёки қаср кўринишида акс эттириш кўзда тутилган. Лекин ҳисоб-китобнинг ҚҚС суммасини камайтирилишини (зачётини) акс эттиришга мўлжалланган 1-сатрида асосий воситалар, номоддий активлар, тугалланмаган қурилиш объектларини инвестиция сифатида киритиш (шунингдек сотиш, бепул бериш) бўйича бюджетга ҚҚС тўловини камайтириш (зачётга олиш) суммасини акс эттирувчи мос равишда-

ги қуйи сатр кўзда тутилмаган. Бизнинг фикримизча, ҚҚС ҳисоб-китобида бундай қуйи сатрларни кўзда тутишнинг умуман зарурияти йўқ.

Қарз сифатида моддий активлар билан киритилган инвестициялар бўйича солиққа тортиш объекти бўлиб Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг қўшма хатига* мувофиқ вақтинчалик қарзга берилган товар-моддий бойликларнинг ҚҚСсиз бўлган жўнатиш қиймати ҳисобланади. Хатда кўрсатилган тартибга мувофиқ қарз сифатида моддий активлар билан киритилган инвестициялар киритиш санасида ҚҚСга тортилади ва ушбу солиқ бюджетга тўланади, инвестициялар қайтариб олинганда эса ҚҚС суммаси камайтиришга (зачётга) олинади.

5.3. ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИҒИ

Инвестициялар корхоналарга қўшимча даромад (фойда) келтирувчи мулкнинг ва фаолиятнинг махсус тури сифатида улар томонидан тўланадиган даромад (фойда) солиғига бевосита таъсир кўрсатади. Ушбу солиқни Солиқ кодекси ва «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида йўриқномага** мувофиқ республикамизда қуйидаги юридик шахслардан ташқари барча тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи субъектлар тўлайдилар:

- Махсус Йўриқномага*** асосан даромад (фойда) солиғини тўловчи хорижий юридик шахслар.
- Ягона солиқ тўловчи ҳисобланган микрофирмалар ва кичик корхоналар.

* Қаранг: «Қарзларни қўшилган қиймат солиғига тортиш тўғрисида». ЎЗР Молия вазирлигининг 1998 йил 24 мартдаги 04-02-05/169-8-сон ва ЎЗР Давлат солиқ қўмитасининг 1998 йил 24 мартдаги 98-3-сон қўшма хати.

** «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тўғрисида йўриқнома». ЎЗР Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 13 мартда рўйхатдан ўтказилган, 1109-сон.

*** «Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган хорижий юридик шахсларнинг даромадлари (фойдаси)ни солиққа тортиш тартиби тўғрисида йўриқнома». ЎЗР Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 8 октябрда рўйхатдан ўтказилган, 498-сон.

• Асосий фаолияти бўйича ялпи даромаддан солиқ тўловчи савдо ва умумий овқатланиш корхоналари.

• Асосий фаолияти бўйича ягона ер солиғини тўловчи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштирувчи корхоналар.

Корхоналарнинг инвестицияларини даромад (фойда) солиғига таъсири ушбу солиққа доир қуйидаги учта кўрсаткичнинг шаклланишида ёрқин намоён бўлади:

1. Фойда солиғи тўлагунга қадар бўлган молиявий натижа (4-чизма).

Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган соф тушум
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 010-сатри)

—

Сотилган маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларнинг таннари
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 020-сатри)

=

Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан олинган ялпи фойда (зарар) («Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 030-сатри)

—

Жами давр харажатлари
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 040-сатри)

+

Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 090-сатри)

=

Асосий фаолиятдан олинган фойда (зарарлар)
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 100-сатри)

+

Жами молиявий фаолиятдан олинган даромадлар
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 110-сатри)

—

Жами молиявий фаолият бўйича харажатлар
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 170-сатри)

=

Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда (зарар)
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 220-сатри)

±

Фавқулоддаги фойда ва зарарлар
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 230-сатри)

=

Солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда (зарар)
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 240-сатри)

4-чизма. Фойда солиғи тўлагунга қадар бўлган молиявий натижанинг шаклланиши

2. Солиққа тортиладиган даромад (фойда) (5-чизма).

Солиқ тўлагунга қадар бўлган фойда (зарар)
(«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг 240-сатри)

+

«Харажатлар таркиби тўғрисида низом»га мувофиқ солиқ солиш
базасига қайта қўшиладиган харажатлар (1-илова)

+

Ҳисобот давр учун солиқ солиш базасидан чегирилмайдиган харажатлар
(«Харажатлар таркиби тўғрисида низом»нинг 2-илласига мувофиқ
9440-счётда акс эттирилган харажатлар)

—

Ҳисобот даври учун солиқ солиш базасидан чегириладиган олдинги йилларда
қилинган харажатлар (012-балансдан ташқари счёт бўйича тузилган
махсус ҳисоб-китоб — ушбу ҳисоб-китоб илова қилинади)

—

Акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар бўйича олинган дивидендлар
(фоизлар)

=

Солиққа тортиладиган даромад (фойда)

5-чизма. Солиққа тортиладиган даромад (фойда)нинг
шаклланиши

3. Имтиёзлар чегириб ташлангандан кейинги солиққа тортиладиган даромад (фойда) (6-чизма).

Солиққа тортиладиган даромад (фойда)

—

Ҳаракатдаги солиқ қонунчилигига мувофиқ солиққа тортиладиган
даромад (фойда)нинг камайтирилиши (имтиёзлар бўйича
маълумотнома илова қилинади)

=

Имтиёзлар чегириб ташлангандан кейинги солиққа
тортиладиган даромад (фойда)

6-чизма. Имтиёзлар чегириб ташлангандан кейинги
солиққа тортиладиган даромад (фойда)нинг шаклланиши

Юқорида келтирилган кўрсаткичларни ҳисоблаш тар-
тиби республикамызда Солиқ кодекси, «Маҳсулотлар (иш,
хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг
таркиби ҳамда охириги молиявий натижаларни шакллан-

тириш тўғрисида низом»*, шунингдек даромад (фойда) солиғини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тўғрисидаги йўриқнома билан белгиланган.

4-чизмадан кўриниб турибдики, фойда солиғи тўлагунга қадар бўлган молиявий натижа (фойда ёки зарар) корхоналарнинг алоҳида фаолият турларидан, шу жумладан инвестиция фаолиятидан, олинган даромад ва харажатлар суммаларининг фарқидан иборат бўлади. Инвестициялардан олинган даромадларнинг алоҳида турлари, жумладан, қуйидаги гуруҳ даромадларда ва уларни акс эттирувчи счётларда ўз аксини топади.

Даромадларнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича алоҳида гуруҳларга кирувчи даромадлар ва уларни счётларда акс эттирилиши
1. Сотишдан олинган даромадлар	• <i>Ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 0600 «Инвестициялар ҳисоби счётлари» ва Кредит 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. • <i>Товарларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 0600 «Инвестициялар ҳисоби счётлари» ва Кредит 9020 «Товарларни сотишдан олинган даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. • <i>Ишлар ва хизматларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 0600 «Инвестициялар ҳисоби счётлари» ва Кредит 9030 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларни сотишдан олинган даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади.
2. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар	• <i>Материалларни, номоддий активларни, тугалланмаган капитал қурилиш объектларини, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ва Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» ёзуви билан акс эттирилади.

* Қаранг: «Маҳсулотлар (иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда охириги молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида низом». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган.

Даромадларнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича алоҳида гуруҳларга кирувчи даромадлар ва уларни счётларда акс эттирилиши
	· <i>Асосий воситаларни таъсис бадали, қарз сифатида бошиқа корхоналарга инвестиция қилишдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ва Кредит 9310 «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда» ёзуви билан акс эттирилади. · <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини инвентаризациясида аниқланган ортиқчалар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ва Кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. · <i>Капитал инвестицияларга доир кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар», 6720 «Депонентлаштирилган иш ҳақи» ва Кредит 9360 «Кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар» ёзувлари билан акс эттирилади.
3. Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар	· <i>Инвестиция фаолиятдан дивидендлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар» ва Кредит 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» ёзув билан акс эттирилади. · <i>Инвестиция фаолиятдан фоизлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4830 «Олинадиган фоизлар» ва Кредит 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. · <i>Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 0610 «Узоқ муддатли қимматли қоғозлар», 5810 «Қисқа муддатли қимматли қоғозлар» ва Кредит 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар» ёзувлари билан акс эттирилади.
4. Фавқулоддаги фойда	· <i>Табиий офатлар, қонунларнинг ўзгариши ва инқилобий ўзгаришлар натижасида вужудга келган моддий активлар кўринишидаги ва воз кечилган кредиторлик қарзлари сифатидаги фавқулоддаги даромадлар.</i> Бундай даромадлар моддий активларни ва кредиторлик қарзларини акс эттирувчи счётларнинг дебетида ва 9710 «Фавқулоддаги фойда» счётининг кредитида акс эттирилади.

Инвестиция фаолиятига доир харажатлар ва зарарлар Низомга мувофиқ корхоналар харажатларининг қуйидаги гуруҳларида ва уларни акс эттирувчи счётларда ўз аксини топади.

Харажатларнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича алоҳида гуруҳларга кирувчи харажатлар ва уларни счётларда акс эттирилиши
1. Сотилган маҳсулот, товар, иш ва хизматларнинг таннархи	· Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга киритилган ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотларнинг таннархи. Ушбу активларнинг таннархи Дебет 9110 «Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи» ва Кредит 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар» ёзуви билан акс эттирилади. · Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга киритилган товарларнинг таннархи. Ушбу активларнинг таннархи Дебет 9120 «Сотилган товарларнинг таннархи» ва Кредит 2900 «Товарлар ҳисоби счётлари» ёзуви билан акс эттирилади. · Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган иш ва хизматларнинг таннархи. Ушбу инвестицияларнинг таннархи Дебет 9130 «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи» ва Кредит 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» ёзуви билан акс эттирилади.
2. Давр харажатлари (бошқа операцион харажатлар)	· Материалларни, номоддий активларни, тугалланмаган капитал қурилиш объектларини, ўрнатилган мўлжалланган жиҳозларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан кўрилган зарарлар (таннархдан наст баҳолар бўйича инвестиция қилинганда ва инвестицияга доир ҚҚС корхона ҳисобидан тўланганда). Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади. · Асосий воситаларни таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан кўрилган зарарлар. Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади. · Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини инвентаризациясида аниқланган ва корхона ҳисобидан қопланган камомадлардан кўрилган зарарлар. Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ёзуви билан акс эттирилади.

Харажат-ларнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича алоҳида гуруҳларга кирувчи харажатлар ва уларни счётларда акс эттирилиши
	· <i>Тайёр маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларни капитал инвестицияга киритишида корхона ҳисобидан ҳисобланган ҚҚС суммаси.</i> Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 6410 «Бюджетга солиқлар ва тўловлар бўйича қарзлар» ёзувлари билан акс эттирилади. · <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини бепул беришдан кўрилган зарарлар.</i> Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади. · <i>Капитал қурилиш, қарз ва кредит шартномаларини бузиш ҳоллари учун ҳисобланган ва тўланган жарималар.</i> Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 6960 «Даъволар бўйича тўланадиган счётлар» ёзуви билан акс эттирилади. · <i>Қимматли қоғозларни сотишдан кўрилган зарарлар.</i> Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади.
3. Молиявий фаолиятдан кўрилган зарарлар	· <i>Қимматли қоғозларга киритилган инвестицияларнинг қийматини пасайтиришдан кўрилган зарарлар.</i> Ушбу зарарлар Дебет 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» ва Кредит 0610 «Узоқ муддатли қимматли қоғозлар», 5810 «Қисқа муддатли қимматли қоғозлар» ёзувлари билан акс эттирилади. · <i>Инвестиция фаолияти учун олинган қарзлар бўйича фоизлар кўринишидаги харажатлар.</i> Ушбу харажатлар Дебет 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» ва Кредит 6920 «Ҳисобланган фоизлар» ёзуви билан акс эттирилади.
4. Фавқулоддаги зарарлар	· <i>Табиий офатлар, қонуларнинг ўзгариши ва инқилобий ўзгаришлар натижасида вужудга келган моддий активлар кўринишидаги ва воз кечилган дебиторлик қарзлари сифатидаги фавқулоддаги зарарлар.</i> Бундай зарарлар моддий активларни ва дебиторлик қарзларини акс эттирувчи счётларнинг кредитида ва 9720 «Фавқулоддаги зарарлар» счётининг дебитида акс эттирилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, тайёр маҳсулот, товарлар, ишлар ва хизматларни таъсис бадали сифатида киритишдан кўрилган фойда ва зарарларни бевосита юқорида келтирилган бухгалтерия ёзувлари орқали аниқлаб бўлмайди. Бунинг учун сотишдан олинган даромадлар счётларининг (9010-9030) кредити бўйича инвестицияга доир сотиш ҳажмига киритилган операциялар суммасидан сотиш таннарни счётларининг (9110-9130) дебетида ёзилган сотиш таннарига киритилган инвестицияларнинг ҳақиқий таннаридаги суммасини айириш лозим. Агар 9010-9030-счётларининг кредитига ёзилган инвестициялардан олинган даромадларнинг суммаси 9110-9130-счётларнинг дебетида ёзилган инвестицияларнинг таннаридан катта бўлса, бу тайёр маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларни инвестиция қилишдан олинган фойда суммасини, аксинчаси эса ушбу инвестициядан кўрилган зарарни кўрсатади.

Солиққа тортиладиган даромад (фойда)нинг шаклланишида, 5-чизмадан кўриниб турибдики, солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган, солиқ солиш базасидан ҳисобот йилда чегириб ташланмайдиган ва чегириб ташланмайдиган, шунингдек бошқа солиқ турини (дивиденд солиғини) объекти ҳисобланган олинган дивидендлар ва фойзалар ҳам катта роль ўйнайдилар. Айнан ушбу ҳисоб объектлари суммасига ҳисоб фойдаси ва имтиёзларсиз солиққа тортиладиган фойда кўрсаткичлари бир-биридан фарқ қилади. Бу кўрсаткичлар ўртасидаги фарқлар суммасида инвестициялар ва инвестиция фаолиятига доир харажатлар ҳам ўз аксини топади. Жумладан, солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган харажатлар таркибига «Харажатлар таркиби тўғрисида низом»нинг 1-иловасига мувофиқ инвестициялар ва инвестиция фаолиятига доир қуйидаги харажат ва зарарлар ҳам киритилади:

- *Материалларни, номоддий активларни, тугалланмаган капитал қурилиш объектларини, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларни таъсис бадали, қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан кўрилган зарарлар (таннаридан паст баҳолар бўйича инвестиция қилинганда ва инвестицияга доир ҚҚС корхона ҳисобидан тўланганда).*

- *Асосий воситаларни таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилишдан кўрилган зарарлар (кор-*

хонада 3 йилдан кам муддатда тадбиркорлик фаолиятида ишлатилган асосий воситалар бўйича). 3 йилдан кўп муддатда корхонада тадбиркорлик фаолиятида ишлатилган ва кейинчалик инвестиция сифатида киритилган асосий воситалар бўйича қўрилган зарарлар солиқ солиш базасига қайта қўшилмайди.

- Тайёр маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларни инвестиция сифатида киритишда корхона ҳисобидан ҳисобланган ҚҚС суммаси.

- Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини инвентаризациясида аниқланган ва корхона ҳисобидан қопланган камомадлардан қўрилган зарарлар.

- Капитал қурилиш, қарз ва кредит шартномаларини бузиш ҳоллари учун ҳисобланган ва тўланган жарималар.

- Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини бепул беришдан қўрилган зарарлар.

- Қимматли қоғозларни сотишдан қўрилган зарарлар.

Янги қурилаётган корхоналарда қурилиш дирекциясини сақлаш, унга доир бошқарув тизимини шакллантириш, янги яратилаётган иш жойлари учун ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, шунингдек «Харажатлар таркиби тўғрисида низом»нинг 2-иловасида келтирилган бошқа харажатлар юз берган ҳисобот даврида 21-сон БХМСга асосан 9440 «Келгусида солиқ базасидан чегирилади-ган ҳисобот даврининг харажатлари» счётида акс эттирилади. Ҳисобот йили охирида ушбу счётнинг дебетига тўпланган сумма 9900 «Охирги молиявий натижа» счётига ёпилади. Бир вақтнинг ўзида 9900 «Охирги молиявий натижа» счётига ўтказилган сумма балансдан ташқари 012 «Келгуси даврларда солиқ солиш базасидан чегирилади-ган харажатлар» счётига олиб борилади (унинг кирим қисмига киритилади). Солиқ кодекси ва даромад (фойда) солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги йўриқномага, шунингдек 21-сон БХМСга мувофиқ ушбу характердаги харажатлар юз берган ҳисобот даврида солиқ базасидан чегирилмайди, балки келгусида ушбу харажатларни иқтисодий манфаат келтириш муддати давомида ёки 10 йил ичида (уларни қайси бирининг муддати қисқа бўлса, ўша муддатгача) бир маромда солиқ солиш базасидан чегирилиб борилади. Солиқ базасидан

чегирилиб ташланадиган сумма 012 «Келгуси даврларда солиқ солиш базасидан чегириладиган харажатлар» счётининг чиқимига олиб борилади. Шундай қилиб, 012 «Келгуси даврларда солиқ солиш базасидан чегириладиган харажатлар» счётида қолган қолдиқ келгусида солиқ базасидан чегириладиган суммани кўрсатиб туради.

Солиққа тортиладиган даромад (фойда)ни топишда корхонанинг инвестиция фаолиятдан олинган дивиденд ва фоизлар кўринишидаги даромадлар ҳам чегириб ташланади.

Дивиденд деганда корхоналарнинг бошқа хўжалик юритувчи субъектларнинг акциялари бўйича ҳисобланган, шунингдек уларни устав капиталидаги таъсис бадалини ҳиссасига кўра тақсимланадиган фойдадан олинган даромад тушунилади.

Фоизлар деганда депозит счётларга қўйилган пул маблағлари, шунингдек қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар бўйича ҳисобланган даромадлар тушунилади.

Солиқ қонунчилигига мувофиқ дивиденд ва фоизлар кўринишидаги даромадлар 15%лик ставкада солиққа тортилади. Ушбу солиқ дивиденд ёки фоиз тўловчи корхона томонидан ушлаб қолиниши ва бюджетга ўтказиб берилиши лозим. Дивиденд ёки фоиз тўловчи корхоналар дивиденд ёки фоиз кўринишидаги даромадларни олувчи корхонага ҳисобланган ва ушлаб қолинган солиқ тўғрисида қуйидаги шаклда маълумотнома тақдим этадилар:

Давр	Жами ҳисобланган дивиденд (фоиз) суммаси	Дивиденд (фоиз)дан ушланган солиқ	Тўланадиган дивиденд (фоиз) суммаси

Шуни таъкидлаш жоизки, дивиденд ва фоиз кўринишидаги даромадлар уларни олувчи корхоналарда ҳисоблаш тамойилига мувофиқ эълон қилинган кундан (тасдиқловчи ҳужжатни олган кундан) бошлаб, дивиденд ва фоизларни қачон келиб тушушидан қатъи назар, ҳисобга олиниши лозим.

Агар дивидендлар уни бераётган корхонанинг устав капиталига қўшимча таъсис бадали сифатида қолдирилса ёки унинг қўшимча акцияларини сотиб олишга йўналтирилса, у ҳолда ушбу дивидендлар олинган деб ҳисобланади, лекинда солиқ қонунчилигига мувофиқ 15% ставкали солиққа тортилмайди, яъни ундан озод этилади. Қўшимча таъсис бадали сифатида қолдирилган ёки қўшимча акцияларни сотиб олишга йўналтирилган дивидендлар суммаси тегишли ҳужжатлар билан (устав, таъсис шартномаси, келишув баённомалари, счё-т-фактура ва бошқалар) тасдиқланиши лозим.

Инвестициялардан дивиденд ва фоизлар кўринишидаги даромадларни ҳисобланиши, улардан солиқларни ушланиши, шунингдек уларга доир бошқа операциялар 21-сон БҲМСга мувофиқ бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс этирилади:

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счё-т	Кредит счё-т	Асос	Сумма
<i>1. Дивиденд ва фоизларни олувчи корхоналарда</i>					
1	Ҳисобланган дивиденд суммасига	4840	9520	Маълумотнома	500000
2	Ҳисобланган фоизлар суммасига	4830	9530	Маълумотнома	200000
3	Дивиденд ва фоизларнинг келиб тушиши	5110	4830, 4840	Банк кўчирмаси	700000
4	Дивидендларни таъсис бадали сифатида қолдирилиши	0620-0690	4840	Таъсис шартномаси	500000
5	Дивиденд ҳисобидан янги акцияларнинг сотиб оlinиши	0610 5810	4840	Шартнома, счё-т-фактура	500000
6	Ҳисобланган фоизларни депозит счё-тларда, янги қарз ва кредит сифатида қолдирилиши	0600 5800	4830	Шартнома	200000
<i>2. Дивиденд ва фоизларни берувчи корхоналарда</i>					
1	Дивидендларни ҳисобланиши	8710	6610	Маълумотнома	575000
2	Дивиденддан 15% солиқнинг ушланиши	6610	6410	Ҳисобкитоб	75000
3	Фоизларнинг ҳисобланиши	9610	6920	Шартнома	230000

№	Операциянинг мазмуни	Дебет сёт	Кредит сёт	Асос	Сумма
4	Фоизлардан 15% солиқнинг ушланиши	6920	6410	Ҳисоб-китоб	30000
5	Дивиденд ва фоизларнинг ўтказиб берилиши	6610 6910	5110	Банк кўчирмаси	700000
6	Дивиденд ва фоизлар бўйича 15% солиқнинг бюджетга ўтказилиши	6410	5110	Банк кўчирмаси	105000
7	Дивидендларнинг капиталлашуви	6610	8310 8320 8340	Шартнома	575000
8	Олинган фоизларнинг қарз ва кредит сифатида қолдирилиши	6910	6820 7820	Шартнома	200000

Солиқ қонунчилигига мувофиқ инвестициялардан дивиденд ва фоизлар кўринишида олинган даромадлар бўйича 15%лик солиқни ушлаш ва бюджетга ўтказиб беришнинг жавобгарлиги ушбу даромадларни тўловчи корхонага юклатилган. Дивиденд ва фоизлардан тўланадиган 15%лик даромад солиғи бюджетга дивиденд ва фоизлар тўлови амалга оширилган ойдан кейинги ойнинг 5 санасидан кечиктирилмай ўтказиб берилиши лозим. Бундан ташқари дивиденд ва фоизларни тўловчи корхоналар молиявий йил тугагач 30 кун ичида солиқ идорасига ва ўзининг инвесторларига юқорида келтирилган шаклдаги маълумотномани тақдим этишлари лозим.

Корхоналарнинг даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда *солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан солиқ қонунчилигида белгилаб қўйилган имтиёзлар, шу жумладан инвестицияга доир имтиёзлар, чегириб ташланади.*

Шуни таъкидлаш жоизки, даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан чегирилиб ташланадиган инвестициялар бўйича имтиёзлар фақат капитал инвестицияларга тааллуқли бўлиб, улар давлатнинг корхоналарга ўз моддий-техника базасини ривожлантиришга, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ мактаблар, академик лицейлар ва коллежларни қуришга хусусий ва кредитга олган маблағларини сарфлагани учун берган ёрдами ҳисоблана-

ди. Солиқ қонунчилигига кўра капитал инвестицияларга сарфланган хусусий ва кредитга олинган маблағлар ҳисобот йилида ҳисобланган эскириш суммасини тўлиқ ишлатган ҳолда, лекин солиққа тортиладиган даромад (фойда)нинг 30%дан ортиқ бўлмаган миқдориди солиқ солиш базасидан чегирилади. Имтиёзларни ҳисоблашда хусусий маблағлар эвазига қилинган капитал инвестициялар бўйича ҳақиқатда сарфланган харажатлар, кредитга олинган маблағлар эвазига қилинган капитал инвестициялар бўйича эса олинган кредитларни ҳақиқатда қайтарилган қисми (кредитлар бўйича банкга тўланган фоизлардан ташқари) асос қилиб олинади.

Амалиётда капитал инвестициялар бўйича имтиёзларни ҳисоблашда эътиборга олинadиган инвестицияларни ҳақиқий суммасини топишда, шунингдек эскириш суммасини топишда кўпинча чалкашликларга йўл қўйилади. Масалан, капитал инвестицияга йўналтирилган маблағларни топишда 0800 «Капитал инвестициялар ҳисоби счёtlари»нинг дебетида тўпланган сумма асос қилиб олинади. Лекин, ушбу счёtlнинг дебетида тўпланган сумманинг бир қисми тугалланмаган қурилиш объектларига тааллуқли бўлиши мумкин ва улар, масалан, 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счёtlида қолдиқ сифатида акс эттирилади. Бизнинг фикримизча, ҳисобот даврида имтиёзга олинadиган капитал инвестициялар суммасини топишда айнан ушбу ҳисобот даврида ҳақиқатда корхонанинг асосий воситалари ва номоддий активларининг бошланғич қийматларига киритилган капитал инвестициялар суммаси асос қилиб олиниши керак. Бундай инвестицияларнинг ҳақиқий суммасини бухгалтерия ҳисобида Дебет 0100 «Асосий воситалар ҳисоби счёtlари», 0400 «Номоддий активлар ҳисоби счёtlари» ва Кредит 0800 «Капитал инвестициялар ҳисоби счёtlари» ёзуви орқали аниқлаш мумкин. Тугалланмаган капитал қурилишга доир инвестициялар кейинги даврларда қурилиш объектларини асосий воситалар таркибига киритилиши билан имтиёзларга олиниши лозим. Бундан ташқари, амалиётда имтиёзларга фақат ишлаб чиқариш мақсадидаги асосий воситалар бўйича ҳисобланган эскиришнинг йиллик суммасини олиш, бошқарувга, капитал қурилишга, ижтимоий-маданий мақсаддаги объектларга

доир асосий воситалар бўйича ҳисобланган эскириш суммаси, шунингдек эскириш суммасини қайта баҳоланиши эътиборга олинмай қолиниш ҳоллари учрайди. Юқорида келтирилган чалкашликларга йўл қўйишни олдини олиш мақсадида, бизнингча, меъёрий ҳужжатларда қуйидагилар ушбу таҳрирларда аниқ кўрсатилиб қўйилиши лозим:

- «Имтиёзларга олинадиган капитал инвестицияларнинг ҳисобот давридаги ҳақиқий суммаси бухгалтерия ҳисоби регистрларида акс эттирилган Дебет 0100 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари», 0400 «Номоддий активлар ҳисоби счётлари» ва Кредит 0800 «Капитал инвестициялар ҳисоби счётлари» ёзувлари орқали аниқланади».

- «Имтиёзларни ҳисоблашда эътиборга олинадиган эскириш суммаси сифатида 0200 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счётлари» нинг ҳисобот даврининг боши ва охиридаги қолдиқлари (сальдолари) ўртасидаги фарқ суммаси олинади».

Бундан ташқари, бизнинг фикримизча, имтиёзларни ҳисоблашда нафақат асосий воситаларга доир эскириш суммаси, балки номоддий активларга доир эскириш суммаси ҳам чегирилиши керак. Бунга сабаб корхоналар ўзларининг капитал инвестицияларини нафақат асосий воситаларга, балки номоддий активларни сотиб олишга, уларни модернизация қилишга, кенгайтиришга ҳам йўналтирадилар. Ушбу номоддий активларга янги инвестицияларни киритишнинг манбаларидан бири бўлиб, албатта, улар бўйича жамланган эскириш суммаси ҳам ҳисобланади.

Капитал инвестицияларга доир солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан чегириладиган имтиёзларни тўғри тушуниш учун қуйидаги мисолга мурожаат қилайлик.

Мисол. Корхона ҳисобот йилида жами 10 000 минг сўмлик капитал инвестиция қилди дейлик, шулардан 8 000 минг сўмлик капитал инвестициялар асосий воситалар ва номоддий активларнинг бошланғич қийматига киритилди, қолган 2 000 минг сўмлик инвестициялар тугалланмаган капитал қурилиш объектининг қиймати. Жамланган эскириш суммаси 0200 «Асосий воситаларни эскириши ҳисоби счётлари» бўйича йилнинг бошида — 30 000 минг сўм, йилнинг охирида — 35 000 минг сўм, демак ҳисобот йилда жамланган эскириш

суммаси — 5 000 минг сўм. Корхона номоддий активларга эга эмас. Солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммаси (имтиёзларсиз) — 9 000 минг сўм, Солиқ кодексига мувофиқ капитал инвестиция бўйича корхонага бериладиган имтиёзнинг максимал миқдори 2 700 минг сўм ($9\,000 \times 30\%$). Ушбу берилган шартли маълумотларга кўра:

А) Имтиёзга асос қилиб олинadиган капитал инвестициянинг суммаси 3 000 минг сўмни (8 000—5 000) ташкил этади;

Б) Ҳақиқатда имтиёзга олинadиган капитал инвестициянинг суммаси белгиланган меъёрдан ошмаслиги керак, демак ушбу корхонада 2 700 минг сўмлик миқдордаги капитал инвестициялар имтиёз сифатида солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан чегирилиши лозим.

Инвестицияларга доир солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан чегириладиган имтиёзлар «Даромад (фойда) солиғи ҳисоб-китобида», албатта, алоҳида акс эттирилмайди, балки бошқа имтиёзлар билан биргаликда кўрсатилади (080-сатрда). Ҳисоб-китобнинг ушбу сатрига киритилган капитал инвестицияларга доир имтиёзларни унга илова қилинадиган маълумотномада қуйидаги шаклда аниқ ифодалаш мумкин:

Кўрсаткичлар	Сумма
1. Асосий воситалар таркибига олинган капитал қўйилмалар (Дебет 0100 Кредит 0800)	8000000
2. Ҳисобот йилида жамланган эскириш суммаси (0200-счётнинг давр боши ва давр охиридаги қолдиқлари ўртасидаги фарқ)	5000000
3. Имтиёзга олишга асос бўлувчи инвестициянинг қиймати (1—2)	3000000
4. Солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммаси (ҳисоб-китобнинг 070-сатридаги сумма)	9000000
5. Капитал инвестиция бўйича имтиёзнинг белгиланган меъёри, %	30
6. Инвестиция бўйича имтиёзнинг белгиланган меъёрдаги суммаси (4×5)	2700000
7. Имтиёзга ҳақиқатда олинadиган капитал инвестиция суммаси (3-қаторда кўрсатилган, лекин 6-қаторда кўрсатилган суммадан ошиб кетмаган миқдорда)	2700000

Шуни таъкидлаш жоизки, солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммасидан чегириладиган имтиёзлар, шу

жумладан капитал инвестиция бўйича имтиёзлар, солиққа тортиладиган базани ҳисоблангунга қадар бўлган имтиёзлар ҳисобланади. Ушбу имтиёзлар билан биргаликда топилган солиққа тортиладиган даромад (фойда) суммаси белгиланган ставкаларда, шунингдек имтиёзли (тузатилган) ставкаларда, бюджетта тўланиши лозим бўлган даромад (фойда) солиғини ҳисоблаб чиқаришга асос бўлади. Республикамизнинг солиқ қонунчилигида инвестициялар ва инвестиция фаолиятига доир солиқ ставкаларини камайтириш, солиқларни бюджетта тўлаш бўйича махсус имтиёзлар берилмаган.

5.4. ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИНИНГ ЯГОНА СОЛИҚҚА ТАЪСИРИ

Кичик бизнесни ривожлантириш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлиб ушбу бизнес субъектларига (микрофирмалар, кичик корхоналарга) ихчамлаштирилган солиқ тизимида ишлашга имкон яратиб бериш ҳисобланади.

Ихчамлаштирилган солиқ тизими деганда умумдавлат ва маҳаллий солиқлар ўрнига ягона солиқ тўлашни кўзда тутадиган тизим тушунилади.

Ягона солиқни тўловчилар, солиққа тортиладиган объектлар, ушбу солиқни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби республикамизда Вазирлар Маҳкамаси томонидан Солиқ кодексига мувофиқ ишлаб чиқилган махсус Тартиб* билан тартиблаштирилган.

Ягона солиқ тўловчи ҳисобланган корхоналарнинг инвестициялари ва инвестиция фаолиятидан олинган даромадлари солиқ қонунчилигига асосан ягона солиққа тортишнинг объекти ҳисобланган ялпи тушум (ялпи даромад)га, у орқали ягона солиқ суммасига бевосита таъсир ўтказди. Жумладан, инвестиция фаолиятидан олинган даромадлар ягона солиққа тортиш объекти ҳисобланган ялпи тушум (ялпи даромад) таркибида қуйидаги кўринишларда намоён бўлиши мумкин:

* Қаранг: «Солиққа тортишнинг ихчамлаштирилган тизimini қўллаш тартиби». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 апрелдаги 159-сон қарори билан тасдиқланган.

Ялпи тушумнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича даромадларни ялпи тушумнинг алоҳида гуруҳларига киритилиши ва уларнинг счётларда акс эттирилиши
1. Тайёр маҳсулотлар, ишлар ва хизматлар, шунингдек мулк ва бошқа активларни сотишдан олинган тушумлар	• <i>Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган ўзи ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларнинг келишув қиймати.</i> Ушбу операциялар сотишдан олинган тушумларга Дебет 0600 «Инвестициялар ҳисоби счётлари» ва Кредит 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар» ёзуви билан киритилади. • <i>Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг келишув қиймати.</i> Ушбу операциялар сотишдан олинган тушумларга Дебет 0600 «Инвестициялар ҳисоби счётлари» ва Кредит 9030 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларни сотишдан олинган даромадлар» ёзуви билан киритилади. • <i>Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган материаллар, номоддий активлар, тугалланмаган капитал қурилиш объектлари, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларнинг келишув қиймати.</i> Ушбу операциялар ялпи тушумга Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар», 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан киритилади. • <i>Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган асосий воситаларнинг келишув қиймати.</i> Ушбу операциялар ялпи тушумга Дебет 0600 «Узоқ муддатли инвестициялар», 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар» ва Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ёзуви билан киритилади.
2. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар	• <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини инвентаризациясида аниқланган ортиқчалар.</i> Ушбу даромадлар ялпи тушумга Дебет 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ва Кредит 9390 «Бошқа операциялар даромадлар» ёзуви билан киритилади. • <i>Капитал инвестицияларга доир кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар ялпи тушумга Дебет 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар», 6720 «Депонентлаштирилган иш ҳақи» ва Кредит 9360 «Кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар» ёзувлари билан киритилади.

Ялпи тушумнинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича даромадларни ялпи тушумнинг алоҳида гуруҳларига киритилиши ва уларнинг счётларда акс эттирилиши
3. Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар	· <i>Инвестиция фаолиятдан дивидендлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар» ва Кредит 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» ёзув билан акс эттирилади. Дивидендлар тўланиш жойида 15% лик даромад солиғига тортилганлиги учун ягона солиққа тортиладиган ялпи тушумга киритилмайди. · <i>Инвестиция фаолиятдан фоизлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4830 «Олинадиган фоизлар» ва Кредит 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. Фоизлар тўланиш жойида 15% лик даромад солиғига тортилганлиги учун ягона солиққа тортиладиган ялпи тушумга киритилмайди. · <i>Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар ялпи тушумга Дебет 0610 «Узоқ муддатли қимматли қоғозлар», 5810 «Қисқа муддатли қимматли қоғозлар ва Кредит 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар» ёзувлари билан киритилади.
4. Фавқулоддаги фойда	· <i>Табийй офатлар, қонунларни ўзгариши ва инқилобий ўзгаришлар натижасида вужудга келган моддий активлар кўринишидаги ва воз кечилган кредиторлик қарзлари сифатидаги фавқулоддаги даромадлар.</i> Бундай даромадлар моддий активларни ва кредиторлик қарзларини акс эттирувчи счётларнинг дебетида ва 9710 «Фавқулоддаги фойда» счётининг кредитида акс эттирилади ва тасдиқловчи ҳужжатлар асосида ялпи тушумга киритилади.

Ялпи тушум (ялпи даромад)га киритилган инвестицияларга доир даромадлар кичик бизнес субъектларининг фаолият коди бўйича белгиланган солиқ ставкаларида ягона солиққа тортилади. Ягона солиқ бўйича кичик корхоналар солиқ қонунчилигида белгиланган имтиёزلардан фойдаланадилар.

Мисол. Ягона солиқ тизимида фаолият кўрсатувчи ишлаб чиқариш корхонаси ҳисобот йилида қуйидагилардан ялпи тушумга эга бўлди, дейлик:

А) Маҳсулотларни сотиш қиймати — 50 000 минг сўм;
Б) Таъсис бадали сифатида берилган маҳсулотлар — 1 000 минг сўм;

В) Таъсис бадали сифатида берилган асосий воситаларнинг келишув қиймати — 2 000 минг сўм;

Г) Тугалланмаган қурилиш объекти бўйича инвентаризацияда аниқланган ортиқчалар — 5 минг сўм;

Д) Олинган дивидендлар — 50 минг сўм (дивиденд солигидан ташқари);

Е) Қарз сифатида берилган материалларнинг келишув қиймати — 3 000 минг сўм.

Ушбу корхона солиқ ставкалари бўйича имтиёزلарга эга эмас.

Юқоридаги шартли маълумотларга кўра ушбу кичик корхонанинг жами ягона солиққа тортиладиган ялпи тушуми 56 005 минг сўмни ($50\,000 + 1\,000 + 2\,000 + 5 + 3\,000$), ягона солиқ суммаси 12%лик ставкада 6 720,6 минг сўмни ($56\,005 \times 12\%$)ни ташкил қилади.

5.5. ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИНИ ЯЛПИ ДАРОМАДДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚҚА ТАЪСИРИ

Ялпи даромаддан олинадиган солиқни 2003 йил 1 июлдан бошлаб фақат савдо ва умумий овқатланиш корхоналари, шунингдек асосий фаолиятидан ташқари савдо фаолиятини махсус рухсатномалар асосида олиб борувчи хўжалик юритувчи субъектлар ҳам тўлайдилар. Тасдиқланган Низомга* мувофиқ савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг ялпи даромади таркибига, шу жумладан, инвестиция фаолиятидан олинган қуйидаги даромадлар ҳам киритилади:

* Қаранг: «Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг ялпи даромадидан солиқни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида низом». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 21 июлда рўйхатдан ўтказилган, 1260-сон.

Ялпи даромаднинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича даромадларни ялпи даромаднинг алоҳида гуруҳларига киритилиши ва уларнинг счётларда акс эттирилиши
1. Товарларни сотишдан олинган даромадлар	· Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган товарларнинг сотиб олиш ва инвестиция сифатида киритишдаги келишув қийматлари ўртасидаги фарқи. Ушбу операциялардан олинган даромадлар 9020 «Товарларни сотишдан олинган даромадлар» счётининг кредитида акс эттирилган инвестициялар сифатида берилган товарларнинг қийматидан 9120 «Сотилган товарларнинг таннари» счётининг дебетида акс эттирилган инвестициялар сифатида берилган товарларнинг таннарини айириш йўли билан топилади.
2. Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар	· Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган материаллар, тугалланмаган капитал қурилиш объектлари, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларнинг келишув қиймати ва таннари ўртасидаги фарқ. Ушбу операциялардан олинган даромадлар Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ва Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» ёзуви билан акс эттирилади. · Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган асосий воситаларнинг келишув қийматлари ва уларнинг қолдиқ қийматлари ўртасидаги фарқ. Ушбу операциялардан олинган даромадлар Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ва Кредит 9310 «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда» ёзуви билан акс эттирилади. · Таъсис бадали ва қарз сифатида бошқа корхоналарга инвестиция қилинган номоддий активларнинг келишув қийматлари ва уларнинг қолдиқ қийматлари ўртасидаги фарқ. Ушбу операциялардан олинган даромадлар Дебет 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ва Кредит 9320 «Бошқа активларнинг чиқимидан олинган фойда» ёзуви билан акс эттирилади. · Тугалланмаган капитал қурилиш объектларининг инвентаризациясида аниқланган ортиқчалар. Ушбу даромадлар ялпи даромадга Дебет 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ва Кредит 9390 «Бошқа операциялардан олинган даромадлар» ёзуви билан киритилади. · Капитал инвестицияларга доир кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар. Ушбу даромадлар ялпи тушумга Дебет 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар», 6720 «Депонентлаштирилган иш ҳақи» ва Кредит 9360 «Кредиторлик ва депонентлик қарзларининг воз кечилишидан олинган даромадлар» ёзувлари билан киритилади.

Ялпи даромаднинг гуруҳлари	Инвестиция фаолияти бўйича даромадларни ялпи даромаднинг алоҳида гуруҳларига киритилиши ва уларнинг счётларда акс эттирилиши
3. Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар	• <i>Инвестиция фаолиятдан дивидендлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4840 «Олинадиган дивидендлар» ва Кредит 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. Тўланиш жойида 15%лик даромад солиғига тортилганлиги тўғрисида тасдиқловчи ҳужжат мавжуд бўлганда олинган дивидендлар солиққа тортиладиган ялпи даромадга киритилмайди. • <i>Инвестиция фаолиятдан фоизлар кўринишида олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар Дебет 4830 «Олинадиган фоизлар» ва Кредит 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» ёзуви билан акс эттирилади. Тўланиш жойида 15%лик даромад солиғига тортилганлиги тўғрисида тасдиқловчи ҳужжат мавжуд бўлганда олинган фоизлар солиққа тортиладиган ялпи даромадга киритилмайди. • <i>Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар.</i> Ушбу даромадлар ялпи даромадга Дебет 0610 «Узоқ муддатли қимматли қоғозлар», 5810 «Қисқа муддатли қимматли қоғозлар ва Кредит 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар» ёзувлари билан киритилади.
4. Фавқулоддаги фойда	• <i>Табиий офатлар, қонуларни ўзгариши ва инқилобий ўзгаришлар натижасида вужудга келган моддий активлар кўринишидаги ва воз кечилган кредиторлик қарзлари сифатидаги фавқулоддаги даромадлар.</i> Бундай даромадлар моддий активларни ва кредиторлик қарзларини акс эттирувчи счётларнинг дебетида ва 9710 «Фавқулоддаги фойда» счётининг кредитида акс эттирилади ва тасдиқловчи ҳужжатлар асосида ялпи даромадга киритилади.

Мисол. Айтайлик, савдо корхонасида ҳисобот йилида қуйидаги операциялар юз берган:

1) Товарооборот — 60 млн сўм, шундан таъсис бадали сифатида берилган товарларнинг сотиш қиймати — 3 млн сўм. Товарларни сотиб олиш баҳоси 52 млн сўм.

2) Таъсис бадали сифатида киритилган асосий воситанинг келишув қиймати 1 млн сўм, қолдиқ қиймати — 0,5 млн сўм.

3) Таъсис бадали сифатида киритилган тугалланмаган капитал қурилиш объектining келишув қиймати 6 млн сўм, ҳақиқий таннархи — 5 млн сўм.

4) Олинган дивидендлар (солиқ ушланмаганлиги тўғрисида маълумотнома берилган) — 0,2 млн сўм.

5) Олинган фоизлар (солиқ ушланганлиги тўғрисида маълумотнома бор) — 0,1 млн сўм.

Савдо корхонаси ялпи даромаддан 20%лик ставкада солиқ тўловчи ҳисобланади.

Ушбу шартли маълумотларга кўра савдо корхонасининг солиққа тортиладиган ялпи даромади қуйидагилардан ташкил топади:

- Товарларни сотишдан олган даромади — 8 млн сўм (60–52).
- Асосий воситани таъсис бадали сифатида киритишдан олган даромади — 0,5 млн сўм (1–0,5).
- Тугалланмаган капитал қурилиш объектини таъсис бадали сифатида киритишдан олган даромади 1 млн сўм (6–5).

Жами ялпи даромад солиғига тортиладиган

Ялпи даромад суммаси — 9,5 млн сўм ($8+0,5+1$).

Ялпи даромад солиғи суммаси 1,9 млн сўм ($9,5 \times 20\%$).

Дивиденд солиғи суммаси — 30 минг сўм ($200\,000 \times 15\%$).

Агар савдо корхоналари асосий фаолиятдан ташқари бошқа фаолият турлари билан шуғуллансалар, солиқ қонунчилигига кўра, улар ушбу фаолият турлари бўйича алоҳида ҳисоб-китобларни олиб боришлари ва уларга тегишли бўлган солиқлар ва тўловларни бюджетга тўлашлари лозим. Бундай ҳолларда бошқа фаолиятга тегишли бўлган объектларни инвестиция қилишдан олинган даромадлар ҳам ушбу фаолиятлар турларига доир солиқларга тортилиши керак. Масалан, савдо корхонасининг ишлаб чиқаришга доир асосий воситасини таъсис бадали сифатида беришдан олган даромади ёки ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотни таъсис бадали сифатида киритишдан олган фойдаси даромад (фойда) солиғига тортилиши лозим.

Кичик бизнес субъектларига кирувчи савдо ва умумий овқатланиш корхоналари савдо фаолиятдан ташқари бошқа фаолият турлари (масалан, ишлаб чиқариш, қурилиш, хизмат кўрсатиш) билан шуғуллансалар, у ҳолда ушбу кичик савдо корхоналари бошқа фаолият турлари-

дан олинган ялпи тушумдан умум белгиланган тартибларда ягона солиқ тўлашлари лозим. Бундай ҳолларда бошқа фаолиятга тегишли бўлган объектларни инвестиция қилишдан олинган ялпи тушум (ялпи даромадлар) ҳам ушбу фаолиятлар турларига доир ягона солиққа тортилиши керак. Масалан, савдо корхонасининг ишлаб чиқаришга доир асосий воситасини таъсис бадали сифатида беришдан олган ялпи тушуми ёки ўзи ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотни таъсис бадали сифатида киритишдан олган ялпи тушуми 12%лик ялпи тушумдан ягона солиққа тортилиши лозим.

5.6. ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИНИНГ МОЛ-МУЛК СОЛИҒИГА ТАЪСИРИ

Корхоналарнинг инвестициялари Солиқ кодекси ва «Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома»га* мувофиқ маълум даражада улар тўлайдиган мол-мулк солиғига ҳам таъсир кўрсатади. Ушбу таъсир, жумладан, қуйидагиларда ўз аксини топади:

Биринчидан, қурилиши белгиланган муддатларда тугалланмаган, шунингдек корхонада 0810 «Тугалланмаган капитал қурилиш» счётида ҳисоби юритилаётган объектларга тааллуқли капитал инвестициялар солиқ солиш базасига киритилади. Чунончи, ушбу характердаги капитал инвестициялар мол-мулк солиғига белгиланган ставкаларда имтиёзларсиз тортилади. Шунингдек солиқ солиш базаси бўлиб белгиланган муддатларда тугатилмаган қурилиш объектларининг ҳар йилнинг 1 январь ҳолатига қайта баҳоланган қиймати ҳисобланади.

Муддатида тугатилмаган қурилиш объектлари деганда қурилиш-техник лойиҳаларида кўзда тутилган муддатларда тугатилмаган қурилиш ва қурилиш-монтаж ишлари тушунилади. Бундай тугалланмаган қурилиш ва қурилиш-

* Қаранг: «Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома». ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 11 мартда рўйхатдан ўтказилган, 1107-сон.

монтаж ишларининг қиймати корхоналар томонидан тузиладиган 3-шаклдаги статистик ҳисобот «Бажарилган ишларнинг ҳажми ва ҳаражати тўғрисида маълумотнома»да кўрсатилади.

Белгиланган муддатларда тугатилмаган қурилиш объектларининг қайта баҳоланган қиймати ва улар бўйича имтиёзларсиз белгиланган ставкалар бўйича ҳисобланган мол-мулк солиғи суммаси тузиладиган ҳисоб-китобнинг алоҳида қаторларида (7, 8, 9-қаторларда) акс эттирилади.

Иккинчидан, асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олиш, шунингдек ҳаракатдаги асосий воситалар ва номоддий активларни кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилишга кетган капитал инвестицияларни ушбу активларнинг қийматига киритишда йўл қўйилган хато ва камчиликлар ҳам мол-мулк солиғига таъсир кўрсатади, жумладан, уларнинг бошланғич қийматига 5-сон БҲМСга мувофиқ киритилиши лозим бўлган ҳаражатларни капиталлаштирмаслик (2-бобга қаранг) солиқ солиш базасини камайтиришга, демак мол-мулк солиғини кам ҳисоблашга олиб келиши мумкин.

Учинчидан, мол-мулк солиғини ҳисоблашда солиққа тортиладиган объектларнинг йиллик ўртача қийматини аниқлашда уларнинг кирими ва чиқимини акс эттирувчи сана ҳам жуда катта аҳамият касб этади. Йўриқномага мувофиқ ҳисобот ойларнинг 15-санасигача кирим бўлган асосий воситалар ва номоддий активлар ушбу ойнинг 1-санасига солиққа тортиладиган қийматга, 15-санадан кейин кирим қилинган асосий воситалар ва номоддий активлар кейинги ойнинг 1-санасига солиққа тортиладиган қийматга киритилиши керак. Худди шундай мол-мулк солиғига тортиладиган активларнинг чиқими ҳисобот ойининг 15-санасигача юз берган бўлса, у ҳолда уларнинг қиймати шу ойнинг 1-санасига солиққа тортиладиган қийматдан чегирилиши, 15-санадан кейин чиқим бўлган бўлса, у ҳолда кейинги ойнинг 1-санасига солиққа тортиладиган қийматдан чегирилиши лозим. Ушбу саналар, бевосита, янги капитал инвестицияларни асосий воситалар ва номоддий активларнинг қийматига киритилишига

ҳам, тугатиш муддати яқунланмаган қурилиш объектларини сотиб юбориш ёки таъсис бадали сифатида киришга ҳам тааллуқлидир.

Тўртинчидан, мол-мулк солиғидан озод этилган активларга қилинган капитал инвестициялар, жумладан, белгиланган муддатларда тугатилмаган капитал қурилишга сарфланган инвестициялар, солиқ солиш базасига киритилмайди. Бундай инвестициялар бўлиб, масалан, корхоналарнинг уй-жой ва коммунал, ижтимоий-маданий соҳа объектларига, табиатни муҳофаза қилиш, санитария ва тозалаш, ёнғин хавфсизлиги мақсадларидаги воситаларга қилган капитал инвестициялари, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан консервация қилинган (тўхтатилган) объектларга қилган инвестициялари, солиқ қонунчилигида кўрсатилган бошқа мақсадлардаги объектлар бўйича амалга оширган капитал инвестициялари ҳисобланади.

5.7. ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИНИ ЭКОЛОГИЯ СОЛИҒИГА ТАЪСИРИ

Солиқ кодекси ва экология солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги йўриқномага* мувофиқ 2003 йил 1 январдан бошлаб корхоналарнинг экология солиғини ҳисоблаш базаси бўлиб ишлаб чиқариш ва давр харажатларининг бюджетга мажбурий тўловлари, солиқлар, йиғимлар, давлатнинг мақсадли фондларига (Республика йўл фонди, иш билан бандлик давлат фонди, Республика Пенсия фонди, Давлат мулки кўмитаси маҳсус счёти) ажратмаларни чегириб ташлагандан кейин қолган суммаси ҳисобланади.

Инвестиция фаолияти экология солиғи билан фақатгина ундан кўрилган зарарлар бўйича алоқадор бўлади. Бундай зарарлар бўлиб 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счётида тўпланган инвестиция фаолиятига доир қуйидаги харажат ва зарарлар ҳисобланади.

* Қаранг: «Экология солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида йўриқнома» (янги таҳрирда). ЎзР Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 18 февралда рўйхатдан ўтказилган, 1219-сон.

Инвестицияларнинг тури	Инвестиция фаолиятига доир зарарлар ва уларнинг сўётларда акс эттирилиши
1. Капитал инвестициялар	• <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектлари қийматини уларнинг техник-қурилиш ҳолатлари нолойиқ деб топилганда корхона зарарига олиб борилган суммаси.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ солиш базасига киритилади.
	• <i>Тугалланмаган капитал қурилиш бўйича инвентаризацияда аниқланган камомадларнинг корхона эвазига ҳисобдан чиқарилган суммаси.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ солиш базасига киритилади.
	• <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини тан-нархидан наст қийматларда сотиб юборишдан қўрилган зарарлар суммаси.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ базасига киритилади.
	• <i>Тугалланмаган капитал қурилиш объектларини бепул беришдан қўрилган зарарлар суммаси.</i>
2. Молиявий инвестициялар	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ базасига киритилади.
	• <i>Асосий воситаларни қолдиқ қийматидан наст қийматларда таъсис бадали сифатида инвестиция қилишдан ва қарзга беришдан қўрилган зарарлар.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ базасига киритилади.
	• <i>Номоддий активларни қолдиқ қийматидан наст қийматларда таъсис бадали сифатида инвестиция қилишдан ва қарзга беришдан қўрилган зарарлар.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9220 «Бошқа активларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ базасига киритилади.
	• <i>Материаллар, тугалланмаган капитал қурилиш объектлари, ўрнатишга мўлжалланган жиҳозларнинг тан-нархидан наст қийматларда таъсис бадали сифатида инвестиция қилишдан ва қарзга беришдан қўрилган зарарлар.</i>
	Ушбу зарарлар Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» ва Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» ёзуви билан акс эттирилади ва солиқ базасига киритилади.

Инвестицияларни қайта баҳолашдан қўрилган ва мос равишда 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» ва 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» счётларида акс эттирилган зарарлар экология солигининг базасига киритилмайди.

**2003 йил 1 январь ҳолатига асосий фондлар, ўрнатишга мўлжалланган ускуналар
ва қурилиш тугалланмаган объектлар қийматини қайта баҳолаш индекслари**

Асосий фондларнинг гуруҳлари ва кодлари	Асосий фондларнинг солиб олиш (тайёрлаш, қуриш) даврилари бўйича қийматини қайта баҳолаш индекслари									
	1985 йилгача		1986-1995		1996-2000		2001		2002	
	мин. макс.	мин. макс.	мин. макс.	мин. макс.	I ярим йиллик	II ярим йиллик	I ярим йиллик	II ярим йиллик	I чорак	II чорак
1. Ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш бинолари (10000-10018)										
Гуруҳ Р-1	1,692	1,786	1,880	1,792	1,599	1,355	1,213	1,102	1,036	1,036
Гуруҳ Р-2	1,670	1,763	1,956	1,769	1,578	1,341	1,201	1,091	1,036	1,036
Гуруҳ Р-3	1,648	1,740	1,831	1,746	1,558	1,328	1,189	1,080	1,036	1,036
Гуруҳ Р-4	1,627	1,717	1,808	1,723	1,537	1,315	1,177	1,069	1,036	1,036
Гуруҳ Р-5	1,606	1,695	1,784	1,701	1,517	1,302	1,165	1,059	1,036	1,036
2. Иштиотлар (20000-20382)										
Гуруҳ Р-1	1,692	1,786	1,880	1,792	1,599	1,355	1,213	1,102	1,036	1,036
Гуруҳ Р-2	1,670	1,763	1,956	1,769	1,578	1,341	1,201	1,091	1,036	1,036
Гуруҳ Р-3	1,648	1,740	1,831	1,746	1,558	1,328	1,189	1,080	1,036	1,036
Гуруҳ Р-4	1,627	1,717	1,808	1,723	1,537	1,315	1,177	1,069	1,036	1,036
Гуруҳ Р-5	1,606	1,695	1,784	1,701	1,517	1,302	1,165	1,059	1,036	1,036
3. Узатиш қурилмалари (30000-30124)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,164
4. Машина ва ускуналар										

Асосий фондларнинг гуруҳлари ва кодлари	Асосий фондларнинг сотиб олиш (тайёрлаш, қуриш) лаврлари бўйича қийматини қайта баҳолаш индекслари											
	1985 йилгача		1986-1995		1996-2000		2001		2002			
	мин. макс.	мин. макс.	мин. макс.	мин. макс.	I ярим йиллик	II ярим йиллик	I чорак	II чорак	III чорак	IV чорак		
4.1. Куч берувчи машиналар ва жиҳозлар (40000-40719)	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
4.2. Илгчи машиналар ва ускуналар (41000-46119)	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
4.3. Ўлчов ва лаборатория жиҳозлари (47000-47066)	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
4.4. Ҳисоблаш техникаси (48000-48010)	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	2,175	2,265	2,295	2,391	2,416	2,517	2,369	1,811	1,227	1,128	1,106	1,056
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
4.5. Бошқа машина ва ускуналар (49000-49303)	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,437	1,496	1,516	1,580	1,596	1,663	1,475	1,279	1,255	1,252	1,206	1,079
5. Транспорт воситалари (50000-50709)	1,720	1,791	1,815	1,891	1,911	1,990	1,916	1,633	1,404	1,209	1,095	1,066
	1,720	1,791	1,815	1,891	1,911	1,990	1,916	1,633	1,404	1,209	1,095	1,066
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
6. Инструментлар (60000-60002)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
7. Ишлаб чиқариш ва ҳўжалик инвентарлари (мебелларсиз) (70000-70002, 70005-70012)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
8. Мебеллар (70003-70004)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
9. Илгчи ва маҳсулдор ҳайвонлар (80000)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
10. Қўп йиллик ўсимликлар (90000-90021)	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
11. Кутубхона фонди	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
12. Бошқа асосий фондлар	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084
	1,098	1,098	1,098	1,081	1,005	1,004	1,003	1,002	1,001			
	1,695	1,766	1,789	1,864	1,884	1,962	1,913	1,626	1,323	1,225	1,164	1,084

Асосий фондларнинг гуруҳлари ва кодлари	Асосий фондларнинг сотиб олиш (тайёрлаш, қуриш) давлари бўйича қийматини қайта баҳолаш индекслари											
	1985 йилгача		1986-1995		1996-2000		2001		2002			
	мин.	макс.	мин.	макс.	мин.	макс.	I ярим йиллик	II ярим йиллик	I чорак	II чорак	III чорак	IV чорак
13. Қурилиши тугалланмаган объектлар	1,582	1,648	1,670	1,740	1,758	1,831	1,754	1,579	1,355	1,213	1,102	1,036
14. Урнатилмаган жиҳозлар	1,765	1,838	1,863	1,940	1,961	2,042	1,917	1,605	1,212	1,140	1,098	1,038

Э с л а т м а :

Асосий фондларнинг кодлари 1990 йилдаги амортизация ажратмаларининг ягона меъёрлари (ААЯМ)га мувофиқ келтирилган.

Таъкилотларнинг балансида турган уй-жой фонди объектлари, уларни қайта баҳолаш бўйича бошқа меъёрий ҳужжатлар масъуд бўлмаганда, I коэффиценти билан қайта баҳоланади.

Гуруҳлар бўйича регионларнинг тақсимооти

Гуруҳ Р-1	Гуруҳ Р-2	Гуруҳ Р-3	Гуруҳ Р-4	Гуруҳ Р-5
Тошкент шаҳри	Фарғона вилояти Тошкент вилояти	Андижон вилояти Самарқанд вилояти Бухоро вилояти Қашқадарё вилояти	Навоий вилояти Сурхондарё вилояти Наманган вилояти Хоразм вилояти	Қорақалпоғистон Республикаси Сирдарё вилояти Жиззах вилояти

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Раҳбар _____

« ____ » _____

М.Ў.

Асосий фондаар, ўрнатишга мўължалланган ускуналар ва тугалланмаган қурилиш объектларини қайта баҳолаш далолатномаси

« ____ » _____ 200__ й.

шаҳри _____

Бизлар, корхона раҳбарининг 200__ йил « ____ » _____ даги _____ -сон буйруғи билан тузилган комиссия аъзолари _____

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2002 йил 4 декабрда 1192-тартиб рақами билан рўйхатдан ўтган «1 январь ҳолатига асосий фондларини қайта баҳолаш тартиби тўғрисида низом» га мувофиқ корхонанинг 200__ йил 1 январь ҳолатига асосий фондларни қайта баҳоладик.

Қайта баҳолаш натижалари қуйидагича:

Т/р	Инвентарь рақами	Инвентарь объектнинг номи, техник тавсифи	Ишга туширилган йили ва ойи	ЎзР ВМнинг 293, 291 ва 572-сон қарорлари бўйича бошланғич ҳиймати	Эскириш даражаси, %да
1	2	3	4	5	6
	Жами:				

Эскириш суммасы (сумда)	Қолдиқ қыймат (сумда)	Баҳолашпа құлла- нилган қайта баҳо- лаш коэффициентти	Ҳақиқий баҳолар- даги тийланган қыймати	Қайта баҳоланган эскириш суммасы	Қайта баҳолан- гандан кейинги қолдиқ қыймат
7	8	9	10	11	12

Комиссия раиси

Комиссия аъзолари:

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Баҳоловчи ташкилот раҳбари

«__» ____ М.Ў.

 (корхона номи) _____ нинг асосий фондларини ____ йил 1 январь ҳолатига қайта
 баҳолашдан кейинги баланс қийматини аниқлаш бўйича ҳисобот

«__» ____ 200__ й.

Мен, баҳолаш ташкилоти (200__ йил «__» ____ да берилган лицензия № ____)
 баҳоловчиси (200__ йил «__» ____ да берилган № ____ сертификат),
 _____ корхонанинг 200__ йил 1 январь ҳолатига асосий фондларини 200__ йил
 «__» ____ да тузилган _____ -сонли шартнома асосида қайта баҳоладим.

Қайта баҳолаш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2002 йил 4 декабрда 1192-
 тартиб рақаами билан рўйхатдан ўтган «1 январь ҳолатига асосий фондларни қайта баҳолаш
 тартиби тўғрисида низом»га мувофиқ ва тақдим этилган бухгалтерия ҳисоби ва инвентаризация
 маълумотлари асосида ўтказилди.

Қайта баҳолаш бўйича тақдим этилган маълумотларнинг реалигига корхона масъулдир,
 бизнинг жавобгарлигимиз қайта баҳолаш натижаларини меъёрий ҳужжатларга мос келишидадир.

Қайта баҳолаш натижалари қуйидагича:

T/p	Инвентарь рақами	Инвентарь объектнинг номи, техник тавсифи	Ишга туширилган йили ва ойи	ЎзР ВМнинг 293, 291 ва 572-сон қарорлари бўйича бошланғич қиймати	Эскириш даражаси, %да
1	2	3	4	5	6
	Жами:				

Эскириш суммаси (сўмда)	Қолдиқ қиймат (сўмда)	Баҳолашда қўлланилган қайта баҳолаш коэффициенти	Ҳақиқий баҳолашдаги тикланган қиймати	Қайта баҳоланган эскириш суммаси	Қайта баҳолангандан кейинги қолдиқ қиймат
7	8	9	10	11	12

Хулоса. Асосий фондларни қайта баҳолаш ҳисоб-китоблари бевосита ҳисоблаш усули (индекс усули) билан баъжарилди. Асосий фондларнинг қайта баҳолашдан кейинги қиймати (ўзгармас, тавсиявий) ҳаракатларга эга.

Бажаарувчи баҳоловчи

Инвестицияларнинг даврлар бўйича келгуси қийматини топишда қўлланиладиган коэффициентлар

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
1	1.0100	1.0125	1.0150	1.0175	1.0200	1.0300	1.0400	1.0500	1.0600	1.0700	1.0800	1.0900	1.1000	1.1200	1.1400	1.1500
2	1.0201	1.0252	1.0302	1.0353	1.0404	1.0609	1.0816	1.1025	1.1236	1.1449	1.1664	1.1881	1.2100	1.2544	1.2996	1.3225
3	1.0303	1.0380	1.0457	1.0534	1.0612	1.0927	1.1249	1.1576	1.1910	1.2250	1.2597	1.2950	1.3310	1.4049	1.4815	1.5209
4	1.0406	1.0509	1.0614	1.0719	1.0824	1.1255	1.1699	1.2155	1.2625	1.3108	1.3605	1.4116	1.4641	1.5735	1.6890	1.7490
5	1.0510	1.0641	1.0773	1.0906	1.1041	1.1593	1.2167	1.2763	1.3382	1.4026	1.4693	1.5386	1.6105	1.7623	1.9254	2.0114
6	1.0615	1.0774	1.0934	1.1097	1.1262	1.1941	1.2653	1.3401	1.4185	1.5007	1.5869	1.6771	1.7716	1.9738	2.1950	2.3131
7	1.0721	1.0909	1.1098	1.1291	1.1487	1.2299	1.3159	1.4071	1.5036	1.6058	1.7138	1.8280	1.9487	2.2107	2.5023	2.6600
8	1.0829	1.1045	1.1265	1.1489	1.1717	1.2668	1.3686	1.4775	1.5938	1.7182	1.8509	1.9926	2.1436	2.4760	2.8526	3.0590
9	1.0937	1.1183	1.1434	1.1690	1.1951	1.3048	1.4233	1.5513	1.6895	1.8385	1.9990	1.1719	2.3579	2.7731	3.2519	3.5179
10	1.1046	1.1323	1.1605	1.1894	1.2190	1.3439	1.4802	1.6289	1.7908	1.9672	1.1589	2.3674	2.5937	3.1058	3.7072	4.0456
11	1.1157	1.1464	1.1779	1.2103	1.2434	1.3842	1.5395	1.7103	1.8983	2.1049	2.3316	2.5804	2.8531	3.4785	4.2262	4.6524
12	1.1268	1.1608	1.1956	1.2314	1.2682	1.4258	1.6010	1.7959	2.0122	2.2522	2.5182	2.8127	3.1384	3.8960	4.8179	5.3503
13	1.1381	1.1753	1.2136	1.2530	1.2936	1.4685	1.6651	1.8856	2.1329	2.4098	2.7196	3.0658	3.4523	4.3635	5.4924	6.1528
14	1.1495	1.1900	1.2318	1.2749	1.3195	1.5126	1.7317	1.9799	2.2609	2.5785	2.9372	3.3417	3.7975	4.8871	6.2613	7.0757
15	1.1610	1.2048	1.2502	1.2972	1.3459	1.5580	1.8009	2.0789	2.3966	2.7590	3.1722	3.6425	4.1772	5.4736	7.1379	8.1371
16	1.1726	1.2199	1.2690	1.3199	1.3728	1.6047	1.8730	2.1829	2.5404	2.9522	3.4259	3.9703	4.5950	6.1304	8.1372	9.3576
17	1.1843	1.2351	1.2880	1.3430	1.4002	1.6528	1.9479	2.2920	2.6928	3.1588	3.7000	4.3276	5.0545	6.8660	9.2765	10.7613
18	1.1961	1.2506	1.3073	1.3665	1.4282	1.7024	2.0258	2.4066	2.8543	3.3799	3.9960	4.7171	5.5599	7.6900	10.5752	12.3755

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
19	1.2081	1.2662	1.3270	1.3904	1.4568	1.7535	2.1068	2.5270	3.0256	3.6165	4.3157	5.1417	6.1159	8.6128	12.0557	14.2318
20	1.2202	1.2820	1.3469	1.4148	1.4859	1.8061	2.1911	2.6533	3.2071	3.8697	4.6610	5.6044	6.7275	9.6463	13.7435	16.3665
21	1.2324	1.2981	1.3671	1.4395	1.5157	1.8603	2.2788	2.7860	3.3996	4.1406	5.0338	6.1088	7.4002	10.8038	15.6676	18.8215
22	1.2447	1.3143	1.3876	1.4647	1.5460	1.9161	2.3699	2.9253	3.6035	4.4304	5.4365	6.6586	8.1403	12.1003	17.8610	21.6447
23	1.2572	1.3307	1.4084	1.4904	1.5769	1.9736	2.4647	3.0715	3.8197	4.7405	5.8715	7.2579	8.9543	13.5523	20.3616	24.8915
24	1.2697	1.3474	1.4295	1.5164	1.6084	2.0328	2.5633	3.2251	4.0489	5.0724	6.3412	7.9111	9.8497	15.1786	23.2122	28.6252
25	1.2824	1.3642	1.4509	1.5430	1.6406	2.0938	2.6658	3.3864	4.2919	5.4274	6.8485	8.6231	10.8347	17.0001	26.4619	32.9190
26	1.2953	1.3812	1.4727	1.5700	1.6734	2.1566	2.7725	3.5557	4.5494	5.8074	7.3964	9.3992	11.9182	19.0401	30.1666	37.8568
27	1.3082	1.3985	1.4948	1.5975	1.7069	2.2213	2.8834	3.7335	4.8223	6.2139	7.9881	10.2451	13.1100	21.3249	34.3899	43.5353
28	1.3213	1.4160	1.5172	1.6254	1.7410	2.2879	2.9987	3.9201	5.1117	6.6488	8.6271	11.1671	14.4210	23.8839	39.2045	50.0656
29	1.3345	1.4337	1.5400	1.6539	1.7758	2.3566	3.1187	4.1161	5.4184	7.1143	9.3173	12.1722	15.8631	26.7499	44.6931	57.5755
30	1.3478	1.4516	1.5631	1.6828	1.8114	2.4273	3.2434	4.3219	5.7435	7.6123	10.0627	13.2677	17.4494	29.9599	50.9502	66.2118

Инвестицияларнинг даврлар бўйича жорий қийматини топшида қўлланиладиган коэффицентлар

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
1	0.9901	0.9877	0.9852	0.9828	0.9804	0.9709	0.9615	0.9524	0.9434	0.9346	0.9259	0.9174	0.9091	0.8929	0.8772	0.8696
2	0.9803	0.9755	0.9707	0.9659	0.9612	0.9426	0.9246	0.9070	0.8900	0.8734	0.8573	0.8417	0.8264	0.7972	0.7695	0.7561
3	0.9706	0.9634	0.9563	0.9493	0.9423	0.9151	0.8890	0.8638	0.8396	0.8163	0.7938	0.7722	0.7513	0.7118	0.6750	0.6575
4	0.9610	0.9515	0.9422	0.9330	0.9238	0.8885	0.8548	0.8227	0.7921	0.7629	0.7350	0.7084	0.6830	0.6355	0.5921	0.5718
5	0.9515	0.9398	0.9283	0.9169	0.9057	0.8626	0.8219	0.7835	0.7473	0.7130	0.6806	0.6499	0.6209	0.5674	0.5194	0.4972
6	0.9420	0.9282	0.9145	0.9011	0.8880	0.8375	0.7903	0.7462	0.7050	0.6663	0.6302	0.5963	0.5645	0.5066	0.4556	0.4323
7	0.9327	0.9167	0.9010	0.8856	0.8706	0.8131	0.7599	0.7107	0.6651	0.6227	0.5835	0.5470	0.5132	0.4523	0.3996	0.3759
8	0.9235	0.9054	0.8877	0.8704	0.8535	0.7894	0.7307	0.6768	0.6274	0.5820	0.5403	0.5019	0.4665	0.4039	0.3506	0.3269
9	0.9143	0.8942	0.8746	0.8554	0.8368	0.7664	0.7026	0.6446	0.5919	0.5439	0.5002	0.4604	0.4241	0.3606	0.3075	0.2843
10	0.9053	0.8832	0.8617	0.8407	0.8203	0.7441	0.6756	0.6139	0.5584	0.5083	0.4632	0.4224	0.3855	0.3220	0.2697	0.2472
11	0.8963	0.8723	0.8489	0.8263	0.8043	0.7224	0.6496	0.5847	0.5268	0.4751	0.4289	0.3875	0.3505	0.2875	0.2366	0.2149
12	0.8874	0.8615	0.8364	0.8121	0.7885	0.7014	0.6246	0.5568	0.4970	0.4440	0.3971	0.3555	0.3186	0.2567	0.2076	0.1869
13	0.8787	0.8509	0.8240	0.7981	0.7730	0.6810	0.6006	0.5303	0.4688	0.4150	0.3677	0.3262	0.2897	0.2292	0.1821	0.1625
14	0.8700	0.8404	0.8118	0.7844	0.7579	0.6611	0.5775	0.5051	0.4423	0.3878	0.3405	0.2992	0.2633	0.2046	0.1597	0.1413
15	0.8613	0.8300	0.7999	0.7709	0.7430	0.6419	0.5553	0.4810	0.4173	0.3624	0.3152	0.2745	0.2394	0.1827	0.1404	0.1229
16	0.8528	0.8197	0.7880	0.7576	0.7284	0.6232	0.5339	0.4581	0.3936	0.3387	0.2919	0.2519	0.2176	0.1631	0.1229	0.1069
17	0.8444	0.8096	0.7764	0.7446	0.7142	0.6050	0.5134	0.4363	0.3714	0.3166	0.2703	0.2311	0.1978	0.1456	0.1078	0.0929
18	0.8360	0.7996	0.7649	0.7318	0.7002	0.5874	0.4936	0.4155	0.3503	0.2959	0.2502	0.2120	0.1799	0.1300	0.0946	0.0808

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
19	0.8277	0.7898	0.7536	0.7192	0.6864	0.5703	0.4746	0.3957	0.3305	0.2765	0.2317	0.1945	0.1635	0.1161	0.0829	0.0703
20	0.8195	0.7800	0.7425	0.7068	0.6730	0.5537	0.4564	0.3769	0.3118	0.2584	0.2145	0.1784	0.1486	0.1037	0.0728	0.0611
21	0.8114	0.7704	0.7315	0.6947	0.6598	0.5375	0.4388	0.3589	0.2842	0.2415	0.1987	0.1637	0.1351	0.0926	0.0638	0.0531
22	0.8034	0.7609	0.7207	0.6827	0.6468	0.5219	0.4220	0.3418	0.2775	0.2257	0.1839	0.1502	0.1228	0.0826	0.0560	0.0462
23	0.7954	0.7515	0.7100	0.6710	0.6342	0.5067	0.4057	0.3256	0.2618	0.2109	0.1703	0.1378	0.1117	0.0738	0.0491	0.0402
24	0.7876	0.7422	0.6995	0.6594	0.6217	0.4919	0.3901	0.3101	0.2470	0.1971	0.1577	0.1264	0.1015	0.0659	0.0431	0.0349
25	0.7798	0.7330	0.6892	0.6481	0.6095	0.4776	0.3751	0.2953	0.2330	0.1842	0.1460	0.1160	0.0923	0.0588	0.0378	0.0304
26	0.7720	0.7240	0.6790	0.6369	0.5976	0.4637	0.3607	0.2812	0.2198	0.1722	0.1352	0.1064	0.0839	0.0525	0.0331	0.0264
27	0.7644	0.7150	0.6690	0.6260	0.5859	0.4502	0.3468	0.2678	0.2074	0.1609	0.1252	0.0976	0.0763	0.0469	0.0291	0.0230
28	0.7568	0.7062	0.6591	0.6152	0.5744	0.4371	0.3335	0.2551	0.1956	0.1504	0.1159	0.0895	0.0693	0.0419	0.0255	0.0200
29	0.7493	0.6975	0.6494	0.6046	0.5631	0.4243	0.3207	0.2429	0.1846	0.1406	0.1073	0.0822	0.0630	0.0374	0.0224	0.0174
30	0.7419	0.6889	0.6398	0.5942	0.5521	0.4120	0.3083	0.2314	0.1741	0.1314	0.0994	0.0754	0.0573	0.0334	0.0196	0.0151

Аннуитетнинг даврлар бўйича келгуси қийматини топишда қўлланиладиган коэффициентлар

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
1	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
2	2.0100	2.0125	2.0150	2.0175	2.0200	2.0300	2.0400	2.0500	2.0600	2.0700	2.0800	2.0900	2.1000	2.1200	2.1400	2.1500
3	3.0301	3.0377	3.0452	3.0528	3.0604	3.0909	3.1216	3.1525	3.1836	3.2149	3.2464	3.2781	3.3100	3.3744	3.4396	3.4725
4	4.0604	4.0756	4.0909	4.1062	4.1216	4.1836	4.2465	4.3101	4.3746	4.4349	4.5061	4.5731	4.6410	4.7793	4.9211	4.9934
5	5.1010	5.1266	5.1523	5.1781	5.2040	5.3091	5.4163	5.5256	5.6371	5.7505	5.8666	5.9847	6.1051	6.3528	6.6101	6.7424
6	6.1520	6.1907	6.2296	6.2687	6.3081	6.4684	6.6330	6.8019	6.9753	7.1533	7.3359	7.5233	7.7156	8.1150	8.5355	8.7537
7	7.2135	7.2680	7.3230	7.3784	7.4343	7.6625	7.8983	8.1420	8.3938	8.6540	8.9228	9.2004	9.4872	10.0890	10.7305	11.0668
8	8.2857	8.3589	8.4328	8.5075	8.5830	8.8923	9.2142	9.5491	9.8975	10.2598	10.6366	11.0285	11.4359	12.2997	13.2328	13.7268
9	9.3685	9.4634	9.5593	9.6564	9.7546	10.1591	10.5828	11.0266	11.4913	11.9780	12.4876	13.0210	13.5795	14.7757	16.0853	16.7858
10	10.4622	10.5817	10.7027	10.8254	10.9497	11.4639	12.0061	12.5779	13.1808	13.8164	14.4866	15.1929	15.9374	17.5487	19.3373	20.3037
11	11.5668	11.7139	11.8633	12.0148	12.1687	12.8078	13.4864	14.2068	14.9716	15.7836	16.6455	17.5603	18.5312	20.6546	23.0445	24.3493
12	12.6825	12.8604	13.0412	13.2251	13.4121	14.1920	15.0258	15.9173	16.8699	17.8885	18.9771	20.1407	21.3843	24.1331	27.2707	29.0017
13	13.8093	14.0211	14.2368	14.4565	14.6803	15.6178	16.6268	17.7130	18.8821	20.1406	21.4953	22.9534	24.5227	28.0291	32.0887	34.3519
14	14.9474	15.1964	15.4504	15.7095	15.9739	17.0863	18.2919	19.5986	21.0151	22.5505	24.2149	26.0192	27.9750	32.3926	37.5811	40.5047
15	16.0969	16.3863	16.6821	16.9844	17.2934	18.5989	20.0236	21.5786	23.2760	25.1290	27.1521	29.3609	31.7725	37.2797	43.8424	47.5804
16	17.2579	17.5912	17.9324	18.2817	18.6393	20.1569	21.8245	23.6575	25.6725	27.8881	30.3243	33.0034	35.9497	42.7533	50.9804	55.7175
17	18.4304	18.8111	19.2014	19.6016	20.0121	21.7616	23.6975	25.8404	28.2129	30.8402	33.7502	36.9737	40.5447	48.8837	59.1176	65.0751
18	19.6147	20.0462	20.4894	20.9446	21.4123	23.4144	25.6454	28.1324	30.9057	33.9990	37.4502	41.3013	45.5992	55.7497	68.3941	75.8364

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
19	20.8109	21.2968	21.7967	22.3112	22.8406	25.1169	27.6712	30.5390	33.7600	37.3790	41.4463	46.0185	51.1591	63.4397	78.9692	88.2118
20	22.0190	22.5630	23.1237	23.7016	24.2974	26.8704	29.7781	33.0660	36.7856	40.9955	45.7620	51.1601	57.2750	72.0524	91.0249	102.4436
21	23.2392	23.8450	24.4705	25.1164	25.7833	28.6765	31.9692	35.7193	39.9927	44.8652	50.4229	56.7645	64.0025	81.6987	104.7684	118.8101
22	24.4716	25.1431	25.8376	26.5559	27.2990	30.5368	34.2480	38.5052	43.3923	49.0057	55.4568	62.8733	71.4027	92.5026	120.4360	137.6316
23	25.7163	26.4574	27.2251	28.0207	28.8450	32.4529	36.6179	41.4305	46.9958	53.4361	60.8933	69.5319	79.5430	104.6029	138.2970	159.2764
24	26.9735	27.7881	28.6335	29.5110	30.4219	34.4265	39.0826	44.5020	50.8156	58.1767	66.7648	76.7898	88.4973	118.1552	158.6586	184.1678
25	28.2432	29.1354	30.0630	31.0275	32.0303	36.4593	41.6459	47.7271	54.8645	63.2490	73.1059	84.7009	98.3471	133.3339	181.8708	212.7930
26	29.5256	30.4996	31.5140	32.5704	33.6709	38.5530	44.3117	51.1135	59.1564	68.6765	79.9544	93.3240	109.1818	150.3339	208.3327	245.7120
27	30.8209	31.8809	32.9867	34.1404	35.3443	40.7096	47.0842	54.6691	63.7058	74.4838	87.3508	102.7231	121.0999	169.3740	238.4993	283.5688
28	32.1291	33.2794	34.4815	35.7379	37.0512	42.9309	49.9676	58.4026	68.5281	80.6977	95.3388	112.5682	134.2099	190.6989	272.8892	327.1041
29	33.4504	34.6954	35.9987	37.3633	38.7922	45.2189	52.9663	62.3227	73.6398	87.3465	103.9659	124.1354	148.6309	214.5828	312.0937	377.1697
30	34.7849	36.1291	37.5387	39.0172	40.5681	47.5754	56.0849	66.4388	79.0582	94.4608	113.2832	136.3075	164.4940	241.3327	356.7868	434.7451

Аннуитетнинг даврлар бўйича жорий қийматини топшида қўлланиладиган коэффициентлар

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
1	0.9901	0.9877	0.9852	0.9828	0.9804	0.9709	0.9615	0.9524	0.9434	0.9346	0.9259	0.9174	0.9091	0.8929	0.8772	0.8696
2	1.9704	1.9631	1.9559	1.9487	1.9416	1.9135	1.8861	1.8594	1.8334	1.8080	1.7833	1.7591	1.7355	1.6901	1.6467	1.6257
3	2.9410	2.9265	2.9122	2.8980	2.8839	2.8286	2.7751	2.7232	2.6730	2.6243	2.5771	2.5313	2.4869	2.4018	2.3216	2.2832
4	3.9020	3.8781	3.8544	3.8309	3.8077	3.7171	3.6299	3.5460	3.4651	3.3872	3.3121	3.2397	3.1699	3.0373	2.9137	2.8550
5	4.8534	4.8178	4.7826	4.7479	4.7135	4.5797	4.4518	4.3295	4.2124	4.1002	3.9927	3.8897	3.7908	3.6048	3.4331	3.3522
6	5.7955	5.7460	5.6972	5.6490	5.6014	5.4172	5.2421	5.0757	4.9173	4.7665	4.6229	4.4859	4.3553	4.1114	3.8887	3.7845
7	6.7282	6.6627	6.5982	6.5346	6.4720	6.2303	6.0021	5.7864	5.5824	5.3893	5.2064	5.0330	4.8684	4.5638	4.2883	4.1604
8	7.6517	7.5681	7.4859	7.4051	7.3255	7.0197	6.7327	6.4632	6.2098	5.9713	5.7466	5.5348	5.3349	4.9676	4.6389	4.4873
9	8.5660	8.4623	8.3605	8.2605	8.1622	7.7861	7.4353	7.1078	6.8017	6.5152	6.2469	5.9952	5.7590	5.3282	4.9464	4.7716
10	9.4713	9.3455	9.2222	9.1012	8.9826	8.5302	8.1109	7.7217	7.3601	7.0236	6.7101	6.4177	6.1446	5.6502	5.2161	5.0188
11	10.3676	10.2178	10.0711	9.9275	9.7868	9.2526	8.7605	8.3064	7.8869	7.4987	7.1390	6.8052	6.4951	5.9377	5.4527	5.2337
12	11.2551	11.0793	10.9075	10.7395	10.5753	9.9540	9.3851	8.8633	8.3838	7.9427	7.5361	7.1607	6.8137	6.1944	5.6603	5.4206
13	12.1337	11.9302	11.7315	11.5376	11.3484	10.6350	9.9856	9.3936	8.8527	8.3577	7.9038	7.4869	7.1034	6.4235	5.8424	5.5831
14	13.0037	12.7706	12.5434	12.3220	12.1062	11.2961	10.5631	9.8986	9.2950	8.7455	8.2442	7.7862	7.3662	6.6282	6.0021	5.7245
15	13.8651	13.6005	13.3432	13.0929	12.8493	11.9379	11.1184	10.3797	9.7122	9.1079	8.5595	8.0607	7.6061	6.8109	6.1422	5.8474
16	14.7179	14.4203	14.1313	13.8505	13.5777	12.5611	11.6523	10.8378	10.1059	9.4466	8.8514	8.3126	7.8237	6.9740	6.2651	5.9542
17	15.5623	15.2299	14.9076	14.5951	14.2919	13.1661	12.1657	11.2741	10.4773	9.7632	9.1216	8.5436	8.0216	7.1196	6.3729	6.0472
18	16.3983	16.0295	15.6726	15.3269	14.9920	13.7535	12.6593	11.6896	10.8276	10.0591	9.3719	8.7556	8.2014	7.2497	6.4674	6.1280

	1.00%	1.25%	1.50%	1.75%	2.00%	3.00%	4.00%	5.00%	6.00%	7.00%	8.00%	9.00%	10.00%	12.00%	14.00%	15.00%
19	17.2260	16.8193	16.4262	16.0461	15.6785	14.3238	13.1339	12.0853	11.1581	10.3356	9.6036	8.9501	8.3649	7.3658	6.5504	6.1982
20	18.0456	17.5993	17.1686	16.7529	16.3514	14.8775	13.5903	12.4622	11.4699	10.5940	9.8181	9.1285	8.5136	7.4694	6.6231	6.2593
21	18.8570	18.3697	17.9001	17.4475	17.0112	15.4150	14.0292	12.8212	11.7641	10.8355	10.0168	9.2922	8.6487	7.5620	6.6870	6.3125
22	19.6604	19.1306	18.6208	18.1303	17.6580	15.9369	14.4511	13.1630	12.0416	11.0612	10.2007	9.4424	8.7715	7.6446	6.7429	6.3587
23	20.4558	19.8820	19.3309	18.8012	18.2922	16.4436	14.8568	13.4886	12.3034	11.2722	10.3711	9.5802	8.8832	7.7184	6.7921	6.3988
24	21.2434	20.6242	20.0304	19.4607	18.9139	16.9355	15.2470	13.7986	12.5504	11.4693	10.5288	9.7066	8.9847	7.7843	6.8351	6.4338
25	22.0232	21.3573	20.7196	20.1088	19.5235	17.4131	15.6221	14.0939	12.7834	11.6536	10.6748	9.8226	9.0770	7.8431	6.8729	6.4641
26	22.7952	22.0813	21.3986	20.7457	20.1210	17.8768	15.9828	14.3752	13.0032	11.8258	10.8100	9.9290	9.1609	7.8957	6.9061	6.4906
27	23.5596	22.7963	22.0676	21.3717	20.7069	18.3270	16.3296	14.6430	13.2105	11.9867	10.9352	10.0266	9.2372	7.9426	6.9352	6.5135
28	24.3164	23.5025	22.7267	21.9870	21.2813	18.7641	16.6631	14.8981	13.4062	12.1371	11.0511	10.1161	9.3066	7.9844	6.9607	6.5335
29	25.0658	24.2000	23.3761	22.5916	21.8444	19.1885	16.9837	15.1411	13.5907	12.2777	11.1584	10.1983	9.3696	8.0218	6.9830	6.5509
30	25.8077	24.8889	24.0158	23.1858	22.3965	19.6004	17.2920	15.3725	13.7648	12.4090	11.2578	10.2737	9.4269	8.0552	7.0027	6.5660

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
1-боб. КОРХОНАЛАР ИНВЕСТИЦИЯЛАРИ- НИНГ МОҲИЯТИ, ТАСНИФИ ВА ТАВСИФИ	5
1.1. Инвестиция тушунчаси, унинг турлари ва аҳамияти	5
1.2. Корхоналарнинг молиявий инвестициялари	10
1.3. Корхоналарнинг капитал инвестициялари	18
2-боб. КОРХОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР- НИ БАҲОЛАШ ВА ҚАЙТА БАҲОЛАШ	23
2.1. Молиявий инвестицияларни баҳолаш ва қайта баҳолаш	23
2.2. Капитал инвестицияларни баҳолаш ва қай- та баҳолаш	30
2.3. Инвестицияга доир пул оқимлари ва улар- ни дисконтлаштириш	38
3-боб. КОРХОНАЛАРДА МОЛИЯВИЙ ИНВЕС- ТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ МИЛЛИЙ СТАНДАРТ- ЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ	47
3.1. Молиявий инвестициялар ҳисоби янги ти- зимининг умумий тавсифи	47
3.2. Қимматли қоғозларга инвестицияларнинг ҳисоби	52
3.3. Шуъба ҳўжалик жамиятларига инвестиция- ларнинг ҳисоби	57
3.4. Қарам ҳўжалик жамиятларига инвестиция- ларнинг ҳисоби	63
3.5. Чет эл капиталига эга бўлган корхоналарга инвестицияларнинг ҳисоби	65

3.6. Қисқа муддатли инвестицияларнинг ҳисоби	67
3.7. Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилиш ва унинг натижалари ҳисоби	68

4-боб. КОРХОНАЛАРДА КАПИТАЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ МИЛЛИЙ СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ	72
--	----

4.1. Капитал инвестициялар ҳисоби янги тизимнинг умумий тавсифи	72
---	----

4.2. Капитал қурилишга инвестицияларнинг ҳисоби	74
---	----

4.3. Асосий воситаларни сотиб олишга инвестицияларнинг ҳисоби	81
---	----

4.4. Номоддий активларга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби	83
--	----

4.5. Асосий подани шакллантиришга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби	92
---	----

4.6. Ерни ободонлаштиришга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби	95
--	----

4.7. Узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга киритилган инвестицияларнинг ҳисоби	96
--	----

4.8. Капитал инвестицияларни инвентаризация қилиш ва натижаларининг ҳисоби	98
--	----

5-боб. КОРХОНАЛАР ИНВЕСТИЦИЯЛАРИНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ	104
--	-----

5.1. Инвестицияларни солиққа тортишнинг тамойиллари ва хусусиятлари	104
---	-----

5.2. Қўшилган қиймат солиғи	107
-----------------------------------	-----

5.3. Даромад (фойда) солиғи	123
-----------------------------------	-----

5.4. Инвестиция фаолияти натижаларининг ягона солиққа таъсири	138
---	-----

5.5. Инвестиция фаолияти натижаларини ялпи даромаддан олинадиган солиққа таъсири	141
5.6. Инвестиция фаолияти натижаларининг мол-мулк солиғига таъсири	145
5.7. Инвестиция фаолияти натижаларини экология солиғига таъсири	147
ИЛОВАЛАР	150

«СОЛИҚЛАР ВА БОЖХОНА ХАБАРЛАРИ»
ГАЗЕТАСИ КУТУБХОНАСИ

ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИЛИШИ

К.Б.Ўразов

Масъул муҳаррир — *Ф. Ф. Ғуломова*

2003 йил 17 декабрда босишга рухсат этилди.

Ҳажми 10,5 б.т. Бичими $84 \times 108 \frac{1}{32}$.

Адади 700 нусха. Буюртма № 179.

«Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи.
Тошкент ш., Маҳтумқули кўч., 1.

«КО'НИ NUR» босмахонаси, Тошкент ш., Муқимий к., 178.

«СБХ» газетаси кутубхонаси» туркида китобларни харид
қилиш масалалари бўйича ахборотни
тел./факси (99871) 144-44-29, 144-44-46
орқали олиш мумкин.

СОЛИҚЛАР ҲАМ
БОЖХОНА **ХАВАРЛАРИ**